



# نومور کی مؤرخین

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبی



# د افغانستان او پښتنو د تاريخ نومور کي مورخين

دا کتاب د لوی احمد شاه بابا رحمۃ اللہ علیہ علمي او  
کلتوري مرکز او "رشاد خبر ندويه ټولني"  
په گډه مرسته چاپ سو .

## د کتاب پېژندنه :

|                |     |   |
|----------------|-----|---|
| د کتاب نوم     | ::: | نومور کي مورخين                         |
| ليکوال         | ::: | پوهاند علامه عبدالحی حبيبي              |
| لومړی چاپ      | ::: | ۱۳۵۹ / لمريز کال کابل                   |
| دوهم چاپ       | ::: | ۱۳۸۳ / لمريز کال کندهار                 |
| خپروونکی       | ::: | د لوی احمد شاه بابا علمي او کلتوري مرکز |
| ډيزاين / کمپوز | ::: | رشاد کمپيوټر اداره                      |
| چاپ شمېر       | ::: | (۵۰۰) ټوکه                              |
| چاپ چاري       | ::: | صحاف نشراتي موسسټنه شېره                |

ليکوال :  
پوهاند عبدالحی حبيبي

## فہرست

| گنہ | سرلیک  | مخ |
|-----|--|----|
| ۱.  | د خپرونکي یادښت                                | ۱  |
| ۲.  | د افغانستان او پښتنو د تاریخ ځيني مؤرخين       | ۳  |
| ۳.  | یادښت  | ۴  |
| ۴.  | مؤرخين د لوی مؤرخ له نظره                      | ۶  |
| ۵.  | سلېمان ماکو د (تذکره الاولیاء) لیکوال          | ۲۲ |
| ۶.  | شېخ کټه د (لرغوني پښتانه) لیکوال               | ۲۳ |
| ۷.  | شېخ قاسم د (تذکره اولیاء افغان) لیکوال         | ۲۵ |
| ۸.  | شېخ امام الدین د (تاریخ افغاني) لیکوال         | ۲۶ |
| ۹.  | محمد بن علي البستي د (تاریخ سوري) خاوند        | ۲۷ |
| ۱۰. | احمد بن سعيد اللودي د (اخبار اللودي) لیکونکی   | ۲۹ |
| ۱۱. | دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) لیکونکی          | ۳۱ |
| ۱۲. | شېخ بستان برېڅ د (بستان الاولیاء) لیکونکی      | ۳۲ |
| ۱۳. | علي محمد کندهاری د (حالنامې) لیکوال            | ۳۳ |
| ۱۴. | اخوند دروېزه د (مخزن الاسلام او تذکرې) لیکونکی | ۳۳ |
| ۱۵. | کامران خان سدوزی د (کلید کامرانی) مؤلف         | ۳۴ |
| ۱۶. | الله یار د (تحفة صالح) لیکوال                  | ۳۶ |
| ۱۷. | محمد رسول هوتک د (بیاض) لیکونکی                | ۳۷ |
| ۱۸. | نعمت الله هروی د (مخزن افغاني) لیکوال          | ۳۷ |
| ۱۹. | هیبت خان کاکړ د (مخزن افغاني) لیکمرستونکی      | ۳۸ |
| ۲۰. | شېخ عباس سروانی د (تاریخ شېرشاهي) لیکوال       | ۳۹ |
| ۲۱. | مولانا محمود د (تاریخ ابراهیم شاهي) لیکوال     | ۴۰ |



| گنه | سرليک  | مخ |
|-----|--|----|
| ۲۲  | احمد خان د (مجمع التواريخ) ليکوال                  | ۴۰ |
| ۲۳  | ملا مست زمند د (سلوک الغزاه) ليکوال                | ۴۱ |
| ۲۴  | شيخ رزق الله مشتافي دهلوي د (واقعات مشتافي) ليکوال | ۴۲ |
| ۲۵  | ابراهيم بېټني د (تاريخ شهرشاهي) بشپړوونکی          | ۴۳ |
| ۲۶  | غلام حسين سليم د (رياض السلاطين) ليکوال            | ۴۵ |
| ۲۷  | شيخ ملي د (دفتر) ليکوال                            | ۴۵ |
| ۲۸  | گجو خان رانيزی د پښتنو د تاريخ ليکوال              | ۴۷ |
| ۲۹  | خوشحال خان خټک د (بياض) ليکوال                     | ۴۸ |
| ۳۰  | حافظ رحمت خان د (خلاصه الانساب) ليکوال             | ۴۹ |
| ۳۱  | نواب مستجاب خان برېڅ د (گلستان رحمت) ليکوال        | ۵۱ |
| ۳۲  | سعادت يار خان برېڅ د (گل رحمت) ليکوال              | ۵۱ |
| ۳۳  | نياز احمد "هوش" د (تاريخ روهيل کهنه) ليکوال        | ۵۲ |
| ۳۴  | محمد سلېمان خان اسد د (تاريخ افغانستان) ليکوال     | ۵۲ |
| ۳۵  | نواب محبت خان د (رياض المحبه) ليکوال               | ۵۳ |
| ۳۶  | ..... د (تذکره الملوك) ليکوال                      | ۵۵ |
| ۳۷  | خان جهان لودي د (مرآت الافاغنه) ليکوال             | ۵۷ |
| ۳۸  | منشي عبدالکريم د (تاريخ احمد) ليکوال               | ۵۸ |
| ۳۹  | اکبر د يوې تاريخي رسالې ليکوال                     | ۵۹ |
| ۴۰  | ..... د (نادر نامې) ناظم                           | ۶۰ |
| ۴۱  | ..... د (سلطان اويس) د تاريخ ليکوال                | ۶۰ |
| ۴۲  | ميا عمر څمکنی د (شجره نسب افغانان) ليکوال          | ۶۱ |
| ۴۳  | محمد د (پتي خزاني) ليکوال                          | ۶۲ |
| ۴۴  | رېدی خان مهمند د (محمودنامې) ناظم                  | ۶۴ |
| ۴۵  | د (صولت افغاني) ليکوال محمد زردارخان ناغر          | ۶۴ |
| ۴۶  | افضل خان خټک د (تاريخ مرصع) ليکوال                 | ۶۵ |
| ۴۷  | ميرزا عطاء محمد ښکاريپوري د (نواي معارک) ليکوال    | ۶۶ |
| ۴۸  | حاجي محمد عارف قندهاری د (مطلع او مقطع) ليکوال     | ۶۷ |

| گنه | سرليک  | مخ |
|-----|--|----|
| ۴۹  | سلطان محمد خالص د (تاريخ سلطاني) ليکوال          | ۶۸ |
| ۵۰  | قاسم علي خان د (محاربة کابل) ناظم                | ۷۰ |
| ۵۱  | رساله نسب نامه فرقه غلجي                         | ۷۱ |
| ۵۲  | روزنامه غزوات هندوستان                           | ۷۲ |
| ۵۳  | ائمه الافاغنه                                    | ۷۳ |
| ۵۴  | د ملا محمد خانمير چارمقاله                       | ۷۴ |
| ۵۵  | اسرار الافاغنه                                   | ۷۴ |
| ۵۶  | خواجو ملېزی د (تواريخ افاغنه) ليکوال             | ۷۵ |
| ۵۷  | د پير معظم شاه (تواريخ رحمت خان)                 | ۷۶ |
| ۵۸  | سعادتنامه افغاني                                 | ۷۷ |
| ۵۹  | محمد امين سرپرېکړی د (جگره د محمود افغان)        | ۷۸ |
| ۶۰  | عبدالغفار هوتک د کورنۍ د حالاتو ليکوال           | ۷۹ |
| ۶۱  | د باروزو جنگنامه                                 | ۸۰ |
| ۶۲  | تذکیر البار (حالات باروزائي)                     | ۸۰ |
| ۶۳  | منظومه جنگنامه                                   | ۸۱ |
| ۶۴  | د (تذکره الملوك) نومورکی ليکوال                  | ۸۱ |
| ۶۵  | موسی بن جرجیس د (تاريخ العجم و الافغان) ليکوال   | ۸۲ |
| ۶۶  | د قاسم علي افريدي تاريخ                          | ۸۲ |
| ۶۷  | محمد امين گلستانه د (مجمع التواريخ) ليکوال       | ۸۴ |
| ۶۸  | د (حقيقت بناء و عروج فرقه سکهان) ليکوال          | ۸۴ |
| ۶۹  | حسين علي د (زيب تاريخها) ليکوال                  | ۸۵ |
| ۷۰  | محمد حسيني د (تاريخ احمدشاهي) ليکوال             | ۸۵ |
| ۷۱  | عبدالرحمن بن احمد روشن خان د (تاريخ احمدشاه)     | ۸۶ |
| ۷۲  | شيخ حسين الله د (فتح نامې) ناظم                  | ۸۶ |
| ۷۳  | امام الدين حسيني چشتي د (تاريخ حسين شاهي) ليکوال | ۸۷ |
| ۷۴  | تاريخ محاربة کابل يا ظفرنامه اکبري               | ۸۷ |
| ۷۵  | فداحسين د (تاريخ افغانستان) ليکوال               | ۸۸ |

| گنه | سرليک  | مخ  |
|-----|--|-----|
| ۷۶  | کاشي راج پنډت د (احوال جنگ بهاو و احمدشاه            | ۸۸  |
| ۷۷  | غلام حسين ثمين د (حالات امدن احمدشاه درانی           | ۸۹  |
| ۷۸  | عبدالکريم کشمیری د (بيان واقع) ليکوال                | ۸۹  |
| ۷۹  | محمود الموسوی د (کتاب اقوام و فرقه های افغان) ليکوال | ۹۰  |
| ۸۰  | محمد علي انصاري د (تاريخ مظفري) ليکوال               | ۹۰  |
| ۸۱  | محمد اسلم د (فرحت الناظرين) ليکونکی                  | ۹۱  |
| ۸۲  | محمد يوسف سدوزی د (کليات رياض) ليکوال                | ۹۱  |
| ۸۳  | د اکماس کردي (جنگنامه)                               | ۹۲  |
| ۸۴  | محمد جعفر شاملو د (منازل الفتوح) ليکوال              | ۹۲  |
| ۸۵  | د (تاريخ فيض بخش) ليکوال شيوېرشاد                    | ۹۳  |
| ۸۶  | عروج و خروج احمدشاه درانی                            | ۹۳  |
| ۸۷  | سوهن لال سوري د (عمده التواريخ) ليکوال               | ۹۳  |
| ۸۸  | (تهماس نامه) د تهماس خان ليکنه                       | ۹۴  |
| ۸۹  | تاريخ احمدشاهی                                       | ۹۴  |
| ۹۰  | مراسلات احمدشاه                                      | ۹۴  |
| ۹۱  | (شاهنامه احمدیه) د نظام الدين عشرت مشنوي             | ۹۵  |
| ۹۲  | د قدرت الله صديقي (جام جهان نما)                     | ۹۵  |
| ۹۳  | د شهر محمد خان (زیده التواريخ)                       | ۹۵  |
| ۹۴  | تاريخ بلوچستان                                       | ۹۶  |
| ۹۵  | د ميرزا احمد علي کتابچه                              | ۹۶  |
| ۹۶  | اندرام د (بدایع وقایع) ليکوال                        | ۹۷  |
| ۹۷  | هانوی جونس د (انقلاب پارس) ليکوال                    | ۹۷  |
| ۹۸  | د محمد حسن مستوقي (زیده التواريخ)                    | ۹۸  |
| ۹۹  | مير عبدالکريم نديم د افغان او بخارا مؤرخ             | ۹۸  |
| ۱۰۰ | محمد رحيم بخش د (دولت درانيه) ليکوال                 | ۹۹  |
| ۱۰۱ | د مير محمد باقر ياداشتونه                            | ۹۹  |
| ۱۰۲ | محمد طاهر وحيد قزويني د (عباس نامې) مؤلف             | ۱۰۰ |

| گنه | سرليک  | مخ  |
|-----|--|-----|
| ۱۰۳ | د محمد علي حزين تذکره                                | ۱۰۰ |
| ۱۰۴ | د بصيرت نامې ليکوال                                  | ۱۰۰ |
| ۱۰۵ | عبدالنبي بهبهاني د (بدایع الاخبار) ليکوال            | ۱۰۱ |
| ۱۰۶ | تاريخ خاندان سدو و مير افغان                         | ۱۰۱ |
| ۱۰۷ | عبدالله د (تاريخ داوری) ليکوال                       | ۱۰۱ |
| ۱۰۸ | ملا اختر د تاريخ ليکوال                              | ۱۰۱ |
| ۱۰۹ | محمد کاظم مروی د (نامه عالم آرا) ليکوال              | ۱۰۲ |
| ۱۱۰ | احمد علي خان وزیری د تاريخ کرمان ليکوال              | ۱۰۲ |
| ۱۱۱ | د ايران او اروپا روابط د صفويانو په وختو کې          | ۱۰۳ |
| ۱۱۲ | ظفرنامه خسروی  | ۱۰۳ |
| ۱۱۳ | خاينکوف د بخارا د خانۍ او علمي تحقيقاتو ليکوال       | ۱۰۳ |
| ۱۱۴ | نورمحمد د (تاريخ سلیماني) ليکوال                     | ۱۰۴ |
| ۱۱۵ | شاه محمد د (تاريخ خاندان سدوزانی) ليکوال             | ۱۰۴ |
| ۱۱۶ | محمد حسن خان مراغی د (مطلع الشمس) ليکوال             | ۱۰۵ |
| ۱۱۷ | فريه فرانسوی گرزندوی د افغانانو د تاريخ ليکوال       | ۱۰۵ |
| ۱۱۸ | فارسي اخبارات و مرآت                                 | ۱۰۶ |
| ۱۱۹ | د فارسي ژبي د اطلاعاتو کالنۍ                         | ۱۰۶ |
| ۱۲۰ | بگدان اسلانو ف د افغاني راپور ليکوال                 | ۱۰۷ |
| ۱۲۱ | ديفريموف يادداشتونه په روسي ژبه                      | ۱۰۷ |
| ۱۲۲ | د جان فاستر د سفر يادداشتونه                         | ۱۰۸ |
| ۱۲۳ | راورتي د پښتو او افغاني پېژندنې ستر ليکوال           | ۱۰۸ |
| ۱۲۴ | پاتروسينسکي د (انقلاب ايران) ليکوال                  | ۱۰۹ |
| ۱۲۵ | ميرزا محمد خليل صفوي د (مجمع التواريخ) ليکوال        | ۱۱۰ |
| ۱۲۶ | مير احمدشاه رضواني د (تحفه الاولياء) ليکوال          | ۱۱۰ |
| ۱۲۷ | تاريخ افغانستان                                      | ۱۱۰ |
| ۱۲۸ | د ملتان د سدوزو د تاريخ ليکوال احمد نبي خان          | ۱۱۱ |
| ۱۲۹ | علي قلي ميرزا د (تاريخ وقایع و سوانح افغانستان) مؤلف | ۱۱۲ |

| گڼه | سرليک  | مخ  |
|-----|--|-----|
| ۱۳۰ | بهارې لال د (احوال نجيب الدوله و علي محمد خان      | ۱۱۲ |
| ۱۳۱ | فقير محمد د (جامع التواريخ) ليکوال                 | ۱۱۲ |
| ۱۳۲ | عبدالقادر کابلی د (اوسماق مغل) ليکوال              | ۱۱۳ |
| ۱۳۳ | محمود بن امير ولي د (بحر الاسرار) مؤلف             | ۱۱۳ |
| ۱۳۴ | ميرزا سنگ محمد بدخشي د (تاريخ بدخشان) مؤلف         | ۱۱۳ |
| ۱۳۵ | هنورام د (تاريخ بلوچستان) مؤلف                     | ۱۱۴ |
| ۱۳۶ | تاريخ قندهار در عصر درانی                          | ۱۱۴ |
| ۱۳۷ | رای چنرس د (چهار گلشن) مؤلف                        | ۱۱۴ |
| ۱۳۸ | عصت الدين د (خلاصه الاخبار) خاوند                  | ۱۱۵ |
| ۱۳۹ | سيد محمد طباطبائي اصفهاني د (نسب نامه افغانه) مؤلف | ۱۱۵ |
| ۱۴۰ | ثاقب د (تاريخ افغانه) ليکوال                       | ۱۱۵ |
| ۱۴۱ | احمد د (معدن اخبار احمدی) ليکوال                   | ۱۱۶ |
| ۱۴۲ | محمد بدرالرحمن د (واقعات درانی) مؤلف               | ۱۱۶ |

## د خپروونکي يادښت

پښتنو د تاريخ په اوږدو کي د خپل تاريخ د روښانه کولو لپاره هڅي کړي، تاريخونه يې ليکلي، ادبي تذکرې يې ليکلي، ادبيات يې روزلي، د خپل هيواد او حتی سيمي په کچه يې د هغوی د جغرافيايي موقعيت او پولو د روښانه کولو په باره کي آثار کښلي دي.

دا هڅي له ډيري اوږدې زمانې راپيل سوي دي، د اړوندي موضوع په باره کي په لسگونو او سلگونو تاريخي او ادبي کتابونه ليکل سوي دي.

خو! بدبختانه زموږ هيواد تل د پردو يرغلگرو تر ناروا يرغلونو لاندې راغلی دی چي د دغو يرغلونو په اوږدو کي د دې هيواد تاريخ او فرهنگ ته هم نه زغمونکي زيانونه اوښتي، زموږ تاريخي او ادبي آثار ورک سوي يا يرغلگرو د ځان سره وړي او حتی داسي هم پېښه سوې چي کتابونه څه د کتابو او ليکوالو نومونه هم دغو خړو سېلابي سېليو د خانه سره وړي دي.

خو د دې هيواد او تاريخ زېږوونکي اولس وروستنيو پوهانو د خپلو مشرانو پر پله پل ايښی او د دغه ډول پټو د موندني لپاره يې ليخي رانغښتي وې او دي، چي د سر په ليکه کي يې د هيواد د نامتو تاريخ ليکونکي، ادبپوه او جغرافيه پوه پوهاند علامه عبدالحی حبيبي رحمته الله عليه نوم راځي. چي تر ډيري اندازې په دې برخه کي بريالی سوی او توانېدلی دی چي زموږ د تاريخ او ادب ډيري تيارې روښانه کړي. هغوی د زياتو شمېر نورو ليکلو او چاپي آثارو په لړ کي يو هم د "نومورکي مؤرخين" په نوم کتاب دی، چي ۱۳۸ تنه نومورکي تاريخ ليکونکي او يا هم د هغوی کتابونه راپېژني.

د دې چاپ کړي کتاب د نه پيدا کېدو او مهموالي له امله په کندهار  
کي د "لوی احمدشاه بابا" علمي او کلتوري مرکز" او "رشاد خپرونډويه  
ټولني" وپتيل چي دا کتاب د دوهم ځل لپاره چاپ او د تاريخ خپرونکو او  
مينه والو ته وړاندي کړي.

خدای ﷻ دي وکړي چي د دې کتاب په بيا چاپېدو سره ځوان  
تاريخ ليکونکي او د فرهنگ مينه وال خپلي راپيل کړي هڅي بشپړي او  
گړندی کړي.

په همدې هيله

د لوی احمدشاه بابا علمي او کلتوري مرکز

او

رشاد خپرونډويه ټولنه

## د افغانستان او پښتنو د تاريخ ځيني مؤرخين

زما د يادداشت په کتابچو کي دا (۵۰) کاله ځيني کتابونه يا د  
نومورکو تاريخ ليکونکو نومونه سره راټول سوي وو، چي کله کله به  
ما په خپله له هغو يادونو څخه کار اخيست او د بل چا لپاره د گټي  
وړ نه وو.

يوه ورځ ښاغلي زلمي هيوادمل ماته وويل چي دغه يادداشتونه  
که سره راټول سي او د يوه کتابگوټي په توگه چاپ سي، نورو ته به  
هم گټور وي او فايده به يې عامه سي.  
ما هغه گړد سره راټول کړل او ده ته مي وسپارل چي دا دی د  
ده په همت خپرېږي. خدای دي خپلي ښې او ښادۍ د ده په برخه  
کي، چي په داسي کارو کي زيارونه گالي.

کابل - جمال مېنه

عبدالحی حبيبي

۱ جدي ۱۳۵۹



## يادښت

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځی وياړي چي د هيواد د ستر نوميالي ادبي، علمي او روحاني شخصيت ميا فقيرالله حصارکي ننگر هاري د دوه سوم تلين په نمانځنه کي د يو لړ ليکچو (رسالو) په خپرولو سره برخه اخلي او په دې لړ کي د پياوړي استاد پوهاند حبيبي دغه گرانبيه ليکچه د سيمينار برخه والو او نورو مينه والو ته وړاندي کوي.

په دې ليکچه کي د افغانستان (۱۳۸) تنه پېښليکونکي (مؤرخين) ښوول سوي چي زياتره په دغه نامه چاته هېو څرگند نه وو.

د دغو تاريخ ليکونکو پېژندگلوي دا راڅرگندوي چي په پښتنو کي تاريخ ليکنه لږ تر لږه له اوومي اسلامي پېړۍ (۶۱۲) راهيسي پيل سوې او تر موږه رارسېدلې ده. په دغو نومورکو مؤرخينو کي زياتره داسي کسان راځي چي د پښتو ادب تاريخ او تذکرو په ترڅ کي نور راز راز تاريخي پېښي هم را اخلي.

په دې توگه دغه ليکچه په خپل تاريخي او ادبي ارزښت سره د پښتو ژبي او ادب پر پښتو څېړونکو او زده کوونکو سربېره له هغو ټولو هيوادوالو سره هم مرسته کولای سي چي غواړي په ټوليزه توگه د پښتنو له تېر اته سوه کلن سياسي، ادبي او فرهنگي تاريخ څخه خبر سي.

استاد حبيبي د دغه لرغوني فرهنگپالي هيواد د يوه پياوړي پوهاند، ليکوال، څېړونکي او مؤرخ په توگه خپل ټول ژوند همدا راز علمي څېړنو او پلټنو ته وربښلی او څنگه چي (راټولوونکی موندونکی دی) نو د داسي ډيرو پټو خزانو په رابرسېرونه بريالی سوی هم دی، د غوريانو، سوريانو، لوديانو، لويکانو، د سوات او کونړ د اميرانو او داسي نورو افغاني او بيا پښتنو واکمنانو او سوبمنانو برسېرونه او پېژندنه يې د دغو خبرو ځلاندي بېلگې او ساري بلل کيږي.

د ژبو او ادبياتو پوهنځی په داسي ترڅ کي چي د خپل مؤسس او لومړي پياوړي استاد دغسي نوي څېړني ته په درنه سترگه گوري او په زړه کي ورته ځای ورکوي د لا زياتو علمي برياليتوبونو په هيله ورته د يوه روغمن او پتمن ژوند اوږدوالی غواړی.

پوهنوال دوکتور مجاور احمد زيار  
د ژبو او ادبياتو پوهنځی رئيس



## مؤرخين د لوی مؤرخ له نظره

زما لپاره د خوښۍ ځای دی، چي د لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی د آثارو د چاپولو او ترتیب په لړ کي د دوی د دغه قیمتي او مهم اثر "نومورکي مؤرخین" په ترتیب او طبع بریالی کېږم.

د افغانستان او حتی منطقي په لیکوالو او مؤرخینو کي استاد حبیبی یو داسي مؤرخ دی، چي په تاریخ، ادب، اجتماعي، سیاسي او ملي تاریخ او ورسره تاریخي جغرافیه کي د ډیري پراخي مطالعې، ژور علمي نظر او دقیقو علمي او مسلکي ابتکاراتو خاوند دی.

لوی استاد لا د طلوع افغان مدیر و (۱۳۰۸ ش څخه وروسته) چي د افغانستان پر اجتماعي تاریخ، لرغوني او معاصر تاریخ یې علمي او مبسوط مقالات کښل او د طلوع افغان پاڼي یې په خپلو مفیدو او مهمو تاریخي او علمي پلټنو بنایسته کولې او افغانان یې د خپل هیواد او خلکو له تاریخي عظمت او برمه خبرول، د تاریخ د ملي قهرمانانو کارنامې او ملي مفاخر یې ورپېژندل.

په دې خصوص کي د لوی استاد لیکني او مقالات لا هماغه وخت د طلوع په پاڼو کي منحصرې نه سوې پاته بلکي د خپل علمي، ادبي او مسلکي قوت له پلوه یې د کابل د ادبي انجمن خپرونو ته هم لاره وکړه، په کابل مجله او د کابل په نورو موقوتو خپرونو کي هم خپرې سوې، علمي دنیا او د افغانستان د تاریخ علاقمندان یې د لیکنو له علمي فیضه بهره مند سول.

په ۱۳۱۷ ش کال کي چي لوی استاد د پښتو د نومیالي شاعر خوشحال خان خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰ هـ ق) کلیات د "خوشحال مرغلي" په نامه چاپ او نشر کړل، د دغه مفتنم او گټور اثر په مقدمه کي یې د تاریخي

پلټنو یو کوچنی څنگ په کتابي شکل خوندي سو، او کله چي یې د عبدالقادر خان خټک (۱۰۶۳ - ۱۱۲۴ هـ ق) او لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶ هـ ق) (طبع ۱۳۱۸ کندهار، طبع ۱۳۱۹ کابل) دېوانونه خپاره کړل، د دغو دېوانونو په مفیدو مقدمو کي یې هم خپلي تاریخي پلټني او گروېږني ځای کړې.

لوی استاد په ۱۳۲۰ ش کال د پښتانه شعراء لومړی ټوک وکښ او په ۱۳۲۳ ش کال یې د پښتو د ادبي تاریخ او د پښتنو او افغانستان د ملي او اجتماعي تاریخ گرانېها ذخیره د دانشمند او سترگور مؤرخ محمد هوتک پټه خزانه نشر کړه، علمي او تحقیقي شروح، تعلیقات او مقدمات یې پر وکښل، چي په کتاب کي د راغلو او یادو سوو رجالو، اماکنو، کتبو او تاریخي وقایعو په څېړنه، څرگندونه او پلټنه کي د تاریخ او ادب له محققینو او محصلینو سره پوره مرسته کولای سي. په ۱۳۲۵ ش کال چي د ادبیاتو د پوهنځي چاري هم ور وسپارل سوې، نو یې د پښتو د ادبیاتو د تاریخ د لومړي ټوک په کښلو او نشرولو د افغانستان د تاریخ د مهمو تاریخي مسایلو او پښتو ژبي د تاریخ او قدیمو ادبي او تاریخي روایاتو په باب پلټني، تاریخي څېړني د علم او ادب مینانو ته وړاندي کړې.

تر دغه مهاله وروسته لوی استاد د افغانستان د تاریخ او د ژبو (پښتو - دري) د ادب په تاریخ دومره کتابونه وکښل، رسالات او مقالات یې نشر کړل، قدیم تاریخي او ادبي متون یې چاپ کړل چي تفصیل یې دلې نه ځایسېږي، خو د ویلو وړ ده چي د دوی قیمتي او ادبي تاریخي لیکني نه یوازې په افغانستان کي ارزښتني او د درناوي وړ دي، بلکي د سیمي په هیوادو او حتی بین المللي علمي محافلو کي هم په درنه سترگه ورته کتل کیږي، دانشمندان او محققین استفاده ترې کوي.

لوی استاد د خپلو دغو علمي او ادبي او تحقیقي هڅو او زیارونو په نتیجه کي تر سلو زیات مستقل تاریخي، ادبي او علمي کتابونه د پنځو سو په شاوخوا کي علمي رسایل او تر درو زرو زیاتي تحقیقي او علمي مقالې د علم او ادب دنیا ته وړاندي کړي دي چي د افغانستان، سیمي او نړۍ فرهنگي او ثقافتي تاریخ ویاړ په کوي.

د لوی استاد ادبي او تاریخي او نور علمي آثار نه یوازي د گران هیواد افغانستان د علمي مؤسسو او فرهنگي ادارو له خوا خپاره سوي دي، بلکي د سيمي د هیوادو علمي او فرهنگي مؤسسو او د بین المللي محافلو علمي مجامعو هم د دوی مفید او گټور آثار خپاره کړي دي.

د پښتو او دري ژبو د تاریخ ادب په باب د ډیرو مهمو او علمي گڼو مقالو او کتابو تر څنګه لوی استاد د افغانستان د ملي، اجتماعي او سیاسي تاریخ په مختلفو څنگونو ډېر زیات مقالات کښلي او د لرغوني او معاصر افغانستان تاریخي جغرافیا یې په مفتنم ډول د مقالو او رسالو په ترڅ کې هر اړخیزه څېړلې ده، د دغو مقالاتو یوه درنه برخه د آریانا په مجله او نوري یې د هیواد په نورو موقوتو خپرونو او د سيمي د هیوادو په موقوتو علمي نشریو کې خپرې سوي دي. له دغو رسالتو او مقالاتو سربېره د استاد تاریخي مهم او د یادوني وړ کتب دا دي:

— افغانستان بعد از اسلام

— تاریخ مختصر افغانستان

— افغانستان در عصر گورگانیان هند

— د افغانستان تاریخي پېښلیک او نور ...

د نوای معارک، فضایل بلخ، طبقات ناصري او زین الاخبار گردیزی، شروح، تعلیقات او مقدمات هم دوی کښلي دي.



د تاریخي مدارکو، منابعو، وقایعو او اسنادو په څېړنه کې د استاد د څېړنې روش او عمومي میتود نهایت پر علمي او تحقیقي شهادتونو او علمي استنتاجونو ولاړ دی.

د معاصري تاریخ لیکني میتودونه په نقد او ارزیابی ولاړ دي او مؤرخ باید خپلو ټولو تر واک لاندې ماخذو، مدارکو، کتبي اسنادو او نورو خورو ورو پاڼو ته د نقد او کره کتنې په سترګه وګوري، او کره او کوټه سزه بېل کړي. د اوسنۍ زمانې پلټونکی مؤرخ دې ته اړ دی چې د خپلو ټولو

خبرو اسناد وښيي<sup>(۱)</sup> د لوی استاد په ټولو لیکنو کې دغه معاصر او پر علمي معاییر برابر روش لیدل کېږي. لوی استاد د وقایعو په تحلیل کې د ډېر دقیق او مبتکر او منقد نظر خاوند دی، هره پېښه او هره تاریخي او اجتماعي پدیده د اسنادو، ماخذو او علمي مشهودو دلایلو په رڼا کې څېړي. د تاریخ او ادب په څېړنه، پلټنه او ګروپړنه کې د دوی اتکاء په خطي او معتبرو چاپي متونو، د لرغونپوهنې د تحقیقاتو په نتایجو، ډبرلیکونو، مسکوکاتو او نورو لرغونو کلتوري او تاریخي مواردو بنا ده.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی د افغانستان او پښتنو د تاریخ د بېلابیلو برخو له څېړنې سربېره د مختلفو دورو د مؤرخینو پر آثارو کره کتنې او علمي نقادانه تبصرې هم کړي دي، د قدیمو او معاصرو مؤرخینو تېروتنې او زیاتې، کمی یې ښوولي او د علمي اسنادو، مدارکو او شواهدو پر بنا یې د مؤرخینو پر لیکنو حاشیې او شرحي کښلي دي او همدارنګه یې د مستشرقینو تېروتنې هم د تاریخ په خصوص کې یادې کړي او سمې کړي دي<sup>(۲)</sup>. د استاد د دغه ډول لیکنو ځینې برخې په کتابو کې او ځینې یې هم د مقالاتو په شکل په علمي خپرونو او نشریو کې چاپ سوي، چې د څېړنو دغه برخه د استاد د تاریخي پلټنو او تاریخ نګری یو ښکلی او جلا باب دی.

د افغانستان او پښتنو د مؤرخینو پر آثارو له تبصرو او کره کتنو علاوه استاد د دغو مؤرخینو د کتابو او آثارو د معرفي هڅه کړې ده په دې سلسله کې استاد د رهنمای تاریخ افغانستان<sup>(۳)</sup> په کښلو سره د افغانستان او پښتنو د تاریخ ۵۸۰ کتابونه او مؤرخین لند لند معرفي کړي دي چې دا دی په دې کتابگوټي کې هم د افغانستان او پښتنو ۱۳۸ تنه مؤرخین او د

(۱) عبدالحسین زرین کوب، تاریخ در ترازو - ص ۱۶۰ - ۱۶۱، طبع تهران: ۱۳۵۴ ش.

(۲) وګورئ آریانا مجله د ۱۳۵۹ کال ۱ ګڼه ۵۹ - ۶۶.

(۳) د دغه کتاب لومړۍ ټوک چې د افغانستان د تاریخ ۵۸۵ خطي او چاپي کتابونه پکښې معرفي سوي، په ۱۳۴۸ کال د تاریخ او ادب ټولنې له خوا (۱۴۵) مخه چاپ سوي دي.

هغوی تاریخي او یا تاریخي ارزښت لرونکي آثار معرفي سوي او د افغانستان او پښتنو د تاريخ او ادب علاقمندانو ته وړاندي کيږي.

څرنگه چې د دغه کتاب زیاتره مؤرخین د پښتني تاريخ په باب آثار او تالیفات لري او زیاتره هم پښتانه دي نو غواړم چې په پښتنو کي د تاريخ ليکني په سیر او هم د پښتنو د تاريخ په منابعو څو لنډ ټکي څرگند کړم:

په پښتنو کي د تاريخ ليکني سیر:

کله چې موږ د خپلي ژبي په کتبي آثارو کي تاريخي آثار پلټو نو له دوه ډوله تاريخي آثارو سره مخامخ کيږي: (۱) تاريخي کتابونه. (۲) تذکرې.

پښتو او پښتانه د تاريخ اهميت او د خپل ملت او وطن او خلکو د کارنامو مېړانه او نورو اجتماعي، سياسي او ملي حوادثو او وقایعو ضبط ته متوجه وو. نو په دې برخه کي يې هم د تاريخ مستقل کتابونه او هم د ادبي آثارو تذکرې کښلي چې په ضمني توگه ځينو تاريخي وقایعو ته پکښي نغوته سوي او يا هم ځيني وقایع پکښي خپرل سوي دي. د تذکره نگاري له پلوه زموږ ژبه او ادب کابو اته سوه کلنه سابقه لري او زموږ لومړنۍ لاس ته راغلې تذکره د سلېمان ماکو تذکره ده چې په ۶۱۲ هـ ق کال په ارغسان کي کښل سوي، ورپسې موږ د پښتو د ادبي تاريخ داسي منظمه تذکره نه ده تر لاسه کړې او يوازي د محمد هوتک پټه خزانه زموږ بله منظمه تذکره ده چې په ۱۱۴۲ هـ ق کال په کندهار کي کښل سوي ده. دغه دواړي تذکرې خاص ابتکارونه لري، څرگندوني يې د پښتو او افغانستان د تاريخ په څېړنه کي د لومړي لاس موادو حيثيت لري. دغه رنگه مستقل تاريخي کتابونه چې په ضمني توگه ادبي مآثر هم پکښي غونډ دي د ۶۵۰ په حدودو کي زموږ په ژبه کي کښل سوي دي. له دې جملې څخه تاريخ سوري، اعلام اللودعي فی اخبار اللودي، لرغوني پښتانه، غرغښت نامه او نور يادولای سو، چې سترگور او دانشمند مؤرخ او تذکره نگار محمد هوتک يا ليدلي او يا يې نومونه تر موږ پوري را رسولي دي او د پټي خزاني په کښلو کي يې بالواسطه يا بلا واسطه د ماخذ په توگه ترې استفاده کړې ده<sup>(۱)</sup>.

(۱) محمد هوتک پټه خزانه: ۱۶، ۱۵، ۱۸، ۱۴، ۳۴، ۳۵، ۴۰، ۴۴ مخونه او نور  
 څلورم چاپ، ۱۳۵۷ ش کابل د ادب پوهنځی.  
 نوموړکي مؤرخين ۱۰  
 علامه حبيبي

همدارنگه د خواجه مليزي تاريخ افغانه (۱۰۳۱ - ۱۰۳۳ هـ ق تاليف)، تاريخ مرصع، تواريخ حافظ رحمت خاني، هغه مهم تاريخي آثار دي چې د پښتنو د تاريخ ډېر تياره څنگونه روښانوي. زه دلې د ټولو تاريخي کتابو نومونه ځکه نه اخلم چې لوی استاد پوهاند حبيبي په دې رساله کي مفصل معرفي کړي دي، خو څه چې زه يې پر خبرو کولو آرزو لرم دا دي چې د پښتو ژبه د ليکل سوو تاريخي آثارو په جمله کي سعادتنامه افغاني هغه مهم تاريخي اثر دی چې تر يوه دوو وروستيو کالو دمخه يې چا نوم نه و اخيستی، او دا دی د خان روشن خان د يادونو له مخي د لوی استاد په دې اثر کي هم معرفي کيږي. دغه تاريخي اثر د خپل تاريخي ارزښت تر څنگه ادبي ارزښت هم لري، او د کتاب نشر زموږ د نشر د تاريخ په څېړنه کي نه سي هېرېدای. د سعادتنامه افغاني نشر دا دی:

"پېښور ته راغلي پښتانه ټول درې کوره دي او بعضي قبيلې د دې دريو قبيلو سره يو ځای اوسي چې دوی ورته حصه لکه د ورور ورکړې ده خو دغه همسايه دي او دا لويې کورنۍ درې دا دي: اول خيښی، دويم غوري، دريم کرلاني اوس به د هر يو کور تفصيل بيانېږي چې دا دي:

تفصيل د خيښی دا دی يوسفزي گگيانې او ترکاني چې دا وخت په لغمان کي ميشته دي. دا د خيښي اولاد دي، مامدزي (محمدزي) چې په اشغر کي اوسي، دا د زمند اولاد دي، د خيښي تره و مگر خيښي لکه د ورور خان سره نيولي دي..."<sup>(۱)</sup>

د خان روشن رايه دا ده چې دغه تاريخ تر تواريخ حافظ رحمت خاني (۱۱۸۱ هـ ق تاليف) دمخه ليکل سوی دی، له دې خبري څخه ښکاري چې دغه تاريخ به د دولسمي پېړۍ په اوایلو کي کښل سوی وي نو يې نشر د خپل ادبي قوت او سلاست له پلوه د دولسمي پېړۍ له بنسټونو څخه گڼل کېدای سي او موږ به يې د خپل نشر په تاريخ کي ستايو.

(۱) پښتو مجله د ۱۹۷۹ ع کال ۱۱ گڼه ص ۵۰.

زموږ په ژبه کي خو د تاريخ کښل کابو اته سوه کلنه سابقه لري مگر مولوی محمد اسماعيل هزاروي د قاعده افغاني<sup>(۱)</sup> په مقدمه کي کښلي دي:

"پوشیده نماند که در کتب تواریخ افغانی چنان یافته شده است که اول کسیکه در افغانی تصنیف شروع نموده خواجه محمد نام شخصی بود که در اوایل سال نهصد هجری کتابی مشتمل بر آمدن قوم افغان به سمت پشاور و واقعاتی که در مبادی بایشان روی داده تصنیف کرد"<sup>(۲)</sup>.

دا چي موږ د نوموړي مولوی د یادښت له مخي یو بل قدیم مورخ او د پښتو لیکوال پېژنو سمه او ښه خبره ده، مگر دا چي کښلي یې دي چي دی لومړنی مصنف دی دا خبره سمه نه ده دمخه یوازي د تاريخ په خصوص کي د شېخ ملي دوتر<sup>(۳)</sup> او تر دغه دوتر دمخه تاريخ سوري، تذکره الاولیا، لرغوني پښتانه او نور کتابونه لرو چي یا په خپله کتابونه او یا یې هم مواد او روایات تر موږ پوري رارسېدلي دي.

د پښتو د تاريخ منابع:

د پښتو د تاريخ په کښلو کي له کتبي تاريخي او دې ته ورته آثارو سربېره ډېر لیکونه د لرغون پوهني له کشفیاتو څخه د تر لاسه سوو مدارکو او متفرقو اسنادو څخه د لومړي لاس موادو په توگه کار اخیستل کېدای سي.

همدارنگه زموږ ادبي آثار د تاريخ د کښني لپاره له مهمو موادو څخه گڼل کېږي، که څه هم دغه آثار اساساً د نورو هدفونو او غرضونو لپاره ایجاد سوي، ويل سوي او یا کښل سوي او د تاريخي وقایعو د ضبط منظور نه دي رامنځته سوي، خو د خپلو مقاصدو د شرح په ترڅ کي یې ځای ځای داسي

(۱) قاعده افغانی په ۱۸۶۷ ع کال ۹۶ مخه د هنري بکت انگرېز په غوښتنه د پېښور د جیل په مطبعه کي چاپ سوې ده.

(۲) قاعده افغانی ص ۲.

(۳) پوهاند عبدالحی حبيبي، د پښتو ادبیاتو تاريخ - ج ۲، ص ۲۳۵، ۱۳۴۲ کال چاپ، پښتو ټولنه.

نوموړکي مورخين علامه حبيبي

یادوني او تاريخي مطالب تر لاسه کېږي چي زموږ د تاريخ په لیکلو کي ترې استفاده کولای سو<sup>(۱)</sup> زموږ لیکنی او گړنی ادب دواړه له دې پلوه غني دي.

(۱) گړني ادب:

زموږ په گړني ادب کي لنډی، سروکي، غاړي، سنځرخيلي نارې<sup>(۲)</sup> د هوتکو نارې<sup>(۳)</sup> داسي سندري دي چي د پښتو د ملي، اجتماعي او کلتوري تاريخ په لیکلو کي له پامه نه سي غورځېدی او د لومړي لاس مهمو آثارو په توگه ترې استفاده کېدای سي.

(۲) ولسي سندري:

له دغو سندرو څخه چاربيتې، بدلي او کسرونه داسي مواد دي چي هره سندره د يوې مهمي تاريخي واقعي په شننه او څرگندونه کي له موخينو سره تر هره بله ماخذه زیاته مرسته کوي، خو له بده مرغه چي زموږ د دغو ولسي سندرو قدیمي بولگي د زمانې سرو سېلیو ورسره وږي دي او یوه قدیمه سندره یې هغه د بابا هوتک (۶۶۱ - ۷۴۰ هـ) ويلي او د پټني خزاني پانو تر موږ پوري رسولې ده<sup>(۴)</sup> دغه سندره د پردو تاراگرو په وړاندې زموږ د مېرني اولس قهرمانانه مبارزې څرگندوي، تر دې بدلي وروسته د ډيري مودې دغه ډول سندري له موږ سره نسته، خو هغه چاربيتې او بدلي چي دارمستتر (۱۸۴۹ - ۱۸۹۴ ع) د پښتونخوا د شعر هارو بهار<sup>(۵)</sup> د کوتي سيد محمد عمر په گلشن اشعار افغانی<sup>(۶)</sup> مرحوم نصر په تاريخي چاربيتې<sup>(۷)</sup> او څېړندوی خدمتگار په تور برښ<sup>(۸)</sup> کي ضبط کړي دي داسي

(۱) پوهاند عبدالحی حبيبي تاريخ نويسي در افغانستان، آريانا ۲۶ کال، ۴ گڼه ص ۳ - ۱۳۴۷ کال.

(۲) پروفیسور ولي محمد سیال کاکړ، پښتو او پښتانه په سهيلي پښتونخوا کي، ص ۳۲۴ - ۳۲۴ د ۱۹۷۶ ع کال د کوتي چاپ.

(۳) حبيب الله رفيع، د خلکو سندري ۱۳۳ - ۱۵۹ مخونه د تاريخ او ادب ټولنه - ۱۳۴۹ ش کال چاپ.

(۴) پټه خزانه ص ۵ - ۶.

(۵) دارمستتر، د پښتونخوا د شعر هار و بهار ۱ - ۷۴ مخونه ۱۳۵۶ ش کال چاپ - پښتو ټولنه.

(۶) سيد محمد عمر - گلشن اشعار افغانی (خطی) ص ۵۲، ۷۶ او نور ...

(۷) تاريخي چاربيتې ۳ - ۱۵ مخونه - ۱۹۵۳ ع کال - پېښور.

(۸) تور برښ ۷۳ - ۱۴۵ مخونه ۱۳۴۷ ش کال.

بدلي او چاربيتې دي چي د انگرېزي امپرياليستي لښکرو د تار او تاراک او يرغل په مهال کي د زړه ورو پښتنو قهرمانانه مبارزې، سرښندنې او مېړانې پکښي ستايل سوي. د دښمن تيري، د خاينينو کرغېړن اعمال او د دوی ماتي او رسوايي يې پکښي بيان کړي دي او په زښتيا چي هره سندره يې د ملي تاريخ يو باب دی.

دغه رنگه په کسرونو کي د انگرېزي تاراک له غندنې<sup>(۱)</sup> پرته د مروتو او خټکو مروتو او وريرو مروتو او يوسفزو د شخړو او لانجو په باب مواد سته<sup>(۲)</sup> چي زموږ د اولس د مختلفو قبيلو د تاريخ په کښلو او من حيث مجموع د پښتو د تاريخ په کښنه کي د مؤرخينو په ښه ورځي.

له گړني ادب، اولسي سندرو او کسرونو سربېره چي زياتره يې شفاهي شکل لري زموږ ليکنی ادب او ادبي آثار هم د تاريخي موادو د درلودلو له پلوه غني دی. زموږ د مختلفو شاعرانو په دېوانونو، حماسي منظومو، د روحاني اشخاصو په مناقبو او جنگنامو کي د پښتنو د سياسي، اجتماعي او ملي ژوند د تاريخ په باب بېلابيلو دورو تاريخي مواد تر لاسه کېدلای سي، زه دلې پر دغو ټولو ادبي آثارو بحث نه کوم ځکه پر دغو موضوعاتو جلا جلا پنډ پنډ کتابونه ليکل کېدای سي خو څه چي زه دلې کارم صرف يو اجمال دی.

(۱) د شعراوو په دېوانونو او نورو منظومو آثارو کي:

د پښتنو شعراوو له دلې څخه د خوشحال خان آثار د تاريخي موادو د خوندي کولو له پلوه ډېر غني دي، د خوشحال په کلياتو کي د ده ځيني غزلي، قصايد<sup>(۳)</sup> او ټوټې تاريخي وقايع شرح کوي، دغه ډول د ده په

(۱) د مروتو کسرونو يوه ناچاپه خطي مجموعه د پېښور په پښتو اکيډمي کي په ۳۶۲ نومره قيد ده په دغه مجموعه کي ځيني داسي کسرونه هم سته چي له انگرېزانو سره د پښتنو د جگړو بيان کوي، لکه په ۲۱ مخ کي د (کنډي) کسر چي د غازي محمداکبر خان د توري او مېړانې په ستاينه کي ويل سوی دی.

(۲) د مروتو کسرونه ۱ - ۱۲۱ مخونه ۱۹۵۹ کال چاپ پېښور.

(۳) د خوشحال مرغلي ۵۶۲ - ۷۰۸ مخونه د ۱۳۱۷ ش کال چاپ کندهار، د دغي برخي په اکثر منظوماتو کي تاريخي وقايع رانغښتل سوي دي.

نومورکي مؤرخين علامه حبيبي

مثنوياتو کي سواتنامه<sup>(۱)</sup> او فراقنامه<sup>(۲)</sup> دغه خصايص لري.

فراقنامه خوشحال خان د خپل حبس<sup>(۳)</sup> په زمانه کي کښلې ده په دې کتاب کي که خوشحال خان له يوې خوا د خپل وطن، دوستانو او کورنۍ څخه د ليريوالي له امله دردوونکي نارې کړي دي له بلې خوا په همدغه کتاب کي ځيني داسي انتقادي ټوټې او تاريخي منظومات گورو چي د ده نقادانه نظر او د ده د کلام عمومي روح ترې څرگنديږي او هم د ځينو مهمو تاريخي پېښو څرگندونه کوي، د نمونې لپاره د فراقنامې لاندي بيتونه د کنلو وړ دي:

|                        |                         |
|------------------------|-------------------------|
| په خوله شرع شرع نومېري | دی د شرع حکم گوم وري    |
| پلار ترلې پادشاهي کا   | سل ناحقه گمراهي کا      |
| دا د خوارو زر آهونه    | لور په لور اوچار ملکونه |
| سکه وروڼه يې قتل کړي   | ده يې مال گنځونه وري    |
| د سکه وراره عورته      | په ستم کړه فضیحه        |

(۱) سواتنامه د خان يوه مثنوي ده چي سوات ته له خپل اووه مياشتني سفر څخه وروسته يې کښلې ده، ټول بيتونه يې ۳۹۱ دي، د تاريخ د يوه څنگ په کښلو کي له پامه نه سي غورځېدای. دغه مثنوي په ۱۳۵۸ ش کال د لوی استاد پوهاند حبيبي له ۷۷ مخيزو څرگندونو سره د افغانستان د علومو اکاډمۍ خپره کړه (متن ۷۰ مخ).

(۲) د فراقنامې يوازينۍ خطي نسخه د پېښور په موزيم کي خوندي ده، ۳۵ پاڼي لري. د دغي نسخې نقل په ۱۳۵۶ کي د محترم همېش خليل په وسيله زلمي هيوادمل ته رسېدلی دی چي د ده له سمونو، لمنو او سريزي سره يو ځای چاپ ته چمتو دی.

(۳) د خوشحال خان د حبس او نظربندي زمانه (۱۰۷۴ - ۱۰۷۹ - ۱۰ ق) ده، د خوشحال خان کليات د استاد کامل مقدمه (ص - س) مخونه، ۱۹۶۰ کال چاپ، خوشحال خان يو ځای د خپل بند کال داسي ښوولی دی.

زر څلور اويا هجرت و

هغه کال چي بندپوان سوم

(قطعات، ارمغان ص ۶۸۶)

نومورکي مؤرخين علامه حبيبي

زرناسازي زر فساده دم وهه له عدله داده  
 په دا هومره قباحه دم وهه له شريعت  
 په دا هومره رسوايي دم وهه له پارسايي  
 الحذر له دې زمان الامان له دې سلطان<sup>(۱)</sup>

له دې سربېره د خوشحال خان د کورنۍ او زامنو په دېوانو کې د شعر په ژبه موږ داسې نغوتې او يادونې وينو چې د تاريخي وقايعو د ضبط له پلوه ارزښتمنې يادونې دي، لکه د هجري (۱۰۴۴ - ۱۱۰۶ هـ ق) ځينې منظومات<sup>(۲)</sup> او يا هم د سکندر خان خټک هغه منظوم ليک چې يې اشرف خان هجري ته ليکلی دی<sup>(۳)</sup> د خپل ادبي قوت تر څنگه ځينې زموږ په تاريخ کې ارزښتمن او مهم نکات هم رانغاړي.

دغه ډول د مصري خان گگيانی (۱۱۵۰ ق حدود) په دېوان کې چې کومه قصيده د پردو سپاهيانو د وحشيانه اعمالو او د پښتني کليو د چورولو او لوټولو په باب ضبط ده<sup>(۴)</sup> زموږ د دولسمې پېړۍ د تاريخ په کښنه کې نه سي هېرېدای او يا هم هغه خبرې چې د انگرېزي استعمار د مظالمو او چال چلند په باب قاسم علي خان اپريدي (۱۲۳۲ هـ ق حدود) په خپل کليات<sup>(۵)</sup> کې کړي، د ديارلسمې پېړۍ د پښتني مبارزو ځينې تياره گوټونه روښانوي.

<sup>(۱)</sup> فراقنامه خطي.

<sup>(۲)</sup> د هجري دېوان د محترم همېش خليل ترتيب او سريزه، ۱۷۱ - ۱۷۹ او نور مخونه ۱۹۵۸ ع کال - پېښور.

<sup>(۳)</sup> دغه ليک او د سکندر خټک نوري غزلي او قصيدې چې تاريخي او ادبي ارزښت لري د ده د دېوان په هغه مخطوطه کې ضبط دي چې په ۱۱۷۶ هـ ق کال د محمدي صاحبزاده لپاره کښل سوې ده. دغه خطي نسخه د مصري خان گگيانی د دېوان سره په يوه جلد کې ده او د پېښور د پښتو اکيډمۍ په کتابخانه کې په (۵) نومره خوندي دي. د سکندر دغه ډول منظومات د ده په چاپي دېوان کې نسته.

<sup>(۴)</sup> وگورئ! د مصري خان گگيانی دېوان ۳۱۹ - ۳۲۱ مخونه د ۱۹۵۹ ع کال د پېښور چاپ.  
<sup>(۵)</sup> د دغه کليات يوه خطي نسخه د پېښور په اسلاميه کالج کې خوندي ده او په دغه کتابخانه کې يوه نومره (۱۹۱۰) ټاکل سوې ده او د دېوان يوه نسخه يې په برتېش موزيم کې هم سته. (د ميکنزي فهرست ص ۸۶)

(۲) مناقب:

د صوفيانو، روحانيونو، د طريقت د مشرانو او نورو صاحب حال خلکو په مناقبو کې د شرقي ژبو ادبيات ډېر کتابونه لري، پښتانه او پښتو ادب هم په دې خصوص کې تر نورو ژبو پاته نه دي، بلکې دغه ډول مناقب ډېر پکښې ليکل سوي چې د ټولو په تفصيل سره راوړل به دلې بې ځايه وي، مگر هغه مناقب چې تاريخي مواد لري او د تاريخ په مطالعه او کتنه کې د هيرولو نه دي، دلې د ياد مناسبت لري، خو د ليکني د لنډ تنگ چوکاټ له مخې زه دغه ډول مناقب هم ټول نه سواي معرفي کولای او صرف د شېخ رحمکار (۱۰۶۳ ق م)، کاکا صاحب، فقير جميل بېگ، ميا عمر څمکني (۱۰۸۴ - ۱۱۹۰ هـ ق) او اخون الياس مناقب يادوم.

(۱) مناقب رحمکار<sup>(۱)</sup>:

چې شمس الدين بن شېخ زبير (قياس الدين) بن ضياء الدين منظوم کښلي<sup>(۲)</sup> په دې مناقبو کې ځينې داسې ټکي ښکاري چې د تاريخ لپاره د ارزښتمنو موادو حيثيت لري د شېخ رحمکار د وفات په باب يې ويلي دي:

|                        |                         |
|------------------------|-------------------------|
| تر اتيا کالو قريب      | ده حيات درلود مجيب      |
| سن د هجر د حضرت        | پوره و هغه ساعت         |
| پوره درې شپېته زر کاله | سن د هجر و کماله        |
| چې خطيب پاس په منبر شه | په خطبه لوستو زړه ور شه |
| دا خوشحال خټک ويلي     | په کتاب کې ما ليدي      |
| چې په حين کې د وفات    | د شېخ جي ولي ښک ذات     |
| زه حاضر ومه په ځان     | هغه ځای هغه مکان        |

<sup>(۱)</sup> د شمس الدين د مناقب شېخ رحمکار خطي نسخه ۲۳۰ مخه په ۱۸۳۳ نومره د پېښور په پښتو اکاډمي کې خوندي ده. د شېخ رحمکار مناقب په پارسي ژبه جميل بېگ هم ليکلي دي (تاريخ مرصع ص ۵۶۲) چې يوه مخطوطه يې په ملي آرشفيف کې هم سته. په پښتو ژبه تر شمس الدين وروسته غلام احمد نومي هم نظم کړې دي. (فرهنگ ص ۳۵۴)

<sup>(۲)</sup> شمس الدين له مناقبو سربېره نور مولفات هم لري ښاغلي رفيع په دوهم ټوک ادبي ستوري کې معرفي کړې دي.



چي جمع مه ادا کړله      جنازه مي را اخيستله  
 ترېنه لاندې زه په خان سوم      و مطلب ته شتابان سوم  
 زمانيت د خاطر دا و      چي و ماوتنه پيدا و  
 چي زيارت به د صاحب      په ميرمه کرم عجائب  
 چي زما د مندن پوله      شېخ صاحب وي زړه قبوله  
 چي دا اوس د ده روضه ده      په ښه شان عجيبه ده  
 چي رسيد سوو تر دې خايه      واړه سترې شوو ښکرايه  
 جنازه مو کوزه کړله      موږه خپله دمه کړله  
 جنازه نه خوزېدله      موږه ډېره خواږي کړله

دغه ډول همدغه شمس الدين مناقب جميل بېگ<sup>(۱)</sup> هم نظم کړی دی د دې مناقبو ډیرې پېښې که څه هم په روایاتو مېنې دي خو په تاریخ کې نه سي هېرېدای، په دغو مناقبو کې د کندهاري غلجي خان د آسونو د تجارت قصه او بیا له جميل بېگ سره د ده لیدنه او بیا بیرته کندهار ته د هغه تگ او ... ټولي داسې خبرې دي چې د محقق لپاره د غور وړ مواد گڼل کېږي. دادین<sup>(۲)</sup> چې د میا عمر ځمکنی مناقب یې د ۱۲۱۹ ق د ذوالحجې په آخر کې نظم کړي<sup>(۳)</sup> د میا عمر د خوارکو او عاداتو د ښوولو تر څنګه ځینې تاریخي وقایع هم ضبطوي لکه: د احمدشاه بابا د مستونګ د فتحي بیان چې څو بیته یې دا دي:

(۱) د شمس الدين د مناقب جميل يوه خطي نسخه له پوهاند دکتور جاوید سره او بله یې د پېښور په پښتو اکاډمي کې سته، ښاغلي رفیع یې متن چاپ ته امانده کړی دی. جميل بېگ د خوشحال خان سکنی ورور و، قبر یې په تنګارو کې دی، او زیارت یې په فقیر بابا مشهور دی، د زیارت پر لوحه یې کښلي سوي دي: "روضه مبارک حضرت فقیر صاحب جمال خان برادر حقیقتی خوشحال خان خټک المعروف به فقیر صاحب چشتی بتاریخ یازدهم جمادی الاول ۱۱۱۶ ه ... واصل الی الحق شد."

(۲) پښتانه شعراء ج ۴، ص ۹۸۴ - ۹۸۶، ۱۳۵۷ ش کال، پښتو ټولنه.

(۳) د دغه مناقب يوه خطي نسخه له ښاغلي سلیمي کندهاري سره سته. (وگورئ!)

زېږې د ۱۳۵۵ کال ۴۲ گڼه د ۱۳۵۶ کال ۷ گڼه.

چي يو خلعي احمدشاه دردوان مي      له هراته تلو په لوري د اهران مي  
 ولي پېښ ورته په لار د مستونګ خړند شه      دی پښتون څېره غیرت و ورته ږند شه  
 هک حیران شه احمدشاه په دغه کار کې      بل پرې ژمی راغی ډېر په دند و کار کې  
 باري دی عجب پښتو غیرت نیولی      نه پرېږدم زه دا عالم داسې ناولی

شریف نومی شاعر<sup>(۱)</sup> چې د اخون ییاس (۱۰۸۶ ق مې) کوم مناقب (۱۳۲۱ ق تالیف) نظم کړي او یوه قدیمه نسخه یې ما لیدلې، د دې مناقبو ځای ځای په تاریخي پېښو څرګندوني موندلي کېږي.

(۳) شاهنامي او جنگنامي او نور دې ته ورته منظوم آثار:

د موجود معلوماتو له مخې د پښتو ادب په تاریخ کې د شاهنامو کښل په دولسم قرن کې پیل سوي دي. حافظ مرغزي (۱۱۲۶ ه ق زوکړی) په ۱۱۷۶ ه ق کال احمدشاهي شاهنامه نظم کړه<sup>(۲)</sup> تردې وروسته تر څورلسم قرنه ما د پښتو په ادبي تاریخ کې د شاهنامې څرک نه دی ایستلی خو په څورلسم قرن کې احمدگل (۱۲۵۸ - ۱۳۱۰ ه ق) د امیر عبدالرحمن (۱۳۱۹ ه ق مې) شاهنامه نظم کړېده<sup>(۳)</sup>.

په جنگنامو کې هغه جنگنامې چې د پښتني تاریخ په کښلو کې د موادو په توګه ښه ارزښت لري هغه دي چې د پښتنو د ملي مبارزو په دوران کې پښتو ناظمانو او شاعرانو جوړې کړې دي، ددغه ډول جنگنامو په لړۍ کې دوې متاخرې جنگنامې یوه د صاحب الدین خټک جنگنامه چې د "فېروز نامه"<sup>(۴)</sup> په نامه یادېږي او بله هم د دلاور طالب عمرخېل د

(۱) تېر هر شاعران ص ۲۵۲ د ۱۹۶۳ ع کال د پېښور چاپ.

(۲) احمدشاهي شاهنامه لومړی ځل په ۱۹۶۵ کال ۲۰۶ مخه د پېښور پښتو اکاډمۍ خپره کړه، فاضل استاد پوهاند رشاد پر دغې شاهنامې د پېښور تر چاپ دمخه مسوط کار کړی و، او زیات شروح او تعلیقات یې پر کښلي وو.

(۳) فرهنگ زبان و ادبیات پښتو ج ۱ ص ۲۲.

(۴) د فېروز نامې خطي نسخه په ۱۱۳۵ ق کال کښل سوې اصل یې ۱۵۸ مخه او نقل یې ۱۷۲ مخه دی نقل یې د پښتو نوميالي لیکوال همېش خليل د چاپ لپاره تیار کړی دی.

مغل خان جنگنامه\* د تاريخي موادو په لحاظ غني دي. ( د دې جنگنامې يوه نسخه د علومو اکاډيمۍ په کتابخانه کې سته). ښاغلي رفيع کار پر کړی دی.

د صاحب الدين خټک فېروزنامه د کتاب د محتوياتو له مخې د سکھانو سره د هغه مهال د خټکو د يوه مشر فېروز خان خټک<sup>(۱)</sup> د جنگ حالات بيانوي، د فېروز نامې څو بيتونه دا دي:

|                           |                             |
|---------------------------|-----------------------------|
| رنجيتی نومی کافر دی       | مخ يې ورک شه لوی مضر دی     |
| په يوې سترگې معذور دی     | يا دجال دی يا يې زوی دی؟    |
| دی يو سکھ و په ماجي کې    | لکه مات لوبی پجی کې         |
| نه يې قدر نه يې قار و     | د دريو کليو يو سردار و      |
| زور يې کم حکم يې سست و    | هر دښمن پرې بالا درست و     |
| چې بادشاه به لاړ لاهور ته | دی به وتښ و بل لور ته       |
| توان به يې نه لیده د جنگ  | نور به يې خان کړو نو په خنګ |

دغه راز دلاور طالب د مغل خان په منظومه جنگنامه کې له انگرېزانو سره د دغه پښتانه د مبارزو او جنگونو قصې او واقعې بيان کړي دي.

د سپيني هغه حماسيات چې د ۱۲۵۵ ق په حدودو کې پر هرات باندې د پردي تاراک په زمانه کې ويل سوي ټول هغه نظميات دي چې د خپل ادبي ارزښت تر څنګه ملي او تاريخي ښېګڼې هم لري او د دغه پردي تاراک او د هرات د مېړنيو خلکو د دفاع او مېړانې په خصوص کې ښې خبرې ځنې تر لاسه کېږي<sup>(۲)</sup>.

سربېره پر دې د پښتو ادبيات ځينې نور منظوم کتابونه هم لري چې د ځينو نورو مقاصدو لپاره کښل سوي خو د مطالبو په ترڅ کې ځينې مهم مطالب هم راغلي وي چې د يوې دورې د تاريخي وقايعو په څرګندونه کې د

<sup>(۱)</sup> د دېوان امرناته په ظفرنامه رنجيت سنگه طبع لاهور کې مي د فېروز خان نوم ونه موند (فهارس و... ز مخونه) خو پر هار و بهار باندې د دارمستر د نوټونو په ۱۱ - ۱۲ مخونو کې د ده او د ده د زامنو نومونه ياد سوي دي.

<sup>(۲)</sup> پښتني مېرمنې ص ۷۴ - ۸۰، ۱۳۲۳، پښتو ټولنه.

مؤرخينو او تاريخ د پلټونکو په درد خوري له دغه ډول آثارو څخه يو هم د ملا مست (۹۵۰ هـ ق حدود) سلوک الغزاه دی چې د ځينو پښو او جنگونو په باب ښه معلومات لري.

لوړ ما څو کتابونه او ادبي منظومې، صرف د مثال په نيامت يادې کړې که نه وي زموږ د فولکلوري، اولسي او کتبي ادب ډيرې پاڼې ځينې مهمې تاريخي څرګندونې لري چې مؤرخ يې د تاريخي ليکلو پر وخت نه سواي هېرولای.

#### روايات او شفاهي څرګندونې:

د پښتنو مختلف قبایل، عشایر او نوري ورې څانګې د خپلو شجرو په مورد کې ځينې شفاهي او روايي معلومات لري چې زياتره يې په انسابو او تاريخونو کې هغسې نه وي نو په همدې اساس زموږ د مختلفو قبایلو دغه روايي شجرې او د دوی د لېږد او کورنيو په باب د دوی خپل معلومات هم يې ځايه او بې ګټې نه دي همدارنګه زموږ خلک د ځينو مهمو تاريخي وقايعو په باب هم روايتي مالومات لري، چې که راټول او اضافات ترې حذف سي نو زموږ د ملي تاريخ په کښلو کې د يوې منبع په توګه له پامه نه سواي غورځېدای.



د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبيبي دغه رساله به وکړای سي چې د مؤرخينو، د افغانستان او پښتنو د تاريخ څېړونکو ته د ماخذ او څېړنې په خصوص کې ګټورې لارښوونې وکړي، ډېر تاريخي کتب به وروښيي. دغه رساله له تاريخ څېړونکو او پلټونکو سره له مرستې سربېره د پښتو د ادبي تحقيقاتو له پلوه هم ارزښت لري ځکه ځينې داسې پښتو تاريخ کتب يې هم زما معرفي کړي چې تر اوسه بل ځای يې چا يادونه نه وه کړې.

لوی استاد ته دي خدای ﷻ صحت او عمر ورکي، چې خپلي نوري مفيدې تاريخي، جغرافي، ادبي او علمي څېړنې پر پښتنو ولوروي او پښتانه يې د علم له فيضه مستفيد سي.

## سلېمان ماکو د (تذکره الاولیاء) لیکوال

سلېمان د بارک خان زوی په قوم ماکو صابزی د (۶۰۰ هـ) په شاوخوا کې د کندهار په ارغسان کې اوسېدی. دا مؤرخ، سیاح او گرزند سړی و، دی په خپله لیکي چې په (۶۱۲ هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو گرځېدم او د لویانو مراقد مې لیدل او پلټل.

داسې ښکاري چې سلېمان تر دغه مفید او گټور سفر وروسته موفق سو چې د پښتنو د نوموړو بزرگانو په احوال کې یوه (تذکره الاولیاء) ولیکي او د دوی ویناوې او اشعار په دې کتاب کې خوندي کړي.<sup>(۱)</sup> دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی خو لومړي اته مخه یې ما تر ۱۳۱۹ ش کال دمخه خوشبختانه په کندهار کې وموندل او د هغو مخو عکسونه مې د کابل په سالنامه او په پښتانه شعراء لومړي ټوک کې خپاره کړل.

سلېمان ماکو د پښتنو پخوانی مؤرخ دی او د ده د نفیس او گټور کتاب دغه څو صفحې د پښتو ژبې او رجالو د تاریخ لپاره داسې مفیدې ثابتې سوي چې د ادب او پښتو تاریخ به یې تر ابده مرهون وي.

سلېمان ماکو پوه سړی او سترگه ور مؤرخ ښکاري، دی د هر پښتانه لوی او نوميالي سړي سوانح او احوال لیکي، وروسته یې د شعر او وینا نمونې هم راوړي، نو د ده کتاب یوازې د ولیانو تذکره نه، بلکې د پښتو د شعر او ادب یو ډېره گرانبه مرقع هم ده، وگورئ ذکر سوي سالنامه او د پښتانه شعراء لومړی ټوک.

(۱) د سلېمان ماکو د تذکرې مقدمه.

## شېخ کټه د (لرغوني پښتانه) لیکوال

دا مدقق مؤرخ او د پښتنو د يوې خوار لويې علمي او ادبي کورنۍ رکن د شېخ يوسف زوی او د شېخ متي لمسی دی. شېخ متي هغه لوی او معروف د پښتنو نوموړی دی چې په کلات بابا مشهور او اوس يې هم مرقد د کلات پر غونډۍ دی. شېخ متي عارف او عالم او اديب سړی او په پښتو کې يې په علم او عرفان ډېر شهرت درلود.<sup>(۱)</sup> شېخ متي خپلې کورنۍ ته علم، تقوی، عرفان په ارث پرېښوول او يو کتاب يې هم وليکه، چې (د خدای مينه) يې نوم و. د ده ځينې اشعار هم پښتنو مؤرخينو رانقل کړي دي.<sup>(۲)</sup>

په دې کورنۍ کې وروسته ډېر علماء، مؤرخين، عرفاء پيدا سول چې موږ يې د روښان او دروېزه او خوشحال خان د علمي کورنۍ په څېر د پښتنو يوه بله لوړه علمي او عرفاني کورنۍ گڼلای سو. په دې مقاله کې زما وظيفه ده چې د دوی تاريخي کتب او خدمتونه وليکم، نوري علمي او ادبي پلټنې يې بېل لیکونه غواړي. شېخ يوسف د شېخ متي تر مړينې وروسته د ده پر علمي او ادبي او روحاني مسند کښېناست او اوه زامن يې درلودل چې له دوی څخه شېخ کټه ډېر مشهور سو او د ده مور بي بي مراد بخته نومېده، چې په خټه زمنده وه.<sup>(۳)</sup> دې نوموړي عالم د پښتنو د رجالو او مشاهيرو په تاريخ کې يو نفيس کتاب وکښل چې نوم يې و (لرغوني پښتانه) دا کتاب پښتو و، او د پټې خزاني مؤلف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب يادوي او داسې ښکاري چې د دغه مؤرخ يگانه ماخذ هم دغه و. د شېخ کټه د ژوندانه وخت نه دی ښکاره، خو د پټې خزاني په روايت د ده نيکه شېخ متي په (۶۸۸ هـ) وفات سوی دی، ځکه چې د مؤرخينو په اتفاق يوه پېړۍ درو پښتو

(۱) مخزن افغاني قلمي ص ۲۵۴.

(۲) پټه خزانه د کابل طبع.

(۳) قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۵.

## شېخ قاسم د (تذکره اولیاء افغان) لیکوال

دا عارف او عالم هم د شېخ متی له علمي کورنۍ څخه دی، چې پلرونه یې شېخ کټه ته داسي رسي: قاسم د شېخ قدم زوی د محمد زاهد لمسی د میرداد کړوسی د شېخ سلطان کوسی او لکه دمخه چې ذکر سوه سلطان د شېخ کټه زوی و.<sup>(۱)</sup>

د شېخ قاسم مور نېکبخته نومېده، چې د شېخ الله داد مموزي لور او د پښتو شاعره او ډېره لویه عارفه وه چې محمد هوتک د دې اشعار رانقل کوي او لیکي چې په (۹۵۱ هـ) د شېخ قدم په نکاح راغله او په (۹۵۶ هـ) یې شېخ قاسم و زېږاوه او په (۹۶۹ هـ) یې (ارشاد الفقراء) نومی کتاب ولیکه. د دې کتاب نسخه د محمد په روایت د ده پلار داود خان هوتک لیدلې وه.<sup>(۲)</sup> او علاوه پر دغه محمد هوتک د (اولیای افغان) له کتابه چې شېخ امام الدین متی زی لیکلی دی هم د دې عالمي مېرمنې احوال را نقل کوي. نعمت الله لیکي چې شېخ قاسم د شېخ عبدالقادر جیلاني رحمته الله علیه د اولادې له میردانو څخه وو، او د (۹۵۶ هـ) کال په پسرلي د بدنی رود پر غاړه (د پېښور مشرق ته) وزېږېد او په (۱۰۱۶ هـ) وفات سو.<sup>(۳)</sup>

شېخ قاسم په پېښور کې په معرفت او روحانیت مشهور سو او ډېر کلک نفوذ یې وموند، د میرزا محمد حکیم مامورین ځني وېرېده او ویې غوښتل چې دا پښتون عالم او عارف مړ کړي، شادمان خان هغه وخت د پېښور حکمران و او د شېخ قاسم د وژلو نیت یې وکړ، شېخ مجبور سو له پېښوره کندهار ته ولاړ او له دې ځایه د حرمینو په زیارت مشرف او په قادریه طریقه کې داخل سو. تر دې وروسته بیرته د پېښور د واوي ته راغی

(۱) قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۶.

(۲) پته خزانه قلمي ص ۹۸.

(۳) قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۷.

لپاره مقرر ده نو باید د شېخ کټه د ژوندانه وخت هم د (۷۵۰ هـ) شاوخوا وگڼل سي. د شېخ کټه اولاد که څه هم د پېښور په شمالي لتو کې پراته وو، مگر داسي ښکاري چې په خپله دی سیاح سړی و، ځکه محمد هوتک په ښکاره لیکي چې شېخ کټه د محمد بن علی البستي کتاب تاریخ سوري په بالشتان کې لیدلی و<sup>(۱)</sup> بالشتان یا والشتان خو د غور مشهور ښار و، چې په (۱۳۹ هـ) امیر پولاد سوري نیولی و<sup>(۲)</sup> چې د بیهقي په ضبط گوروالشت<sup>(۳)</sup> او د منهاج سراخ د طبقات ناصري په یوه نسخه کې غوروالشت راغلی دی<sup>(۴)</sup> او دا ښار د تکیانباد (د اوسني کندهار حدود) او د غور د مندیش تر منځ پروت و، او د سیستان په تاریخ کې هم والشتان ضبط سوی دی<sup>(۵)</sup> نو چې شېخ کټه والشتان ته راغلی او د غور دغه ښار یې لیدلی و، ښکارېږي چې د وطن شرقي او جنوبي خواوي به یې هم کتلي وي.

د شېخ کټه نفیس تاریخي کتاب (لرغوني پښتانه) چې له نامه څخه یې هم د کتاب اهمیت ښه ښکاري اوس نسته، داسي څرگندېږي چې دغه نفیس کتاب د محمد هوتک لاس ته ورغلی و او د پتي خزاني مهمه ادبي برخه هم له دغه کتابه اقتباس دی. خوشبختانه محمد دا هم لیکلي دي چې د شېخ کټه مهم تاریخي ماخذ هم "تاریخ سوري" وو چې زه به یې بېل ذکر وکړم. د شېخ کټه د اولاد په خصوص کې خوشبختانه خواجه نعمت الله هروي مفصلاً کښلي دي چې ده اته زامن درلوده: د زلو معدورزی له نسه، سلطان ثابت، حاجي، سلېمان، مئی له دوهمي ماینې څخه چې دغه هم زلو نومېده. په خټه اکازی یوسفزی: ابراهیم، ملک، پاچي.<sup>(۶)</sup>

(۱) پته خزانه.

(۲) تاریخ سوري د پتي خزاني په حواله.

(۳) بیهقي ص ۶، ۷.

(۴) د راوړتي حواشي پر انگلیسي طبقات ناصري.

(۵) تاریخ سیستان ص ۲۰۶ - ۲۰۸.

(۶) قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۶.

او خپل علمي او روحاني اقتدار يې ټينگ کړ او په شيخ قاسم سلېماني مشهور سو. د مغولو پاچهانو بيا دا شېخ نه پرېښود، د عيسی نومي په چغلي اکبر پاچا دی لاهور ته وغوښت خو شېخ قاسم په لاهور کې تر پېښور لاريات نفوذ وموند نو جهانگير دی د چنارگر په کلا کې بندي کړ، او هم هورې له دنيا څخه تېر سو، او مزار يې هم تر اوسه هورې مشهور دی. شېخ قاسم مؤلف او مؤرخ هم دی، د ده تاريخي کتاب (تذکره اولياء افغان) دی <sup>(۱)</sup> چې د پښتنو روحانيونو احوال يې پکښې ليکلی و، دا کتاب متاسفانه ورک دی او تر اوسه يې په گټ خانو کې درک هم نسته او نه له چا څخه ما ليدلی دی.

#### ﴿ ۴ ﴾

### شېخ امام الدين د (تاريخ افغاني) ليکونکی

شېخ امام الدين محمد عنايت الله د شېخ کبير بالا پير زوی او د شېخ قاسم لسمی دی چې د شېخ کبير له (۱۲) زامنو څخه دی ډېر شهرت لري، د دوشنبې په مابنام غره د محرم (۱۰۲۰ هـ) د پېښور په بلوښي کې وزېږېد، مور يې تاج بي بي د ملک دروېز لور او د خليلو له مشهورې کورنۍ څخه وه. شېخ امام الدين هم د خپلې کورنۍ د نورو خلکو په ډول علمي او روحاني نفوذ وموند او د چهارشنبې په مابنام ۲۳ د محرم (۱۰۶۰ هـ) له دنيا څخه ولاړ او په پېښور کې ښخ سو. <sup>(۲)</sup>

دې شېخ يو تاريخي کتاب (تاريخ افغاني) د پښتنو پر احوال او تاريخ په پار سو وليکه، چې قلمي نسخه يې د کابل په ارگ کې وه، د کتاب له مقدمې څخه ښکاري چې شېخ امام الدين سترگور مؤرخ دی او د خپل کتاب تر ليکنې دمخه يې د پښتنو ډېر مهم تاريخي کتب لوستلي او د خپل کتاب د ماخذ په ډول يې استعمال کړي دي.

<sup>(۱)</sup> تذکره الابرار ص ۱۸۳ - ۱۸۴، مخزن افغاني ص ۲۶۰.

<sup>(۲)</sup> مخزن ص ۳۰۹ - د ميا نعيم د قلمي دېوان خاتمه.

هغه کتب چې د شېخ امام الدين ماخذ دي او د خپل "تاريخ افغاني" په مقدمه کې راوړي دي دا دي: روضه الاحباب، مجمع الانساب، اصناف المخلوقات، تواريخ ابراهيم شاهي د مولانا مشتاق، د خواجه احمد نظامي تاريخ، د شېرشاه احوال چې شېخ عباس سرواني کښلي دي، اسرار الافغاني <sup>(۱)</sup> له دغو کتابو څخه ځيني ماته معلوم او ځيني ورک دي.

#### ﴿ ۵ ﴾

### محمد بن علی البستي د (تاريخ سوري) خاوند

دا مؤرخ هم د وطن له هغو ليکوالو څخه دی چې متاسفانه د ده احوال او کتاب هم تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، فقط د پتي خزاني له انکشافه سره دا راته معلومه سوه چې دې مؤلف او مؤرخ يو کتاب د (تاريخ سوري) په نامه کښلی و او د سوريانو د سلطنت احوال يې د اسلام له ابتداء څخه پکښې ليکلي وه. د محمد بستي د ژوندانه وخت او احوال هم نه دي معلوم. فقط دوني ويلاي سو چې دی د بست د تاريخي ښار اوسېدونکی و ځکه چې د ده کتاب شېخ کټه په بالشتان کې کتلی او په خپل کتاب لرغوني پښتانه کې يې مهم مطالب ځني اقتباس کړي دي، نو دا په ټينگه ويلاي سو چې د شېخ کټه تر عصر يعني د (۷۵۰ هـ) دمخه محمد بستي ژوندی و او په دغه عصر کې هم د ده تاريخ سوري ډېر شهرت درلود ځکه چې شېخ کټه له دغه کتابه ډېر مفيد مضامين را اخيستي دي.

محمد هوتک چې د پتي خزاني ليکوال دی د پښتو ځيني مهم او گرانې پخواني ادبي آثار له لرغوني پښتانه څخه را اخلي او دا هم وايي چې د لرغوني پښتانه مؤلف له تاريخ سوري څخه را نقل کړي دي، په پټه خزانه کې دغه لاندني تاريخي او ادبي مواد د لرغوني پښتانه په ذريعه له تاريخ سوري څخه را نقل سوي دي. <sup>(۲)</sup>

<sup>(۱)</sup> د تاريخ افغاني قلمي نسخه.

<sup>(۲)</sup> د مخو عدد د پتي خزاني د قلمي نسخې دی.

۱. د پښتو ډېر پخوانی شعر او د جهان پهلوان امیر کروړ سوري احوال له ۱۵ مخه تر ۱۷.

۲. د شېخ اسعد سوري احوال او اشعار له ۱۸ مخه تر ۲۱.

۳. د ښکارندوی احوال او اشعار له ۲۱ څخه تر ۲۵.

گویا په پته خزانه کې د پښتو قدیمه ادبي ذخیره ټوله د شېخ کټه په نقل له تاریخ سوري څخه را اخیستل سوې ده او دا راته څرگندوي چې تاریخ سوري یوازې د حربي او سیاسي پېښو تاریخ نه و بلکې ادبي رنګ یې هم درلود، او محمد بن علی البستي ډېر باخبره او سترګه ور موږخ و، ځکه چې ده د پاچهانو احوال او حربي او سیاسي وقایع رانقل کړي او هم یې د دوی د کلام نمونې راوړي دي، هغه قصاید یې په خپل کتاب کې ساتلي دي چې د غوري پاچهانو په دربارو کې به په پښتو ویلي کېدې، له دې څخه ښکارېږي چې تاریخ سوري د سوریانو او غوریانو د عصر یو ادبي او سیاسي او حربي تاریخ و که څه هم د دغه تاریخ ژبه واضحاً د پتي خزانه له بیانو څخه نه ښکارېږي، مګر له لوړو اقتباساتو څخه دا څرګندېږي چې تاریخ سوري باید په پښتو ژبه لیکل سوی وي، ځکه چې درې مهم پښتو شعرونه شېخ کټه ځني رانقل کړي دي. د تاریخ سوري نسخه اوس غالباً په دنیا کې نسته او د پښتو دغه غوره کتاب لکه نور علمي او ادبي آثار ورک دی. مګر پتي خزانه خوشبختانه د دې گرانې کتاب نوم او مؤلف او ځیني اشعار او مطالب د لرغوني پښتانه په ذریعه نقل کړي او را ساتلي یې دي.

تر اوسه چې زه معلومات لرم، د دنیا په کتب خانو کې د دې نفیس کتاب کم درک نسته که کم وخت پیدا سي یا یې څرک وموندل سي نو به په رښتیا د پښتو ژبې یو گرانې تاریخي او ادبي اثر لاس ته راغلی وي، پښتانه زلمي دي هر کله تلاش او پلټنه کوي دا خبره هم باید هېره نه کړو چې راورتي مستشرق د احمد شاه بابا تر عصر وروسته یو تاریخ میندلی و چې نوم یې تذکره الملوک و د دې کتاب په ماخذو کې یو کتاب تاریخ سلاطین سوریه هم دی. (۱) مګر دا نه سو ویلای چې دغه سوریه هغه د محمد بن علي تاریخ دی که بل؟

## احمد بن سعيد اللودي د (اخبار اللودي) لیکونکی

دا موږخ له هغو خلکو څخه دی چې تر پتي خزاني دمخه موندنه پېژاند، نه یې کتاب راته معلوم و.

محمد هوتک لیکلي دي چې کامران خان په (۱۰۳۸ هـ) خپل کتاب کلید کامراني وکښ او په دغه کتاب کې یې د احمد لودي له کتابه د ملتان د لودي پاچهانو احوال نقل کړ، احمد د سعيد لودي زوی په (۶۸۶ هـ) یو کتاب کښلی و چې نوم یې و (اعلام اللوذعی فی اخبار اللودي) د محمد هوتک په قول دغه کتاب د کامران خان په لاس کې و او په کلید کامراني کې یې نقل ځني کړي دي. (۱)

د محمد هوتک له بیانه چې د کلید کامراني په ذریعه یې له اخبار اللودي څخه نقل کړی دی داسې ښکاري چې احمد بن سعيد خپل کتاب د پښتنو پخوانو لودي پاچهانو پر احوال لیکلی دی، دغه کورنۍ د پښتنو مشهور پاچهان دي چې د الپتګین او سبکتګین له وخته (۳۵۱ - ۴۶۰ هـ) یې پر ملتان پاچهي کوله، لومړی پاچا یې شېخ حمید لودي و چې تر ده وروسته د ده زوی پاچهي کړله، د سلطان محمود په عصر کې له (۳۹۰ تر ۴۰۱ هـ) چې ملتان یې نیو، د نصر زوی ابو الفتح له دغې کورنۍ څخه پاچا و، پته خزانه په لوړو حوالو بل سړی هم له دغې کورنۍ څخه راښيي چې شېخ رضي نومېده او د شېخ حمید وراره و، د شېخ حمید د زوی نوم متاخرو موږخینو (نصیر) کښلی ددی مګر د گردیزی زین الاخبار نصر بېله (ي) راوړی دی، په پته خزانه کې هم دغه نوم د کلید کامراني او اخبار اللودي په حواله نصر کښل سوی دی، له دې څخه معلومېږي چې اخبار اللودي هم لکه گردیزی موثق کتاب و محمد قاسم فرشته لومړی موږخ دی چې د شېخ حمید لودي کورنۍ پښتانه بولي او د دوی جګړې له سلطان محمود سره

(۱) پته خزانه قلمي ص ۳۰.

(۱) د پښتو گرامر مقدمه ص ۹.



لیکي<sup>(۱)</sup>. وروستني مؤرخین لکه شهر محمد<sup>(۲)</sup> او حیات خان<sup>(۳)</sup> او انگرېز ملیسون<sup>(۴)</sup> هم د فرشته له قوله سره سم دغه کورنۍ پښتانه گڼي، پخواني مؤرخین د دوی له قومیته څه نه وایي، مثلاً گردېزی<sup>(۵)</sup> او بن اثیر<sup>(۶)</sup> او ابن خلدون<sup>(۷)</sup> ټوله د سلطان محمود او د دوی جگړې او د دغې کورنۍ د الحاد کیسې ذکر کوي خو داسې نه وایي چې دوی څوک وو پښتانه وو که یه؟ د اوسنۍ زمانې محقق لیکوال علامه سید سلېمان ندوي هندي لیکي چې: د دې کورنۍ په پښتنواله کې شک دی، ځکه چې محمد قاسم فرشته دوی بهې له کمه سنده پښتانه گڼلي دي، خو دوی اصلاً عرب او د جلم بن شیبان عربي نژاد حکمدار له نسله دي چې تر (۳۴۰ هـ) وروسته د ملتان لومړي قرمطي پاچا دی<sup>(۸)</sup>، د پټې خزانې تر انکشاف دمخه یقیناً د دې کورنۍ په افغانیت کې اختلاف وو، ځکه چې فرشته هم خپل سند نه دی ښوولی، او لکه علامه سید سلېمان ندوي چې لیکي د دوی نومونه هم ... عربي دي، مگر دغه تاریخي اشتباه د پټې خزانې له لیدلو څخه هیسته کیږي، ځکه دا کتاب د اخبار اللودي په حواله د دغې کورنۍ د دوو تنو نصر او رضي پښتو اشعار رانقل کوي او دا ثابتوي چې دوی پښتانه او ژبه یې هم پښتو وه او اخبار اللودي د دې مشهورې کورنۍ تاریخ و چې متاسفانه اوس ورک دی، او که پټه خزانه نه وای پیدا سوې دغه تاریخي حقایق به هم مکتوم پاته وو او د ملتان لودي کورنۍ به عربي کېدله.

(۱) فرشته ص ۱۷ - ۲۷.

(۲) خورشید جهان ص ۶۷.

(۳) حیات افغاني ص ۴۵.

(۴) تاریخ افغانستان ص ۴.

(۵) زین الاخبار ص ۵۵.

(۶) الکامل ج ص ۱۳۲.

(۷) ابن خلدون ج ۴ ص ۳۶۶.

(۸) تعلقات هند و عرب ص ۳۲۸.



## دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) لیکونکي

دوست محمد د بابر خان زوی او د پښتو شاعر او مؤرخ دی چې په (۹۱۲ هـ) هرات کې و او په (۹۲۹ هـ) یې غرغښت نامه نظم کړه او د دغه نامور پښتون د ژوندانه احوال او حکایات یې پکښې وکښل، محمد هوتک دغه کتاب لیدلی و او لیکي چې دا یو درسي کتاب و کوچنو به لوست.<sup>(۱)</sup>

دوست محمد لیکلي دي چې زما پلار بابر خان (تذکره غرغښت) نظم کړې وه چې پلار مې مړ کېده زه نه وم، وروسته چې راغلم دغه کتاب ضایع سوی او له منځه تللی و مگر زما یې اکثر مضامین په یاد وو، روایات مې ټول ویلي وو هغه روایات و قصص ما بیرته ټول نظم کړل او نوم مې (غرغښت نامه) کېښو. غرغښت نامه د محمد هوتک په لاس کې وه، په پټه خزانه کې یې یو حکایت ځنې رانقل کړی دی، او هم یې د زرغون خان نورزي احوال له غرغښت نامې څخه کښلي او د دغه مرحوم شاعر یو مثنوي ساقي نامه یې هم له غرغښت نامې اقتباس کړې ده.<sup>(۲)</sup> داسې ښکاري چې دوست محمد کاکړ سیاح او گرزند سړی و، ځکه په (۹۱۲ هـ) چې هرات له تی په کجران کې یې د زرغون خان دېوان له ملا ایوب تیسنی څخه موندلی او د دغه شاعر احوال او اشعار یې ځنې رانقل کړي وو.<sup>(۳)</sup> د پټې خزانې له مقتسباتو څخه دا استنباط کولای سو چې غرغښت نامه یو ادبي موثق تاریخ وو چې د غرغښت له احواله ماسوا د نورو شاعرانو او رجالو احوال او اشعار هم پکښې وو، افسوس چې دغه کتاب هم لکه نور گرانبها د پښتو ادبي او تاریخي آثار له منځه ورک دي او فقط پټه خزانه یې د ځینې مرغلرو سراغ راکوي.

(۱) زرغون خان د غرغښت نامې په قول په (۸۹۱ هـ) په هرات کې وو او په (۹۲۱ هـ) د کندهار په دیراوت کې وفات سو. (پټه خزانه)

(۲) پټه خزانه.

(۳) پټه خزانه.

## شېخ بستان برېڅ د (بستان الاولياء) ليکونکي

د دې مؤرخ او شاعر احوال محمد هوتک هسي کښلي دي : شېخ محمد بستان په قوم برېڅ په بنوراک کي يې کور وو، د ده پلار محمد اکرم د خدای ولي و او د بنوراکه راغی د هلمند پر غاړه په يوه کوډله کي اوسېد، شېخ بستان په خواني ولاړ هندوستان ته او هلته به بنار په بنار گرځېد، هغه وخت چي وطن ته راغی په (۹۹۸ هـ) يې د اولياء الله په بيان د بستان الاولياء کتاب وکښ او زما پلار (داؤد خان) دغه کتاب په بنوراک کي د حسن خان برېڅ په کور کي ليدلی و، چي په دې کي شېخ بستان د ډيرو پښتنو اولياوو حالونه او کرامتونه کښلي او ډېر ډېر اشعار يې هم رانقل کړي و له نورو شاعرانو او خپلو شعرو څخه ...<sup>(۱)</sup> د محمد هوتک له دغه بيانه تاسي په ښه ډول معلومولای سئ چي بستان الاولياء فقط د روحانيونو تاريخ نه و، بلکي د پښتنو د رجالو اشعار او احوال هم له بستان الاولياء څخه را نقل کوي<sup>(۲)</sup> او دا خبره ښه زبادوي چي دغه کتاب د پښتو ادبي تاريخ هم و.

نعمت الله هروي چي د شېخ بستان معاصر دی، د ده شرح حال په مخزن کي ليکي چي ځيني جملې يې دا دي :

"آن احسن عباد الله شېخ بستان برېڅ در ابتدای جوانی از روه به هندوستان آمد، در قصبه سمانه سکونت اختيار کرد، و خود را در لباس تجارت مخفی میداشت. وبانددک دست مایه بیع و شکر میگرد ... و چشمان شریفش هرگز از اشک خشک نبود ... و اکثر اوقات اشعار پښتورا بصورت حزين دردناک که سنگ را بگریه آرد میخواند ... کمترین محرر این تاریخ در سفر در پاکه کرده بود، در خدمت ایشان رفیق بود شب و روز

(۱) پته خزانه ص ۲۸.

(۲) پته خزانه ص ۲۶.

اکثر خوارق بنظر دزامد ... چون معاودت نمود به احمد آباد گجرات رسیدند روزی بمن فرمودند که وقت من به آخر رسیده و بیماری اسهال عارض شد به تجهیز و تکفين خواهی پرداخت ... بعد بتاریخ (۱) شهر ربیع الثانی روز جمعه (۱۰۰۲ هـ) بعد از نماز ظهر به محبوب اصلی واصل شد ...<sup>(۱)</sup>

د نعمت الله دغه بیان چي د ده مشاهدات دي د شېخ بستان عرفاني او ادبي مقام رانښيي، نور احوال او اشعار يې هم خوشبختانه پتي خزاني راساتلي دي.

## علي محمد کندهاری د (حالنماي) ليکوال

دا سړی د ابوبکر کندهاري زوی او غالباً په قوم شينوار او د پير روښان د کورنۍ مخلص او خادم و، په خپله بايزيد روښان (۹۳۱ - ۹۸۰ ق حدود) خپل حال په پارسي ژبه په حالنامه کي تر (۹۸۰ ق) دمخه کښلی و، خود (۱۰۵۰ ق) په شاوخوا کي علي محمد چي خان د روښان د کورنۍ خدمتگار او مرید بولي، حالنامه يې نوې تحرير او بشپړه کړه او د روښان د کورنۍ د نورو رجالو احوال يې ور زیات کي. د هند د علي گډ په کتابخانه کي د حالنامې يوه خطي نسخه سته چي (۵۲۶) مخه ده او دا کتاب موږ ته د روښاني نهضت ارزښتمن معلومات راکوي.

## اخوند دروېزه د (مخزن الاسلام او تذکرې) ليکونکي

مشهور عالم دی چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی و، د جيون بن جنتي له نسله او پلار يې گدائی د سعدي زوی نومېدی، دوی په خپله په کندز کي اوسېدل خو دروېزه شرقي غرو ته راغی د ملک دولت

(۱) قلمي مخزن افغاني ص ۲۵۰.

ملي زي خور يې وکړه او د پېښور په شاوخوا کي مېشته سو.<sup>(۱)</sup> اخوند دروېزه او کورنۍ يې په پښتو کي ډېر شهرت لري ده خپل کتاب مخزن الاسلام او په پاړسو کتاب (تذکره الابرار والاشرار) کي د خپل عصر احوال وليکه، وروستنی کتاب په (۱۰۲۱ هـ) تمام سوی دی (ارشاد الطالبين) هم په فقه کي د ده دی، اخوند دروېزه که څه هم ملا دی مؤرخ نه دی، خو د ده دوه کتابونه مخزن او تذکره داسي ډېر مضامين لري چي د پښتنو په تاريخ او ادب او د رجالو په احوال او تاريخ کي استفاده ځني کيږي، نو ځکه دی د مؤرخينو په ټولۍ کي هم گڼلای سو.

اخواند دروېزه (۹۴۰ - ۱۰۲۸ هـ. ق) په پېښور کي مړ او هم هورې ښخ دی<sup>(۲)</sup> د ده کورنۍ د پښتنو له مشهورو ادبي او علمي او روحاني کورنيو څخه ده، چي د پښتو د ادب په تاريخ کي د دوی مقام ښکاره دی. مخزن الاسلام لومړی پلا د اخوند دروېزه ننگر هاري زوی اخوند کریمداد (۱۰۷۳ هـ. ق مړ) په (۱۰۲۴ هـ. ق) کال راټول کړی دی، د مخزن نوی چاپ پېښور (۱۹۶۹ م) او د تذکره الابرار چاپ (۱۳۰۹ ق)

## ﴿ ۱۱ ﴾

### کامران خان سدوزی د (کلید کامراني) مؤلف

دا مشر هم د پټي خزاني په ذریعه د یوه مؤلف او مؤرخ په ډول پېژنو محمد هوتک د شېخ رضي لودي په احوال کي هسي ليکي چي: "کامران بن سدو خان په ښهر صفا کي په (۱۰۳۸ هـ) یو کتاب وکيښ چي کلید کامراني يې نوم و په دې کتاب کامران له کتابه د شېخ احمد بن سعید اللودي چي په (۶۸۶ هـ) يې کښلی او نوم يې اعلام الودعي في اخبار اللودي دی هسي نقل کا ...<sup>(۳)</sup>

کامران خان سدوزی د پښتنو له خورا نوموړو خلکو څخه دی او د دوی کورنۍ په کلو کلو پر کندهار حکمراني او پاچهي کړېده، د کامران خان پلار هغه معروف سدو خان دی چي د سدوزو د پاچهانو ټبر ټول د ده اولاد دی، د سدو پلار عمر خان و، د عمر پلار معروف بن بهلول بن کانی بن بامی دی چي دغه خلک په کندهار کي ډېر مشهور وو د سدو پلار عمر د صفویانو په عصر کي د کندهار مرزبان او واکمن و، په خپله سدو خان د (۹۶۵ هـ) په ذیحجه کي زوکړی او (۷۵) کاله ژوندی او د کندهار واکمن و سدو پنځه زامن درلودل: خواجه خضر خان، مودود خان، زعفران خان، کامران خان، بهادر خان<sup>(۱)</sup> لکه له پټي خزاني څخه چي ښکاره سوه، کامران خان عالم او مؤرخ او لیکوال واکمن و، د سدو خان تر مرگ وروسته د ده مشر زوی خضر خان پر کندهار واکمن سو، او تر ده وروسته يې زوی چي خداداد سلطان نومېدی د اورنگزېب له درباره هم د کندهار په حکمډاري پېژندل سوی و، د خضر خان بل زوی شهر خان نومېدی چي لوی احمد شاه بابا رحمته الله علیه د ده له پښته دی.

کامران خان د شاه جهان مغولي پاچا معاصر و (۱۰۳۷ - ۱۰۷۶ هـ) او د هغه پاچا سره يې دوستانه روابط درلودل، په (۱۰۴۷ هـ) دی د شاه جهان له خوا رسماً د کندهار په حکمډاري پېژندل سوی و او په (۱۰۵۰ هـ) د ربیع الاول په درېیمه کامران خان او د ده ورور مودود (مغود) خان ډهلي ته تللی و.<sup>(۲)</sup>

د کامران خان د مرگ تاريخ نه دی راته معلوم، خو د ده ورور مودود خان د (۱۰۵۳ هـ) په شوال له هغه مير يحيی سره جنگ وکړ چي د شاه جهان له خوا د کابل حاکم و او په دغه جنگ کي ومړ.<sup>(۳)</sup> د کامران خان کلید کامراني کتاب ما نه دی لیدلی او نه يې په کمه کتبخانه کي درک لرم. خو د محمد هوتک دغه کتاب په لاس کي و او لکه دمخه چي هم وویل سوه د

<sup>(۱)</sup> حیات افغانی ص ۱۱۸، خورشید جهان ص ۱۸۱، تذکره الملوك.

<sup>(۲)</sup> پادشاه نامه ج ۲ ص ۳۲ - ۳۶ - ۱۱۵.

<sup>(۳)</sup> پادشاه نامه ج ۲ ص ۳۴۸.

<sup>(۱)</sup> تذکره الابرار والاشرار ص ۳۱ - ۱۰۵ - ۱۰۷.

<sup>(۲)</sup> تذکره علماء هند ص ۵۹.

<sup>(۳)</sup> پټه خزانه ص ۳۰.

ملتان د لودي کورنۍ تاريخ او هم د دوی پښتو اشعار يې له دغه کتابه رانقل کړي دي، چي د پښتو ژبي خورا پخواني ادبي آثار گڼل کېږي. داسي ښکاري چي کلید کامراني هم د پښتنو سياسي او د پښتو ژبي ادبي تاريخ و او کامران خان په تاريخ پوه او عالم پښتون حکمدار و چي په خپل کتاب کي يې له اخبار اللودي څخه هم مطالب نقل کړي وه.

## ﴿ ۱۲ ﴾

### الله يار د (تحفه صالح) ليکوال

تحفه صالح هم د محمد هوتک له ماخذو څخه ده او دغه کتاب ملا الله يار الکوزي د خپل استاد او مرشد شېخ محمد صالح الکوزي په نامه کښلی او په هغه کي يې د خپل او نورو پښتنو مشاهيرو احوال او اشعار راوړي وو. شېخ محمد صالح د خپل عصر عالم او زاهد سړی و چي د کندهار په جلدک کي يې عمر په تدريس او ارشاد تېراوه او دوی د شاه بېگ خان د کندهار د صوبدار معاصرین دي. <sup>(۱)</sup> د تاريخ له مطالعې دا راته ښکاري چي شاه بېگ خان کابلۍ په (۱۰۰۳ هـ) د جلال الدين اکبر له خوا د کندهار حکمران او تر (۱۰۱۴ هـ) پوري هم هورې و <sup>(۲)</sup> نو د الله يار د ژوندانه اوقات هم د (۱۰۰۰ هـ) حدود تخمین کولای سو. محمد هوتک په خپل کتاب کي له تحفه صالح څخه يو د شېخ محمد صالح احوال او اشعار اقتباس کوي او بل ځای د علي سرور لودي احوال او اشعار هم ځني را اخلي <sup>(۳)</sup> له دغه اقتباسه ښکاري چي تحفه صالح د پښتنو د رجالو او اديبانو پر احوال او اشعارو مشتمل و او الله يار د پښتو ژبي يو مؤرخ او تذکره ليکونکی مؤلف دی.

<sup>(۱)</sup> پته خزانه ص ۴۸.

<sup>(۲)</sup> اکبر نامه، ترک جهانگیری، اقبال نامه، منتخب اللباب.

<sup>(۳)</sup> پته خزانه ص ۴۸ - ۵۰.

## ﴿ ۱۳ ﴾

### محمد رسول هوتک د (بياض) ليکونکی

دا سړی د پتي خزاني په تصريح د کندهار د کلات هوتک و چي د يو بياض د محمد هوتک څخه وو او په پته خزانه کي يې هم درې ځايه ځيني مهم مطالب له دغه بياضه رانقل کړي دي او د محمد رسول ليکونه د پتي خزاني له مهمو ماخذو څخه دي د سلطان بهلول او خليل خان نيازي اشعار محمد هوتک له دغه بياضه را اخیستي او هم يې د رحمان بابا رحمان بابا سوانح او مهم حالونه او هم يې د خوشحال خان خوشحال خان اشعار او احوال له محمد رسول څخه اقتباس کړي دي.

د پتي خزاني له مقتبساتو ښکاري چي محمدرسلول يو ډېر مدقق ليکوال و او په خپل بياض کي يې ډېر مهم حوادث او احوال او اشعار ليکلي وو، ځکه چي د رحمان بابا رحمان بابا سوانح په دغه ډول هيچا ته نه وه معلوم، خو د پتي خزاني په ذريعه د محمد رسول له بياضه ډېر غنيمت مواد لاس ته راغلل.

## ﴿ ۱۴ ﴾

### نعمت الله هروی د (مخزن افغاني) ليکوال

نعمت الله د خواجه حبيب الله زوی او د هرات له پښتنو څخه و، چي د پتي خزاني په قول اصلاً نورزی دی. دا سړی د (۱۰۰۰ هـ) په حدودو کي ژوندی و او د جهانگیر د مشهور وزیر خان جهان لودي له نوکرانو څخه و په (۱۰۱۸ هـ) چي خان جهان لودي دکن ته مقرر سو، نعمت الله هم ورسره و، او هيبت خان کاکړ هم د ده ملگری او د خان جهان له سړو څخه و. نعمت الله د پښتنو احوال او تاريخ د خان جهان په امر او د هيبت خان کاکړ په ملگري د ذیحجې په شلمه (۱۰۲۰ هـ) شروع کړ او خپل کتاب يې (تاريخ جهاني يا

مخزن الافغاني) وباله. <sup>(۱)</sup> مخزن افغاني په پارسو ليكل سوی او د پښتنو د تاريخ خورا مهم كتاب دی او د پښتنو احوال او علمي او روحاني رجال ډېر بيانوي، د كتاب قلمي نسخې سته او پروفیسور ډورن Dorn په (۱۸۳۶ ع) د دغه كتاب انگلیسي ترجمه له لندنه خپره کړه.

لکه د شېخ بستان برېڅ په حال کې چې مو ولوستل نعمت الله د هغه مؤرخ معاصر دی او لکه چې پخپله يې کښلي دي کم وخت يې په درياب کې سفر کړی او په (۱۰۰۲ هـ) کال د گجرات په احمد آباد کې و.

خلاصه: نعمت الله د پښتنو يو خورا لوی مؤرخ دی او د مخزن افغاني په ليکنه کې ډېر تاريخي کتب کتلي دي چې دلته به زه هر يو بېل بېل دروښم. دا کتاب په (۱۹۶۰ م) کال دوه ټوکه په ډهاکه کې چاپ سو.

## ﴿ ۱۵ ﴾

### هيبت خان کاکړ د (مخزن افغاني) ليکمرستونکی

هيبت خان د سليم خان زوی له پښتنو فضلاوو څخه دی، چې د نعمت الله سره يو ځای د جهان خان لودي په دربار کې و او ده د مخزن افغاني په ليکلو کې هم مرسته هم تشويق کړی دی. نعمت الله د مخزن په مقدمه کې دی (محبت اطوار او فضيلت شعار) بولي او وايي چې مخزن مې د ده په سعی او کوشښ ليکلی دی.

د مخزن افغاني د يوې قلمي نسخې په پای کې د هيبت خان يوه پارسو قصيده د خان جهان لودي په مدح کې درج ده او داسې ښکاري چې دی عالم او اديب سړی و په دغه نسخه کې ده د خپل خاندان احوال هم مفصل کښلي دي او دا زبادوي چې دی له پښتنو اميرزاده گانو څخه و او پلرونه يې په هند کې د لویو مرتبو خاوندان وو.

دی ليکي چې زما پنځم نيکه ملک فېروز د سلطان بهلول لودي په عصر کې له پښتونخوا څخه راغی او د سلطان محمود شرقي په جگړو کې

<sup>(۱)</sup> د قلمي مخزن افغاني مقدمه د پښتو ټولنې د کتب خانې.

يې مېړانه ښکاره کړه او په هند کې يې ډېر جاگير وموند. وروسته ملک ملهي د سوريانو په وخت د پنځوسو زرو منصب درلود او د کور د ولايت حکمران و او ملک لقمان هم د سلطان سکندر لودي په اوقاتو کې لوړ مناصب درلودل. او دغه پښتانه په سامانه کې ميشته وو. د لقمان زوی ملک بستان او د بستان زوی ملک ښادي خان و، چې د هيبت خان نيکه او د سليم خان پلار دی. <sup>(۱)</sup> دغه کورنۍ له ابتداء څخه تر آخره د پښتنو په پاچهۍ کې معتبره او مقتدره وه او دغه رجال ټول په جنگ او اداره کې مشهور دي.

## ﴿ ۱۶ ﴾

### شېخ عباس سرواني د (تاريخ شېرشاهي) ليکوال

تاريخ شېرشاهي د شېرشاه سوري او د ده د کورنۍ په احوال کې شېخ عباس خان سرواني ليکلی دی، سرواني د پښتنو يو قوم دی. دا پښتون مؤرخ د سوري پاچهانو د کورنۍ احوال له ابتداء څخه د اسلامشاه تر مرگه مفصلاً ليکي. تاريخ شېرشاهي د نعمت الله په ماخذو کې هم دی چې د مخزن افغاني په مقدمه کې يې يادوي.

د دې کتاب قلمي نسخه له ما څخه سته خو د ابراهيم بهتني تکميلې هم لري، د تاريخ شېرشاهي متن دوې برخې دي: لومړۍ برخه په خپله شېرشاه او دوهمه برخه د ده د زوی اسلامشاه مفصل احوال دي. ژبه يې پارسو ده او موثق تاريخ دی چې عباس سرواني غالباً خپل مشاهدات کښلي او د دغو دوو تنو پښتنو پاچهانو حال او د سلطنت حوادث يې مفصل ليکلي دي. <sup>(۲)</sup> شېخ عباس فاضل او عالم او سترگه ور مؤرخ ښکاري او د ده کتاب هم د سوري کورنۍ د تاريخ لپاره ډېر غنيمت دی، موجوده نسخه په کندهار کې د نورو کتابو سره يو ځای په (۱۱۱۳ هـ) ليکلي سوې ده. د مؤلف احوال

<sup>(۱)</sup> د مخزن افغاني قلمي خاتمه ص ۳۷۷.

<sup>(۲)</sup> د تاريخ شېرشاه قلمي نسخه.

يې اوس نه دی را معلوم او د کتاب د نورو نسخو درک هم نه لرم. شېخ  
اما الدين په تاريخ افغاني کي ليکي چي دغه کتاب هم زما ماخذ دی<sup>(۱)</sup> د  
شېر شاهي تاريخ فارسي متن وروسته په هند کي چاپ سوی و او يوه پښتو  
ترجمه يې په (۱۳۵۴ ش) کال په کابل کي چاپ سوه له دې ترجمې څخه  
ښکاري چي عباس د شېخ علي سرواني زوی و، او د ده نيکه بايزيد د  
شېر شاه په وخت کي د ده حضور ته له روه هند ته راغلی و او دغه کتاب د  
اکبر پادشاه په امر عباس ليکلی دی.

## ﴿ ۱۲ ﴾

### مولانا محمود د (تاريخ ابراهيم شاهي) ليکوال

محمود د ابراهيم کالواني زوی يو مؤرخ دی چي د (۹۰۰ هـ) په شاوخوا  
کي ژوندی و. ده د سلطان ابراهيم لودي په نامه (تاريخ ابراهيم شاهي)  
ليکلی او د هغه پښتون پاچا او د لودي کورنۍ احوال يې پکښي راوړي دي.  
دا کتاب هم د نعمت الله په ماخذو کي دی او د مخزن افغاني په ليکنه کي  
استفاده ځني کوي.<sup>(۲)</sup> او شېخ امام الدين هم په تاريخ افغاني کي دغه کتاب  
خپل ماخذ بولي، د خواجه نظام الدين احمد د طبقات اکبري په ماخذو کي  
هم شامل دی.

## ﴿ ۱۸ ﴾

### احمد خان د (مجمع التواريخ) ليکوال

دا تاريخ هم د مخزن له ماخذو څخه دی، او د نعمت الله په لاس کي و  
او داسي يې ستايي: "و معدن اخبار احمدی که فصاحت شعاز و بلاغت  
دثار احمد خان بن بهيگخان کنبوله در سنه يکهزار و بيست تصنيف نمود و

(۱) د تاريخ افغاني قلمي مقدمه.

(۲) د مخزن مقدمه په يوه قلمي نسخه کي.

مجمع التواريخ نام نهاده و الحق که تواريخ باين خوبی بنظر در نيامده است  
... نعمت الله وايي چي: دغه تاريخ د پښتنو احوال لري او ما اقتباس ځني  
کړی دی اما اوس د دغه کتاب کومه قلمي نسخه نه ده معلومه، خود  
نعمت الله له قوله يې پېژنو او داسي معلومېږي چي "معدن اخبار احمدی" هم  
نومېد.

## ﴿ ۱۹ ﴾

### ملا مست زمند د (سلوک الغزاة) ليکوال

ملا مست زمند د (۱۰۴۰ هـ) په حدودو کي په يوسفزو کي اوسېد، او  
روحاني او عالم سړی و، دی د اخوند چالاک نومي روحاني پير و او په خپل  
عصر کي ډېر روحاني نفوذ وموند اخوند چالاک د اباسين په لتو کي د  
مغولو پر خلاف ډېر ملي حرکات وکړل او ملا مست هم په دغو جگړو کي  
لاس درلود.<sup>(۳)</sup>

ملا مست د پښتو ژبي ليکوال دی او يو کتاب يې د (سلوک الغزاه) په  
نامه کښلی دی چي قلمي منحصر بفرد نسخه يې په پښتو ټولنه کي سته په  
دې کتاب کي ده د خپل عصر تاريخي احوال ليکلي او مشاهير او د پښتو  
مشران يې ښوولي دي د ډيرو جگړو بيان يې کړی او د خپل عصر هغه احوال  
يې کښلي دي چي په نورو تاريخو کي نه سو موندلای.

ملا مست عالم، اديب سړی دی په فقه، تفسير، عقايد، اخلاق کي  
ښه معلومات لري او د پښتو ژبي له پخوا ليکوالو څخه گڼل کېږي، که څه هم  
د ده کتاب يوازي تاريخ نه دی خو بيا هم ډېر تاريخي حوادث ځني  
څرگندېږي او دی د مؤرخينو له ډلي څخه نه سو ايستلای. د مست زمند قبر  
تر اوسه د ننگرهار د شينوارو په غرو کي مشهور دی او خلک يې پېژني. د  
ملا مست په کتاب کي د سلطان محمود گډون پښتانه قايد په خصوص کي

(۱) احمد خان بن بيل خان کښو.

(۲) د سلوک الغزاه قلمي نسخه. دغه نسخه اوس په ملي ارشيف کي خوندي ده.



هم ښه معلومات لاس ته راځي او د اخوند چالاک جهادونه بيانوي. له (سلوک الغزاه) څخه د اوسني عصر پر ذوق او تاريخي تدقيق برابر لاندنۍ پيښي اخيستلای سو:

۱. د هغه عصر د پښتنو ځيني مشران او خوانين رابښي.
۲. د هغه عصر د پښتنو اوضاع په مشرقي خوا او پېښور کي ښکاره کوي.
۳. اښه او اماکن او د کليو او مشهورو ځايو نومونه رابښکاره کوي.
۴. هغه حوادث او وقايع چي د مست په عصر کي تېر سوي دي لټلې او څه څه بيانوي.
۵. د هغه عصر عمومي د پښتنو روح او اخلاق او عواطف ځني ښکاره کيږي.

په اصل کي کتاب تر ديني احساس لاندې ليکل سوی دی، اکثري برخي يې هم ديني او اخلاقي او وعظي دي خو ځای ځای د قوم د تخضيض لپاره تبليغ کړی نو د غايزانو نومونه اخلي، وقايع هم ليکي، مشران او قايدین هم يادوي، د ځايو نومونه هم څرگندوي، د عصر عمومي اخلاقي رجحان هم ځني ښکارېږي. موجوده نسخه ډېره ناقصه او بې پايه او له منځه هم پرې پرې او ډېره پرېشانه ده، ډېر مطالب مبهم او ناڅرگنده پکښي پاتېږي او داسي ښکاري چي بله نسخه دې هم نه وي، د دې ټولو نواقصو سره هم ډېره غنيمت او قيمتي ده او بې له تاريخي بها ادبي پلو هم لري چي پر هغه بحث کول دلته نه ښايي.

## ﴿ ۲۰ ﴾

### شېخ رزق الله مشتاقی دهلوي د

#### (واقعات مشتاقی) ليکوال

دا مؤرخ غالباً د دهلې اوسېدونکی او د وفات کال يې (۹۸۹ هـ ۱۵۸۱ م) دی نعمت الله هروي په مخزن کي دغه کتاب خپل ماخذ گڼي او په مقدمه کي داسي وايي چي: مشتاقی د هند د پښتنو پاچهانو احوال په خپل

تاريخ کي کښلي دي<sup>(۱)</sup> مگر نعمت الله د دې کتاب نوم نه ښيي. تر نعمت الله هروي وروسته شېخ امام الدين متی زی هم د خپل کتاب تاريخ افغاني په مقدمه کي د مشتاقی تاريخ خپل ماخذ گڼي، مگر د کتاب د نامه تصريح نه کوي<sup>(۲)</sup>. خو دوني ښکارېږي چي دغه مؤرخ وروستنیو پښتنو تاريخ ليکونکو ته معلوم نه وو، خواجه نظام الدين احمد بخشي د محمد مقيم الهروي زوی چي خپل کتاب "طبقات اکبري" يې په (۱۰۰۱ هـ) کښلی دی په خپلو ماخذو کي "واقعات مشتاقی" هم يادوي<sup>(۳)</sup> او له دغه تاريخه د مشتاقی د کتاب نوم پيدا کولای سو، د مؤرخينو له احوالو او اقوالو څخه داسي ښکارېږي چي مولانا مشتاقی ښه مؤرخ وو، ځکه ثقه مؤرخينو د ده کتاب په خپلو ماخذو کي راوړی او گڼلی دی، مخصوصاً نظام الدين احمد هروي چي د اکبر پاچا د دربار سړی او هم غټ ليکوال او مؤرخ دی. د واقعات مشتاقی يوه خطي نسخه په برتس موزيم کي سته نمبر ۱۹۲۹.

## ﴿ ۲۱ ﴾

### ابراهيم بېټنی د (تاريخ شېرشاهي) بشپړوونکی

دمخه وويل سوه چي تاريخ شېرشاهي شېخ عباس سرواني کښلی دی. تر (۱۰۲۰ هـ) وروسته چي نعمت الله خپل مخزن وکښ ابراهيم چي په خټه بېټنی و راوړ سو او مخزن افغاني او تاريخ نظامي (هغه طبقات اکبري چي نظام الدين احمد هروي کښلی و) او نور کتب يې وکتل او غالباً يې ځيني حوادث په خپله هم وليدل نو يې د شېخ عباس سرواني تاريخ شېرشاهي تکميل کړ. لکه دمخه چي مي وويل: زما څخه د تاريخ شېرشاهي يوه قلمي نسخه سته، چي په (۱۱۱۳ هـ) په کندهار کي کښل سوې ده، دا نسخه د ابراهيم بېټني تکملي هم لري او دی په خپله د کتاب په پای کي هسي کارې:

(۱) د مخزن افغاني مقدمه.

(۲) د تاريخ افغاني مقدمه.

(۳) طبقات اکبري ج ۱۰ - ص ۴.

مصنف اصل این تاریخ شیرشاهی عباس خان سروانی است. چون بعضی مقدمه چنانچه احوال بازیها درو وقایع کره‌نیان و مذاکره نوحانیان و بعضی معرکه‌ها داخل در این تاریخ نبوده بنا بران نواقص می نمود. دراینولا احقر العباد ابراهیم بیتنی انرا از تاریخ نظامی که او نیز احوال شیرشاهی و اسلام شاه نوشته است و بعضی مقدمه از کتاب مخزن افغانی که آن نیز از تصنیف نعمت الله سامانی است انتخاب نموده داخل این تاریخ کرده باتمام رسانید ...<sup>(۱)</sup>

په دې ډول ابراهیم پر تاریخ شیرشاهی تکمله او اضافات لیکلي دي او هغه کتاب یې بشپړ کړی دی. داسي ښکاري چې د شهرشاه او اسلام شاه احوال په خپله عباس کښلي وو ابراهیم پر هغه تاریخ دا لاندیني وقایع اضافه کړه:

۱. د عدلي او بازبهادر د پاچهۍ احوال او د کرهانیانو او نوحانیو د تسلط وقایع.
۲. په مالوه کي د بازبهادر سلطنت چي دا پاچا هم د سور له قبیلې څخه دی او ابراهیم یې شرح حال مفصل کښلی دی د کرهانیو احوال په دې فصل کي د تاج خان او عماد خان او نورو پښتنو امر او احوال د جهانگیر تر عصره راغلي دي. د ابراهیم دغه تکملي د پښتنو د گمنانو پاچهانو په احوال کي زموږ سره ډېر کومک کوي او ډېر هغه رجال راښيي چي په هغو کي وختو کي یې سلطنت کړی دي.

ځکه چي ابراهیم د خپل تاریخ په پای کي جهانگیر ستایي او وایي چي په دغه عصر کي دی په هند کي ژوندی او اوسېدونکی و نو موږ دا ویلای سو چي ابراهیم د جهانگیر معاصر دی او د ده د ژوندانه دوره هم تر (۱۰۰۰ هـ) وروسته شروع کیږي. د ابراهیم له لیکه ښکاري چي دی ښه لیکوال او پلټونکی مؤرخ دی، د تاریخ کتب یې ډېر کتلي او استفاده یې ځني کړي ده.

## غلام حسین سلیم د (ریاض السلاطین) لیکوال

په دې نامه سلیم د بنگال د پاچهانو یو تاریخ کښلی دی چي په هغه کي د ډیرو پښتنو پاچهانو ذکر او احوال هم راغلي دي. دغه مؤرخ هم لکه ابراهیم غوندي د پښتنو د ځینو نوموړکو رجالو او پاچهانو نومونه او احوال راښکاره کوي چي دوی په بنگال کي حکمراني کړي او د هند په تاریخ کي د نامه خاوندان او مشهور دي. غلام حسین د هند د زید پور و او سلیم د ده تخلص دی، کتاب یې په پارسي د مستر جارج بادلي په نامه په (۱۲۰۰ هـ) کښلی دی. یوه مقدمه او څلور روضي لري د بنگال جغرافیا او د ښارو بیان مفصل د کتاب په سر کي لیکي، کتاب یې له هره پلوه مفید او د پښتنو پاچهانو او نوموړکو حکمدارانو د احوال لپاره ډېر غنیمت دی، او ځني داسي مباحث لري چي هغه په نورو تاریخو کي لږ موندل کیږي.

دا کتاب په (۱۸۹۰ ع) د بنگال د ایشیایي جرگې له خوا د (عبدالحق عابد) په تصحیح چاپ سوی هم دی، مگر له دې جهته دلته ذکر سو چي زموږ د هیواد خلکو ته دغه معلوم نه و او نه په موږ کي شهرت لري.

## شېخ ملي د (دفتر) لیکوال

دا سړی د پښتنو یو معروف قاید او لیکوال او مؤرخ دی چي شهرت یې په شېخ ملي سره کړی و. د مؤرخینو په قول د ده د پلار پیرکی وه، اخوند دروېزه او افضل خان خټک او نور مؤرخین او هم د خلکو عنعنه دا وایي چي د شېخ ملي نیکونه د کندهار په ارغسان کي اوسېدل او له هغه ځایه دوی د ننگرهار او پېښور لټو ته راغلي دي<sup>(۱)</sup>. هغه پښتانه تر اوسه هم وایي: چي

<sup>(۱)</sup> تاریخ مرصع، تذکره الابرار، حیات.

<sup>(۱)</sup> د تاریخ شهرشاهی د قلمي تکملي خاتمه.

مور له غوري مرغې څخه راغلي يو "مرغه" خو هم لوی ځای و چې اوس يې يوه برخه په ارغسان او بله په کډني اړه لري گویا "مرغه" د کوپک دغره شاوخوا تر ډوبه رسېده.

دغه لېښه مورخين د ميرزا الغ بېگ په عصر کي گڼي (۸۱۲-۸۵۳ هـ) مگر داسي ښکاري چې له قديمه د پښتنو دغه تگ راتگ شروع و، او ښايي چې دغه هم وروستنی لېښه او يون وي. ځکه محمد هوتک کښلي دي چې: د کند او زمند اولادو دمخه په لېښه پيل کړی و<sup>(۱)</sup> زما مقصد دلته دا نه دی چې د شېخ ملي شرح مفصل وليکم خو دلته د يو مورخ په حيث د ده پېژندنه مقصد ده چې شېخ ملي د پښتنو احوال او د خپل عصر وقايع او د دوی د راتگ حوادث او د مخکو وېش په يوه کتاب کي وکښل چې د دغه کتاب نوم (د شېخ ملي دفتر) و، خوشحال خان دا کتاب داسي راښيي:

په سوات کي دي دوه څيزه که جلي دي که خفي

مخزن د دروېزه دی يا دفتر د شېخ ملي

معلومه ده چې د خوشحال خان تر عصره هم دغه کتاب په سوات کي شهرت درلود او د مخزن سره يې په شهرت کي سيالي کوله خو پټ (خفي) و. د ناروي مشهور مستشرق مارگن سترن وايي چې: راورتي (مشهور انگليسي مستشرق) کښلي دي چې شېخ ملي خپل دفتر په (۱۴۱۷ ع- ۸۲۰ هـ) وکښ او دا کتاب ما موندلی دی د پښتو ژبي يو خورا قديم ليک دی<sup>(۲)</sup> راورتي په پښتو کي يو مدقق سړی دی، دغه نقل هم له ده څخه بالواسطه رارسېدلی دی. محمد عبدالسلام هم د شېخ ملي د دفتر په خصوص کي شرحه ليکي او داسي ښکاري چې ده هم له راورتي څخه استفاده کړېده.<sup>(۳)</sup>

په هر صورت د شېخ ملي د دفتر نسخه اوس ماته معلومه نه ده چې سته که نشته؟ خو دوني ويلای سو چې تقريباً سل کاله دمخه دغه نسخه له

(۱) پټه خزانه ص ۲۱ قلمي.

(۲) د هند د زړو آثارو مجله ۱۹۳۹ ع.

(۳) نسب افغانه ص ۱۱۳.

راورتي څخه وه او په پښتو ژبه يو د پښتنو تاريخ و، چې د يوسفزو د هجرت حال يې پکښي کښلی او د دوی د مخکو وېشونه يې هم پکښي کړي وه، اخوند دروېزه وايي چې تر دغه وخته د شېخ ملي وېش معتبر دی او تر اوسه څوک څه نه سي پکښي کولای<sup>(۱)</sup> او يوسفزي تر اوسه هم ارثي جايداد ته د (شېخ دفتر) وايي.

خلاصه:

شېخ ملي د پښتو يو ليکوال مشر او يو تاريخي سړی و چې مدفن يې په اشنغر کي دی، او د مرگ تاريخ يې تر اوسه ماته نه دی معلوم خو د ژوندانه وخت يې د (۸۰۰ هـ) شاوخوا دی. (وگورئ: زما تاريخ ادبيات پښتو دوهم ټوک د کابل چاپ).

## ﴿ ۲۴ ﴾

### گجو خان رانيزی د پښتنو د تاريخ ليکوال

مارگن سترن مستشرق ليکي چې راورتي د پښتو دکشري په مقدمه کي کښلي دي چې له ده څخه د خان گجو راني زي يو پښتو تاريخ سته چې په هغه کي د پښتنو تاريخي حوادث او وقايع ليکلي دي.

د دې تاريخي کتاب د ليکني وخت راورتي (۱۴۹۴ م- ۹۰۰ هـ) ښوولی دی<sup>(۲)</sup> خو داسي ښکاري چې خان گجو خان د شېخ ملي تر عصر وروسته د پښتنو مشر و تر اوسه د دې کتاب په خصوص کي نور څه معلومات له ما څخه نشته خو دوني ويلای سو چې په سوات او اطرافو کي له يوسفزو څخه يو قوم تر اوسه رانيزي پراته دي. د حيات خان په قول تر اوسه له دغو يوسفزو څخه درې کورنۍ مشهورې دي چې يوه يې له دغو درو څخه ازي خېل دي چې ازي د علي زوی او علي بن راني بن اکو بن يوسف دی: د ازي خيلو دغه مشهوره کورنۍ (کاجوکور) بولي چې پخوا د دوی

(۱) تذکره الابرار.

(۲) د هند د زړو آثارو مجله ص ۵۶۶ ج ۱۱.

نفوذ او اقتدار خورا ارت و مگر اوس په پاسني سوات کي شپږ زره کوره په دوی اړه لري چي د (۱۲۸۰ هـ) په شاوخوا کي د دغي کورنۍ مشر صحبت خان نومېدی، بل خای حیات خان وایي چي خان کجیو د شېرشاه معاصر و<sup>(۱)</sup> چي دغه خبره هم صحیح ښکارېږي نو دغه مشهور کاجو یا کجیو خان د پښتنو یو خورا نوميالی مشر و چي لکه شېخ ملي د علم څښتن هم و او د ده یو تاریخي کتاب راوړتي لیدلی او موندلی و چي اوس متأسفانه ورک دی او ښایي چي د برطانیا په موزیمو کي پیدا سي ځکه چي د راوړتي ټول کړي کتابونه تر ده وروسته نه دي ضایع سوي او اکثر د لندن په موزه خانو کي خوندي دي.

## ﴿ ۲۵ ﴾

### خوشحال خان خټک د (بیاض) لیکوال

مرحوم خوشحال خان د پښتنو هغه نوموړی او علامه سردار او مشر شاعر دی چي ښایي داسي پښتون به نه وي چي دی نه پېژني. دا مرحوم د پښتو پلار او د پښتنو یگانه ملي اديب او هم نوموړی لیکوال دی، مگر دا مشهور او معروف مشر تر اوسه د مؤرخ په ډول لږ پېژندل سوی دی.

خوشحال خان د پښتنو مؤرخ هم گڼل کیږي، ده خپل تاریخي مطالب او د پښتنو د تاریخ مهم وقایع په خپل یوه کتاب کي کښلي وو، افضل خان خټک په تاریخ مرصع کي ډېر مقاصد له دغه کتابه رانقل کوي او وایي چي خان علیین مکان په خپل (بیاض) کي هسي کښلي دي.<sup>(۲)</sup>

راوړتي مستشرق هم هسي لیکي چي خوشحال (تاریخ افغان) لیکلی دی چي اوس ډېر نایاب دی<sup>(۳)</sup> نه پوهېږم چي راوړتي هم هغه بیاض چي افضل خان یې راښيي یادوي که یې مقصد یو بل مستقل کتاب دی. په هر

(۱) حیات افغاني ص ۱۷۴ - ۱۹۰.

(۲) تاریخ مرصع.

(۳) د پښتو گرامر مقدمه.

صورت خوشحال خان د پښتنو مؤرخ دی تاریخ افغان یا بیاض د ده تاریخي کتاب و.

## ﴿ ۲۶ ﴾

### حافظ رحمت خان د (خلاصة الانساب) لیکوال

نواب حافظ رحمت خان د شاه عالم خان زوی د محمود خان لمسی د شهاب الدین کوتا بابا کړوسی دی چي اصلاً د کندهار د ښور اوک برهځان دي، شېخ شهاب الدین روحاني سړی و او د پېښور د یوسفزو مرشد و چي تر اوسه یې مزار د سرحدی صوبې په هزاره کي دی. تر ده وروسته یې کورنۍ مشهوره سوه او په بدایون او بريلي کي د پښتنو مشرتوب کاوه او د علیحضرت احمد شاه بابا رحمته الله علیه په عصر کي د دې کورنۍ مشهور مشر حافظ رحمت خان و، دی عالم فاضل لیکوال او شاعر سړی و او په روهیل کهنډ کي حکمراني درلوده. حافظ رحمت خان د مشهور نواب علي محمد خان افغان ملگری و او دواړه علمي او ادبي خلک وه چي علم یې ښه روزلی، مگر علي محمد په دغه وخت په (۱۱۶۲ هـ) وفات او هغه وخت چي اعلیحضرت احمدشاه بابا رحمته الله علیه هند ته ولاړ نو حافظ رحمت خان هر وار له ده سره ښه ښه کومکونه وکړه او د احمدشاه بابا رحمته الله علیه رشتین ملگری او مرستی و، د پاني پت په جگره کي هم دې نوموړي پښتون د خپل ملگری احمدشاه بابا رحمته الله علیه سره ټینگه ملگری وکړه او په (۱۱۸۸ هـ) کال په یوه جنگ کي شهید او په بريلي کي ښخ سو.<sup>(۱)</sup>

حافظ رحمت خان عالم، اديب، لیکوال، متدین او شاعر او مؤرخ سړی و ده یوه مفصله کتب خانه هم درلوده چي دکتور اسپرینگر مشهور مستشرق د هغو کتابو فهرست په (۱۸۵۴ ع) یو جلد نشر کړ او دی وایي چي دا کتابونه څلوېښت صندوقه او اکثر هم پښتو وه لویه برخه یې په

(۱) د حیات حافظ رحمت خان په نامه یو مفصل کتاب سید الطاف علي بی ای لیکلی او په هند کي په ۱۹۳۳ ع چاپ سوی دی. دا کتاب ډېر مفصل او مستند دی دغه مطالب ځني اقتباس سول.

(۱۸۵۷ع) د لکهنو په فساد کي برباد سوه. <sup>(۱)</sup> حافظ رحمت خان د پښتو او پارسو د شعر دېوان هم درلود، دار مستتر وايي چي ددغه دېوان وجود ماته د هند پښتنو په ټينگه ووايه او جان استريچي ليکي چي ماته له هنده ځني پارسو غزلي راوړسېدې چي هغه د حافظ رحمت خان وې، علاوه پر دغه دار مستتر وايي چي ماته په رامپور کي يوه پښتانه د پښتو اشعارو يوه مجموعه راکړه چي د حافظ رحمت خان او نورو پښتنو سردارانو اشعار پکښې وه او دغه مجموعه اوس د برتس موزيم په شرقي آثارو کي ساتلې ده، يو د حافظ رحمت خان شعر په دغه مجموعه کي د حاکمو طبقو غندنه وه <sup>(۲)</sup> حافظ رحمت خان د پښتنو په تاريخ کي يو کتاب کښلی دی چي خلاصه الانساب نومېږي او د لندن په برتس موزيم او په هند کي نسخې سته. <sup>(۳)</sup> د دغه کتاب يوه نسخه په پښتو ټولنه کي هم سته او تر لمبر (۱۲۳۴) لاندي خوندي ده.

مولف د دې کتاب په ليکنه کي د اخوند دروېزه تذکره الابرار او مخزن افغاني خانجواني، او تاريخ شهرشاهي او نورو کتابو ته حواله کوي. د اعليحضرت احمد شاه بابا رحمته الله عليه درې سفره هند ته يادوي او په ښه نامه يې ستايي. کله کله د خوشحال خان په بيتو هم استناد کوي. کتاب له لومړي مخه تر (۷) حمد و نعت دی، وروسته د خپل نيکه شېخ کوتا بابا تگ هند ته بيانوي او د سرينو برېڅو انساب ښيي له (۳۴) مخه دوهم فصل او د بېټني د اولاد بيان شروع کيږي په (۳۶) مخ کي درېيم فصل او د غرغښت بيان دی نور کتاب تر (۵۶) مخه اخلاقي مضامين او د تسنن په ملتيا خبري اتري دي. دی وايي: چي دغه کتاب ما له دې جهته وليکي، چي د هند پښتانه خپل اصليت هېر نه کړي او د خپلو اجدادو په حال خبر وي. <sup>(۴)</sup> د کتاب ژبه پارسو ده په عربي جملو او خبرو هم ډېر مشحون دی. راورتي مستشرق د پښتو گرامر په مقدمه کي دغه کتاب نواب الله يار خان ته منسوبوي چي د حافظ الملک زوی دی مگر دا خبره د دې مستشرق غلطې ده او نه ښايي چي موږ په خطا ورو. د خلاص الانساب تاليف د ختم تاريخ رجب ۱۱۸۴ ق کال دی چي د حافظ رحمت خان تر شهادت ۱۱۸۸ ق څلور کاله دمخه تاليف سوی وچي په (۱۹۷۳ م) کال

(۱) د روهيلو جنگ د جان استريچي.

(۲) د جان استريچي د روهيلو جنگ.

(۳) حيات حافظ ص ۲۹۸.

(۴) له قلمي خلاصه الانساب لنډونه.

پښتو اکاډيمی د ښاغلي روشن خان يوسفزي په همت په (۱۶۳) مخه کي د پښتو ترجمې سره چاپ کي.

## ﴿ ۲۷ ﴾

### نواب مستجاب خان برېڅ د (گلستان رحمت) ليکوال

د پښتنو برېڅو پاچهانو علمي او نوموړي کورنۍ څخه د حافظ رحمت خان زوی دی چي د خپل پلار د شهادت پر وخت د (۱۳) کالو و په دوشنبې (۲) د شوال (۱۲۴۸ هـ) په بريلي کي وفات او په هغه باغ کي ښخ دی چي دده په نامه يادېږي.

مستجاب خان د خپل پلار په ډول ډېر عالم او متقي مشر و په عربي، پارسو او پښتو کي ماهر ليکوال او هم د خپل عصر ښه مؤرخ دی. د ده له تاريخي آثارو څخه (گلستان رحمت) دی چي د خپل پلار د ژوندانه احوال او د هند د پښتنو معاصر تاريخ دی. دا کتاب په پارسي ژبه په خورا صحت او روانه ژبه او ښه انشاء کښل سوی او مولف خپل مشاهدات او ډېر تاريخي وقايع په خورا دقت او تحقيق پکښي ليکلي دي، او قلمي نسخه يې د هند په کتب خانو کي سته.

مستجاب خان اووه زامن درلوده، يو لمسی يې محمد عبدالرزاق خان هم د ډيرو تاليفو خاوند دی او د شعر دېوان هم لري. <sup>(۱)</sup>

## ﴿ ۲۸ ﴾

### سعادت يار خان برېڅ د (گل رحمت) ليکوال

دی د حافظ محمديار خان زوی او د حافظ رحمت خان لمسی او له هغي علمي کورنۍ څخه يو روڼ ستوری دی چي د (۱۲۴۹ هـ) په حدودو کي يې يو کتاب (گل رحمت) په پارسي وکښ، د ده شعري تخلص (صاحب) دی

(۱) حيات حافظ رحمت خان ص ۳۴۹.

او په خپل کتاب کي يې د برېڅو د کورنۍ احوال او هغه حوادث کښلي دي چي د ده په عصر کي پښتنو ته ورپېښ سول. دی د خپل عمر په پای کي د بیت الله د زیارت لپاره ولاړ، پر لاري د هند په بروده کي وفات او هم هورې ښخ سو د دې علمي او ادبي کورنۍ مشهور رکن دی. <sup>(۱)</sup>

## ﴿ ۲۹ ﴾

### نیاز احمد (هوش) د (تاریخ روھیل کهنه) لیکوال

د نیاز محمد زوی او د حافظ یار محمد خان لمسی او د حافظ رحمت خان کړوسی او له دغه علمي خاندانه څخه معروف مؤرخ او لیکوال دی چي (هوش) تخلص لري او د ډیرو مؤلفاتو خاوند دی، مثلاً کلیات هوش، ترانه هوش، حدیقه نعت او نور ... په اردو ډېر اشعار لري او د روھیل کهنه تاریخ يې هم په اردو کښلی دی چي دغه کتاب هم د هند د پښتنو تاریخ گڼل کیږي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودو کي ژوندی و عمر يې په سیاحت تېراوه او د هند په علمي او ادبي جرگو کي شریک و. <sup>(۲)</sup>

## ﴿ ۳۰ ﴾

### محمد سلېمان خان "اسد" د (تاریخ افغانستان) لیکوال

محمد سلېمان خان بن محمد موسی خان بن نواب محبت خان بن حافظ رحمت خان متخلص په "اسد" هم د دغې علمي کورنۍ یو ستوری دی چي شاعر هم ادیب هم لیکوال هم و. د پښتنو تاریخ يې په اردو کښلی دی چي مشهور په (نقش سلیماني) یا (تاریخ افغانستان) دی. <sup>(۳)</sup>

<sup>(۱)</sup> حیات حافظ ص ۳۲۱.

<sup>(۲)</sup> حیات حافظ ص ۳۲۶.

<sup>(۳)</sup> حیات حافظ ص ۳۱۹.

## ﴿ ۳۱ ﴾

### نواب محبت خان د (ریاض المحبة) لیکوال

نواب محبت خان د حافظ رحمت خان زوی و چي د خپل پلار د شهادت پر وخت (۲۴) کلن او ددې کورنۍ یو نوموړی پښتون سردار او امیر دی. دی لکه خپل پلار د علم خاوند او په عربي او پارسی او اردو او پښتو کي شاعر او لیکوال و خو متأسفانه د ده اشعار د (۱۸۵۷ م) په اړ و دوړ کي تلف سوه په سنسکريت کي يې هم ډېر مهارت درلود. د ده ځني اردو او پارسي او عربي اشعار تر اوسه محفوظ دي. ده پارسی مثنوی د (اسرار محبت) په نامه کښلي او یوه د پارسی ژبي قاعده او صرف او نحو يې لیکلي چي (امدنامه) نومېږي محبت خان په ۱۳ د صفر (۱۲۲۴ هـ) په لکهنو کي وفات او د وزیر باغ سره کشور کنج ته نژدې ښخ سو. د ده له پارسی اشعارو څخه دغه دي چي استادي يې ځني ښکاري <sup>(۱)</sup>:

|                              |                         |
|------------------------------|-------------------------|
| گر کشش من اثری داشتی         | یار بسوم گذری داشتی     |
| آنکه جهان را به نگه زنده کرد | کاش به ما هم نظری داشتی |
| زیستی بی تو اگر مثل تو :     | ما در گیتی پسری داشتی   |
| دانه مهر ار بدلتش سرزدی      | نخل امیدم ثمری داشتی    |
| گر رخت از پرده برون آمد      | شام "محبت" سحری داشتی   |

دا بیت هم د ده دی :

ز سرگذشت "محبت" از هر که پرسیدم  
به عارض اشک پیاپی چکید و هیچ نگفت

محبت خان ډېر فنان او سلیم الطبع سړی و په موسیقي کي يې هم ښه معلومات درلودل داسي ښکلی و چي خلک به ورته اریان وو، غلام حسن

<sup>(۱)</sup> حیات حافظ ص ۳۱۳.



## ... د تذکره الملوک لیکوال

د تذکره الملوک په خصوص کې فقط مستر راوړتې څه معلومات کښلي دي چې بل ځای څه نسته، دا کتاب لکه چې فقط یو منحصر بفرد نسخه وه او هغه د راوړتې لاس ته ورغلې وه د پښتو گرامر په مقدمه کې لاندیني معلومات لیکي: (تذکره الملوک د سدوزو تاریخ دی اته ټوکه او ۶۴۰ مخه لري، دا کتاب ډېر کمیاب دی او زما په خیال به یې په افغانستان کې کمه بله نسخه هم نه وي د کتاب دوه ثلثه هغه وقایع دي چې د احمدشاه ابدالي تر مرگ وروسته واقع سوي دي، دا کتاب په پښتو کښل سوی دی او لیکونکی یې وایي چې دا کتاب فقط زه د سدوزو په تاریخ کې لیکم او له دغو کتابو مي استفاده کړې ده: تاریخ سلاطین سوریه، طبقات اکبري، انین اکبري، مرآت الافاغنه، د صفوي شاهانو تاریخ، شاهجهان نامه، تاریخ عالمگیری، تاریخ فرخ سیری، تاریخ محمدشاهي، نادر نامه، تاریخ احمدشاهي، رساله اکبر خدکه. دا کتاب یوه مقدمه او دوه اصله او یوه خاتمه لري او د مضامینو فهرست یې دا دی:

مقدمه: د سدوزو د پلرو او نیکونو بیان.

لمړی اصل: د هغو قبیلو بیان چې په افغانستان کې اوسي.

دا اصل دوې فرعي لري: لومړۍ د هغو کورنیو بیان دی چې پر نورو یې حکومت کړی دی. دوهمه فرعه: د هغو قبیلو بیان دی چې په خپلو مېنو کې پرتې دي.

دوهم اصل: د هغو سدوزو بیان چې خپله مېنه یې پرېښې او په ملتان کې

مېشته سوي دي. دا هم پنځه فرعي لري:



لومړۍ فرعه: خان مودود خېل

دوهمه فرعه: د بهادر خېلو تاریخ

درېیمه فرعه: د کامران خېلو احوال

څلورمه فرعه: د زعفران خېلو احوال

مؤرخ چې د ده معاصر دی داسې لیکلي دي: "ما په خپله د حافظ رحمت خان کورنۍ په لکهنو کې ولیدله، محبت خان په صورت او سیرت د سردارۍ وړ دی، خو افسوس چې سفله پروري زمانې دوی اوس په بلا کښي ایستلی دی."<sup>(۱)</sup>

خلاصه: محبت خان د دې کورنۍ نوموړی سردار و چې د مغولي وروستني پاچا جهاندارشاه له خوا یې د (نواب ظفر الدوله باز جنگ) لقب درلود. نواب محبت خان یو خورا مهم کتاب په پښتو کښلی دی چې نوم یې د (ریاض المحبه) دی، دا کتاب راوړتې لیدلی او داسې یې په موږ پېژني چې: "د سرجارج بارلو په خواښت په (۶ - ۱۸۰۵ ع - ۱۲۲۰ هـ) کښلی سوی او (۷۰۰) پاڼې دی چې کوچنۍ صفحې لري د پښتو مهم لغت دي او د افعالو گردانونه لري."<sup>(۲)</sup> د راوړتې له دغه بیانه ښکاري چې ریاض المحبت د پښتو یو لغوي او گرامري کتاب دی مگر یو ځای په خپله راوړتې<sup>(۳)</sup> ځنې مهم تاریخي مطالب له دغه کتابه رانقل کوي، او داسې معلومیږي چې په دغه کتاب کې محبت خان د پښتنو تاریخ هم کښلی و، دغه برخه چې راوړتې د دغه کتاب له پښتو مضمونه په انگریزي ترجمه کړې ده، د پښتنو احوال دي د سلطان محمود او غزنویانو په دوره کې او د دې خبرې علل یې بیان کړي دي چې په هند کې ولي پښتانه (روهيله) بولي. د حیات حافظ رحمت خان لیکوال چې د دې زمانې پوه سړی دی او په خپل کتاب کې یې د دغه خاندان ټول احوال مفصل کښلي دي فقط دوني وایي: "چې محبت خان یو خورا مفصل قاموس هم کښلی و"<sup>(۴)</sup> مگر نوم یې ښایي چې نه و ور معلوم.<sup>(۵)</sup>

(۱) سیر المتاء خرن.

(۲) د پښتو گرامر مقدمه.

(۳) د پښتو گرامر مقدمه ص ۱۸ - ۱۹.

(۴) حیات حافظ ص ۳۱۳.

(۵) له دې کورنۍ څخه یو بل نوموړی د پښتو مؤلف نواب الله یار خان د حافظ رحمت خان زوی دی چې د عمر پر ۸۱ کال د ۱۲۴۸ هـ د شعبان پر ۹ وفات سوی او یو د پښتو لغت یې کښلی دی چې عجایب اللغات نومېږي، راوړتې دا کتاب درلود او وایي چې په (۱۸۰۸ ع - ۱۲۲۲ هـ) په ۷۴۰ مخه کې کښل سوی او هر مخ یې ۱۷ لیکي دی. دا کتاب ما نه دی لیدلی چې تاریخي مباحث لري او که یوازې لغت دی. نو ځکه مې الله یار خان د مؤرخینو په ټولې کې نه و شمېره.

پنځمه فرعه : د خواجه خضر خېلو بيان چي دوی سلطان خدکه خېل بلل کيږي.

خاتمه : د خواجه خضر خېلو او د احمدشاه دراني احوال او د ده فتوحات په هند او پنجاب کي <sup>(۱)</sup> راوړتي چي تذکره الملوک ليدلې وه له هغه کتابه څخه يې دغه لوړ معلومات کښلي او هم يې د دغه کتاب مقدمه په انگرېزي ترجمه کړېده، داسي معلومېږي چي د دې کتاب د مؤلف نوم په خپله راوړتي ته هم نه و معلوم ځکه چي د کتاب ذکر مفصل کوي اما د مؤلف نوم کورنۍ نه اخلي.

د تذکره الملوک ماخذونه چي مؤلف ذکر کړي دي او هم هغه انگرېزي ترجمه چي د کتاب له مقدمې څخه د راوړتي په مشکوره سعی پاته ده موږ ته د مؤلف په خصوص کي داسي فکر راکوي :

د تذکره الملوک مؤلف پوه او عالم او مؤرخ او د پښتو ژبي يو نشر ليکونکی اديب و، ښه مؤرخ و ځکه چي د خپل کتاب ماخذونه يې ثقه ښوولي دي، او د مقدمې مطالب هم غوره او مستند ښکاري (د هغه وخت له تاريخي معلوماتو سره سم) د تذکره الملوک د مؤلف د ژوندانه عصر هم د تيمورشاه زمانه يعنې (۱۲۰۰ هـ) ټاکلای سو، ځکه چي راوړتي وايي چي د کتاب يوه برخه هغه وقايع دي چي احمدشاه بابا رحمۃ الله عليه تر مړيني وروسته پېښ سوي دي.

د کتاب مقدمه چي راوړتي په انگرېزي ترجمه کړې ده عمده مطالب يې دغه دي :

د پښتنو د اصليت په باب کي هغه قصې او روايات چي کلاسيکي مؤرخينو ذکر کول (او اوس مدار د اعتبار نه دي) د پښتنو د نوموړو او مشاهيرو ذکر دغه بحثونه تدقيقی رنگ لري. او د استفادې وړ دي د پښتنو احوال د کسي په غره کي بيانوي او بيا د ملک ابدال احوال ليکي څو د ملک سدو عصر ته رارسېږي، دلته د سدوزو په خصوص کي خورا ښه او غنيمت مواد ليکي، د دې کورنۍ اقتدار او روابط د هند له لوديانو او

(۱) د پښتو گرامر مقدمه ۹ - ۱۰ - ۱۱ وغیره.

سوريانو سره بيانوي، چي دغه تاريخي څېړني يې ډيري ښې او د استفادې وړ دي.

خلاصه : د تذکره الملوک د مؤلف نوم متاسفانه نه دی رامعلوم او نه يې اوس کتاب موندل کيږي هغه نسخه چي د راوړتي څخه وه نه ده راښکاره چي څه سوه خو تذکره الملوک په پښتو ژبه د پښتنو د تاريخ يو مهم او گرانبها کتاب و. سلطان محمد قاسم کندهاری هم ليکي چي ده په کندهار کي د سردار محمد علم خان بن سردار رحمت الله خان څخه يو کتاب وموند چي د سدوزو په پاچهي کي کښل سوی او د دغه عصر حوادث مفصل پکښي راغلي دي. <sup>(۱)</sup> د دې کتاب نوم سلطان محمد نه ليکي خو د خپل کتاب په مقدمه کي يې (مجموعه ابدال) بولي، ځکه چي له دغه کتابه د سلطان محمد اقتباس د راوړتي له ترجمې سره نژدېوالی لري نو ويلای سو چي دغه کتاب هم هغه تذکره الملوک و. (د هوتکو د وختو تذکره الملوک بل کتاب دی دغه دواړه مه سره گډوئ).

### ﴿ ۳۳ ﴾

## خان جهان لودي د (مرآت الافاغنه) ليکوال

راوړتي دا کتاب د مرآه الافاغنیه په نامه د تذکره الملوک په ماخذو کي ذکر کوي او د مؤلف نوم يې نه ښيي <sup>(۲)</sup> له نورو کتابو څخه معلومېږي چي د کتاب صحيح نوم مرآه الافاغنه دی او مؤلف يې خان جهان لودی و <sup>(۳)</sup> د هند له مشهورو پښتنو څخه موږ دوه تنه په دې نامه پېژنو : لومړی خو هغه خان جهان لودی دی چي ذکر يې د مخزن افغاني په تفصيل کي وسو، بل خان جهان لودي هم د سلطان سکندر لودي (۸۹۴ - ۹۲۳ هـ) له مشهورو امراوو څخه دی چي په دغه وخت کي د لوی وزير حيثيت لري او د راپېزي

(۱) تاريخ سلطاني ص ۵۲.

(۲) د پښتو گرامر مقدمه ص ۸.

(۳) تاريخ سلطاني ص ۵۲ - ۵۷، خورشيد جهان ص ۸۷ - ۸۹.

جاگیردار دی<sup>(۱)</sup> د نعمت الله په قول خان جهان لودي په (۹۰۱ هـ) وفات  
سوی او تر ده وروسته یې زوی احمد خان د (اعظم همایون) په خطاب  
سرلوړی سوی وو. <sup>(۲)</sup> دا پښتون سردار لکه چي عالم او لیکوال او مؤرخ تهر  
سوی دی چي مرآه الافغانه د ده تاریخي اثر دی او داسي ښکاري چي د  
پښتنو د پاچهانو چي په هند کي تهر سوي دي او مخصوصاً د سلطان  
سکندر لودي احوال یې مفصل کښلي وو، ځکه چي د کتاب نسخه نه ده  
لیدلی سوي او لوړ روایات هم پوره کفایت نه کوي، نو د مرآه الافغانه  
انتساب هم دغه خان جهان لودي ته زما په عقیده سل په سل کي مثبت دی،  
شل کاله دمخه ما د دغه کتاب یوه خطي نسخه د ښکارپور په گري یاسین  
کي ولیدله چي د خان جهان په نامه وه مگر کوم خان جهان؟ او د کوم وخت؟

### ﴿ ۳۴ ﴾

#### منشي عبدالکریم د (تاریخ احمد) لیکوال

د دې کتاب نسخه له قاري عبدالله خان سره وه نه پوهېږم چي څه سوه؟  
دا کتاب د پښتنو د سلطنت مفصل تاریخ دی چي منشي عبدالکریم د  
شجاع الملک سدوزي په وخت کي کښلی دی ژبه یې پارسو ده.  
منشي عبدالکریم علوی مدقق او پوه مؤرخ دی د نادر افشار احوال او  
د احمدشاه بابا رحمته الله علیه د سلطنت وقایع یې خورا مفصل کښلي دي او داسي  
ښکاري چي د دې تاریخ په لیکنه کي هم مقصد د دغه عصر حوادث وه او د  
احمدشاه بابا رحمته الله علیه په نامه یې بللی دی، دا کتاب په اردو هم ترجمه سوی او  
د (واقعات درانی) په نامه په کانپور کي په (۱۲۹۲) چاپ سوی دی.  
فیض محمد یې هم په خپلو ماخذو کي ذکر کوي. د افغانستان په تاریخ کي  
ډېر قیمتي معلومات لري او له مهمو مراجعو څخه گڼل کیږي. د دغه  
عبدالکریم په نامه ما دوه چاپي کتابونه لیدلي دي:

(۱) خورشید ص ۸۹.

(۲) مخزن افغاني ص ۷۶.

۱. تاریخ احمد يعني محاربات سلاطين درانيه باسکهان و بهاؤ و  
جهنکو طبع لکهنو ۱۲۶۵ هـ.
۲. محاربة قندهار : مصنفه عبدالکریم طبع لکهنو (۱۸۴۸ م) کانپور  
(۱۲۶۷ ق) دی د ډيرو کتابو مترجم و، تر (۱۲۹۲ ق) دمخه مړ  
دی.

### ﴿ ۳۵ ﴾

#### اکبر د يوې تاريخي رسالې لیکوال

دا رساله راورتي د تذکره الملوک په ماخذو کي راوړي او وايي چي د  
تذکرې خاوند له (رساله اکبر خدکه) استفاده کړې ده، داسي معلومېږي چي  
اکبر نومی پښتون يوه تاريخي رساله درلوده چي د تذکره الملوک د څښتن په  
لاس کي وه<sup>(۱)</sup> خدکه راورتي په لاتيني حروفو داسي ضبطوي khadkah او  
لکه چي دمخه د تذکره الملوک په بيان کي وويل سوه د سدو يو زوی خواجه  
خضر چي احمدشاه بابا رحمته الله علیه هم د ده له نسله دی اولاد یې په (سلطان خدکه)  
مشهور دی دې تسميې وجه حیات خان او سلطان محمد او نور مؤرخين  
هسي کارې چي د خضر خان زوی سلطان خداداد نومېدی او دغه سړی په  
خپل عصر کي ډېر مقتدر مشر و پښتانه لکه چي هر نوم د اعزازو لپاره  
تصغير کوي دی یې (سلطان خدکی يا خدکه) باله نو په سدوزو کي هم د  
خواجه خضر اولاد چي سلطان خودکي ته منسوب دي ټوله خودکي بولي<sup>(۲)</sup> په  
هر صورت اکبر د دغي طایفې څخه يو مؤرخ دی چي رساله یې د تذکره  
الملوک د خاوند په لاس کي وه.

(۱) د پښتو گرامر مقدمه.

(۲) حیات او سلطاني.

... د (نادرنامې) ناظم

د دې مؤرخ نوم نه دی راته معلوم، خو دوني ویلاي سم چي دی اصلاً د خراسان و او د ده نیکه قاسمي شاعر دی، چي د مشهور مستشرق پروفیسور براون انگلیس په قول یې د فردوسي د شهنامې په ډول اشعار ویلي او قلمي نسخه یې د انگلستان د کیمبرج په دارالفنون کي سته.<sup>(۱)</sup>

د نادرنامې ناظم د قاسمي شاعر لمسی او د احمدشاه بابا معاصر دی چي یو کتاب یې د (نادرنامې) په نامه د خراساني نادر افشار په شرح حال کي په (۱۷) زره بیتو د حسین خان فراهي په امر منظوم کړی دی چي دغه حسین خان د احمدشاه بابا رحمته له خوا د خراسان حاکم وو. دا کتاب د اعلیحضرت احمدشاه بابا رحمته په نامه د (۱۱۷۲ هـ) د لومړۍ خور په میاشت پای ته رسېدلی دی.<sup>(۲)</sup>

د نادرنامې ناظم د هوتکو د سلطنت او د احمدشاه بابا رحمته د نیکونو احوال مفصل لیکي او بیا د احمدشاه بابا رحمته د حیات ډېر وقایع ذکر کوي. د دې کتاب یوه قلمي نسخه کي زما څخه وه د بلي نسخې درک نه لرم، پارسو شعر یې خوږ او د قدر وړ دی.

... د (سلطان اویس) د تاریخ لیکوال

نه د دغه کتاب وجود له بله ځایه را معلوم دی او نه یې مؤلف پېژنم خو دوني راته ښکاره ده چي د مرحوم حاجي میرویس خان هوتک رحمته په احوال کي په لوړ نامه یو کتاب په عربي چا لیکلی دی، شېر محمد مؤرخ تصریح

(۱) د براون د پارسو ادب تاریخ.

(۲) قلمي نادرنامه.

کوي چي په دغه کتاب کي د حاجي میرویس خان رحمته او د ده د ورور عبدالعزیز د عهد وقایع مفصلاً راغلي دي<sup>(۱)</sup> خو افسوس نه دی د دغه کتاب بیان لیکي او نه له بل چا څخه ما د دغه کتاب په باب کي څه اړوندلي او لیدلي دي نو په خپله د کتاب وجود هم محل د تامل دی ځکه چي په دغه عصر کي عربي کتاب لیکل له رواجه لوبدلي وه او هم معاصرینو لکه محمد هوتک د دغه هیڅ ذکر نه دی کړی.

میا عمر څمکنی د (شجره نسب افغانان) لیکوال

محمد عمر د ابراهیم زوی چي اصلاً د باجوړ د میا کلي وو، وروسته د پېښور په څمکنی کلي کي میشت او هم دلې په ۲۹ جمادي الثانيه ۱۱۹۰ ق وفات سو، دی د روحاني او علمي لوړ شخصیت خاوند او د اتهک د شېخ یحیی څخه په نقشبندی طریقه کي ماذون وو احمدشاه ابدالي رحمته د ده له متعقدانو څخه وو او په زرو نور ارادتمندان یې هم لرل په عربي او دري او پښتو ډېر آثار لري لکه مالي شرح، قصیده امالي په دري ۹۲۸ مخه او توضیح المعاني په پښتو د خلاصه کیداني شرح او پښتو شمایل نامه چي په (۱۱۶۳ ق کال) منظومه کړې ده. د ده بل کتاب شجره نسب افغانان و غیره یو تاریخي اثر دی، چي ما ددغو کتابو خطي نسخې د پېښور د بالامانی د مرحوم فضل صمداني په کتابخانه کي لیدلي وې. میرزا هادي عشرت د احمدشاه رحمته د دربار منشي د ده د وفات تاریخ داسي ویلی دی:

تاریخ وفاتات سر اقطاب زمان

رهنمون شد خرد از لطف بمن گفتا قم

اربیرون بحساب جشمش تادانی

(عدد ییست نهم شهر جمادی دوم)

د وروستۍ مصرع ابجدي ارزښت (۱۲۶۸) دی که عدد (۷۸) څني کم کو

(۱۱۹۰ ق) پاتیږي.

(۱) خورشید ص ۱۳۲.

لکه چي دمخه تاسي ولوستل پټه خزانه د پښتنو د ادب او رجالو او هم  
د ښارو مهم تاريخ دی چي د شاه حسين هوتک په عصر کي د شوال په (۲۴)  
هجري کال (۱۱۴۲ هـ) يې ليکل پای ته رسېدلي دي.

محمد هوتک د پښتو مدقق مؤرخ او د پښتو ژبې نوموړی لیکوال او شاعر دی چي خپل کتاب یې د هغه معارف پالونکي پاچا په نامه کښلی دی.

خوشبختانه محمد هوتک د کتاب په پای کې د خپلې کورنۍ احوال هم لیکي، په دې ځای کې زما لپاره ډېر غنیمت دی او لنډوم یې:

"محمد د داؤد خان زوی د قادر خان لمسی په قوم هوتک چي اصلاً په مرغه کي اوسېدل او قادر خان له هغه ځايه سيوري ته راغلی وو له دغه ځايه يې يون وکړ او د کندهار کوکران ته راغی، په سن د (۷۶) کالو کي په (۱۰۵۸ هـ) وفات او هلته بنځ سو اما داؤد خان د مولف پلار په (۱۰۲۹ هـ) کال په کوکران کي وزېږېد او په صباوت کي يې علوم ولوستل شاعر او عالم سړی سو. داؤد خان په ډوب او د کسي په غره او پېښور کي سياحتونه وکړل او د حاجي ميرويس خان مرحوم رحمته الله سره د آزادۍ غوښتلو په جگړه کي ملگری وو، په (۱۱۲۶ هـ) داؤد خان د حاجي ميرويس خان رحمته الله له خوا په فراه او سيستان او گلستان کي د پښتنو د سپه سالار په ډول مقرر وو او هلته يې د متجاوز پردو لښکرو سره جگړې کولې. داؤد خان په (۱۱۳۶ هـ) وفات او په کوکران کي بنځ سو. د ده د ادب او علم د نمونې په ډول دغه دوي رباعی وگورئ چی د تجنیس په صنعت کی خونی قیمت لري :

چي د چا په زړه کي اور د مينې بل سي  
په اور بل يې لمبې گډي حال يې بل سي  
اور د مينې کله مري د زړه له مينې  
د اور بل مينه که تل د زړه په تل سي

که یی وینی وینی تل خاخی له زړو څخه  
 څوک چي وینی تا له ځوانو یا زړو څخه  
 د زړو له زړه که وینی وینی خاخی  
 په کړو د غم لوېدلی ستا له کسرو څخه

اما په خپله محمد د پټي خزاني ليکوال په (۱۳) د رجب (۱۰۸۴ هـ) په کوکران کي وزېږېدی، او تر اتلسم کاله يې مروجه علوم لکه: فقه، تفسير، اصول او د فصاحت علوم لکه: قافيه، عروض، بيان، معاني او نور ولوستل ځکه چي د پلار او نيکه ښه مناسبات يې د هوتکو د شاهي کورنۍ سره وو نو د شاه حسين په امر کندهار ته راغی، او هر کله به د دغه زلمي پاچا په دربار کي و او د حضور ادبي ليکوال و هغه ادبي او علمي مجلسونه چي د دغه پوهنوال پاچا په دربار کي به هر کله کېده يو رکن يې محمد و، دی په پټه خزانه کي د دغو ادبي مجلسو او ټولنو حال ښه ليکي. محمد بې له پټي خزاني يو بل کتاب (خلاصه الفصاحه) هم په پښتو کښلی چي د فصاحت علوم يې پکښي راوړي دي، بل علمي پښتو اثر يې (خلاصه الطب) دی چي په (۱۱۳۹ هـ) کال يې د هغه زلمي پاچا حضور ته وړاندي کي او سل طلاوي يې جايزه وموندله. محمد د شعر دېوان هم لري دغه څو بيتونه د ده دي:

ساقی پاخه د سرو مبلو ډک یو جام را  
ستـــــــــــــــــا له غمه نا آرام یحه آرام را  
نه نشاط سته نه مستي سته نه رنډي سته  
چي سم رنډ هغه اوبه علی الدوام را  
په اوبو مي سوږ زړگی لږ څه را تود که (۱)  
"محمد" ته د اور ډک یو هسی جام را

پټه خزانہ خو واره په کابل کي چاپ سوې ده :

۱. ۱۳۲۳ ش - پښتو ټولنه
۲. ۱۳۳۹ ش - تالیف او ترجمه
۳. ۱۳۵۴ ش - اطلاعات او کلتور
۴. ۱۳۵۷ ش - د ادب پوهنځی

انگرېزانو په گټه سوي دي بيانوي او گرده معاهدې ليکي چي انگرېزانو په زوره په قبایلي مشرانو يا د افغانستان په حکمرانانو امضاء کړي وي.

« ۴۲ »

## افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) لیکوال

دا مؤرخ د اشرف خان زوی او د خوشحال خان لمسی دی ځکه چي ما يې په پښتانه شعراء لومړي جلد (ص ۲۲۸) کي مفصل حال کښلی دی نو دلته يې تکرار ضرورت نه لري. تاريخ مرصع هم ده په پښتو کښلی دی، د پښتنو او د خوشحال خان د کورنۍ په باب ښې خبري لري خو هیوز انگلیس ليکي چي دغه يو عمومي تاريخ دی د پښتنو او مخصوصاً خټکو احوال پکښي ذکي کيږي او اکثر مطالب يې له مخزن افغاني او دروېزه څخه اقتباس سوي دي. هیوز دا هم وايي چي د تاريخ مرصع اصلي نسخه د افضل خان په لاس کي ده چي په جمال گری کي اوسي، دوې نوري نسخې يې هم سته چي يوه په ما اړه لري.<sup>(۱)</sup> راورتي په گلشن روه او هیوز په کلید افغاني کي له تاريخ مرصع څخه يو يو باب چاپ کړی دی. (دا هغه معلومات و چي ما ۳۷ کاله پخوا کښلي وو) اوس دا پرزياتوم: دا کتاب په ۱۴۹۴ مخو کي د ښاغلي دوست محمد کامل مومند له نوټونو سره په ۱۹۷۴ م کال له پېښوره چاپ او خپور سو. چي اصلي متن يې ۶۲۴ مخه دی او د خوشحال خان له بياضه هم دېرش مخه مفید مطالب رانقل سوي دي په تاريخ مرصع کي وقایع د ۱۱۳۶ ق کال تر پایه ليکل سوي او د مؤلف وفات يې ۱۱۸۳ ق دی. (د تفصيل لپاره وگورئ د چاپي تاريخ مرصع مقدمه)

<sup>(۱)</sup> د هیوز د کلید افغاني مقدمه.

« ۴۰ »

## ريدي خان مهمند د (محمودنامې) ناظم

ريدي خان مهمند د غياث خان زوی او د مسعود خان لمسی دی چي پلرونه يې د کندهار شرقي خوا د مهمندو په کلي کي اوسېدل، غياث خان د مرحوم حاجي ميرويس خان رحمته ملگری و او په خپله ريدي خان د محمد هوتک معاصر دی په (۱۱۳۶ هـ) اصفهان ته ولاړ او هلته د اعليحضرت شاه محمود بريالي سره ووله هغه ځايه چي راغی، د هغه اعليحضرت د فتوحاتو په احوال کي (محمود نامه) نظم کړه چي څلور زره بيته وه.<sup>(۱)</sup> داسي ښکاري چي ريدي خان په دغه خپل کتاب کي د مرحوم حاجي ميرويس خان رحمته د ملي نهضته رانيولې بيا د اصفهان تر فتح پوري ټوله وقایع په پښتو خواږه مثنوي نظم کړي دي. محمد هوتک په پټه خزانه کي له دغه کتابه يو باب رانقل کوي چي د حاجي ميرويس خان رحمته د ملي مجاهدت او د گرگين د وژلو قصې دي.

« ۴۱ »

## د صولت افغاني لیکوال محمد زردار خان ناغر

دا مؤلف د نولسمي سدي په منځ کي له هغو افغانانو څخه و چي په هند کي يې ځای او جايگير درلود. ده په اردو ژبه د پښتنو پر تاريخ باندي صولت افغاني وکښ چي په ۱۸۷۶ ميلادي کي چاپ سو. دا کتاب خصوصاً د هندي افغانانو له مشاهيرو او غټو کورنيو او قبيلو چي په هند کي ميشته سوي دي غوره معلومات راکوي. ناغر کاکړان چي په هند کي يې نسلونه پاته دي ښه راښيي، او هغه سياسي اقدامات چي د انگرېزي استعمار په وختو کي د پښتنو آزادو قبيلو او د افغانستان په خاورو کي د

<sup>(۱)</sup> پټه خزانه قلمي ص ۷۱.



## میرزا عظامحمد ښکارپوري د (نواي مکارک) لیکوال

د پښتو ټولنې په کتابخانه کې په لمبر (۶۴۴) یو کتاب سته چې دا کتاب پر شنه پخواني کاغذ کښل سوی او تقطیع یې (۱۱/۵ × ۶) انچ دی. په هر مخ کې (۱۴) لیکي او ټوله (۴۶۰) مخه دی. خط یې د شکست او نستعلیق تر منځ او ښه نه دی. د مؤلف او کتاب نوم ښکاره نه معلومېږي پارسي انشا یې هم تکلف ته مایله ده.

کتاب په حمد او نعت شروع کوي وروسته وایي زه په زلمیتوب په ښکارپور کې وم او بیا مې د خراسان، هرات، کندهار، کابل، پېښور سفر وکړ، او د شاه شجاع د جگړو وقایع مې په سترگو ولیدل نو وروسته مې د ایستویک انگلیس په خواهښت دا کتاب وکړی.<sup>(۱)</sup>

مؤلف خپل تاریخ د نادر افشار له مرگه شروع کوي بیا د احمدشاه بابا او تیمور شاه او شاه زمان او شاه محمود ذکر مختصر کوي. وروسته د شاه شجاع او محمدزو د سلطنت ابتدایي وقایع مفصل شروع کوي د وزیر فتح خان او د ده د وروڼو تسلط بیانوي د کابل، کندهار، پېښور او ټوله افغانستان د دغه عصر وقایع مفصل راوړي، د انگلیسانو د لومړي جنگ ذکر هم خورا مفصل کوي. داسې ښکاري چې مؤلف خپله نسخه په (۲۵) د جمادی الثانی (۱۲۷۱ هـ) تمامه کړې ده او دغه موجوده نسخه هم په (۶) د روژې (۱۲۷۱ هـ) لیکلې سوې ده. د کتاب د پای لیک داسې دی: "بقلم حقیر پر تقصیر میرزا محمد حسن خلف مولانا میرزا عظامحمد". له دې لیکه د مؤلف د نامه په خصوص کې یو استنباط کولای سو چې د مؤلف نوم میرزا عظامحمد و، ځکه چې د کتاب په پای کې څو ځایه د (عطا) په نامه تلمیح کوي مثلاً: "با تمام این نسخه موسومه تازه نوائی مکارک پرداخته شد ... امید از اهنگ نوازان ساز ... اگر فقط به نقد تحسین و آفرین متاع

<sup>(۱)</sup> له قلمي نسخې څخه ص ۱ تر ۱۱.

هنرم را بخرنند عین عطائی بر عطاست و الا بزبان عیب جوئی و نخوت نام عطا بخطا نبرده معاف دارند ... هر گاه از راه لطف و عطائی به مطالعه این نسخه پردازند ...

له دغه بیان سرې داسې تخمین کولای سي چې میرزا محمد حسن د دغې نسخې لیکونکی د مؤلف میرزا عظامحمد زوی و، ځکه د تالیف د ختم او د دغې نسخې د لیکلو تر منځ فقط دوې میاشتي فاصله ده. متأسفانه د دغې نسخې یو څو پاڼې پرې سوي او ناقصي دي چې له دغو څخه یو څو پاڼې په بل خط بیا تکمیل سوي دي او داسې ښکاري چې د کتاب بله نسخه هم موجوده وه. دغه کتاب وروسته ما په کراچي کې له څو خطي نسخو څخه ترتیب او چاپ کړی. (کراچي سنده ادبي بورډ ۱۹۵۹ م) دغه میرزا عظامحمد د عبدالرحیم لمسی او د ښکارپور له ممتازي علمي کورنۍ څخه یو منشي و چې په کلو کلو یې په کندهار او هرات کې د افغاني دربار منشي توب لاره او تر ۱۲۷۲ ق پوري لا ژوندی و. په (۱۲۲۵ ق) د خپل اکا سره چې په کابل کې د سنده سفیر و کابل ته راغلی و. د دې کتاب د کراچي چاپ مصور او ۱۱۱۵ مخه دی.

## حاجي محمد عارف قندهاری د (مطلع او مقطع) لیکوال

حاجي محمد عارف د قندهار دی او د یوه خورا مفصل تاریخ لیکونکی دی چې لومړی ټوک یې (مطلع) نومېږي او بل یې (مقطع). محمد عارف په کندهار کې د بیرم خان میرسامان و.<sup>(۱)</sup> او د هغه سرې سره یې تر مرگه ملگري درلوده. هند ته ورسره ولاړ چې بیرم خان ووژل سو نو عارف له کجراته حجاز ته ولاړ له حج وروسته تر (۹۸۵ هـ) د مظفر خان سره و، په (۹۸۶ هـ) د اکبر پاچا دربار ته ولاړ او د پنجاب په دیواني مقرر سو. مگر ژر یې استعفا وکړه او د مظفر خان سره په تانده کې اوسېدی. په (۹۸۸ هـ)

<sup>(۱)</sup> مآثر رحیمی ج ۲ ص ۱-۸.

ه) په دغه ځای کې د مظفرخان سره یو ځای ووژل سو. محمد قاسم فرشته د ده له کتابه ډېر مطالب رانقل کوي<sup>(۱)</sup> او داسې ښکاري چې نسخه یې د ده کتب خانه کې ده د دې نسخې لومړنۍ او وروستنۍ پاڼې نسته خو خوشبختانه دغه ناقصې پاڼې د انگلستان د کیمبرج په کتبخانه کې خوندي دي. په (مطلع) کې د همایون د عصر حوادث ضبط وو او په (مقطع) کې د سلطان محمود له عصره بیا تر (۹۸۶ هـ) پورې د هند د ټولو پاچهانو او د پښتنو د سلطنت احوال کښلي دي. نو حاجي عارف کندهارۍ پوه پښتون مؤرخ دی چې په هند کې یې خپل کتب لیکلي دي. دی شاعر هم و امین زاري یې دغه دوه بیتونه ضبط کړي دي:

صد ارزو است در دل تنگم گره زدوست

دل نیست در برم گسره آرزوی اوست

ای بسا توبه که چون توبه دیرینه من<sup>(۲)</sup>

خو برویان بشکند پیسک چشم زدن

د حاجي عارف د (مطلع) درک اوس نسته او دغه کتاب ورک دی.

## ﴿ ۴۵ ﴾

### سلطان محمد خالص د (تاریخ سلطاني) لیکوال

سلطان محمد په نومورکو تاریخ لیکونکو کې نه راځي، ځکه چې د ده کتاب چاپ سوی او مشهور دی مگر له دې جهته چې څوک د ده په احوال نه دي خبر نو یې شهرت هم کم دی، زه لاندیني معلومات د دې مؤرخ په خصوص کې لرم: "سلطان محمد خان د موسی خان زوی په قوم نصرت زی بارکزی د کندهار له پوهانو څخه و، چې په شعر کې یې خالص تخلص کاوه، ده خپل تحصیلات په کندهار کې وکړل او په پارسو کې ښه لیکوال او منشي سو. د امیر شېرعلیخان په دوره کې د کندهار له مشهورو خوانینو څخه و او

(۱) فرشته مقاله ۴ - ۷ - ۹.

(۲) هفت اقلیم.

ډېر عمر یې په کلات کې حکمراني کړله، هغه وخت چې غازي محمد ایوب خان په کندهار کې پاچا سو، دی یې ملگری و او د میوند په جهاد کې یې هم برخه درلوده، د (۱۲۹۷ هـ) د روژې تر میاشتي وروسته چې غازي محمد ایوبخان له کندهاره اېران ته ولاړ، نو د ده ملگری هم سره بېل سول او سلطان محمد خان مرحوم کراچي ته ولاړ او هورې اوسېد، ده په کندهار کې لا یو مفصل تاریخ کښلی و چې تاریخ سلطاني نومېد، لومړۍ جلد یې په (۱۲۹۸ هـ) په بمبېي کې په خپله طبع کړ دا جلد تر (۱۲۷۹ هـ) پورې له ابتداء څخه د پښتنو احوال لري او هم وقایع په خورا ښه صورت لیکي، د سلطان محمد د تاریخ دوهم ټوک چې د ده د عصر وقایع او هم مشاهدات وو ده لیکلي او هم چاپ سوي دي چې د هغه نسخې متأسفانه د امیر عبدالرحمن خان په وخت کې ضایع کړلي سوې او اوس نه میندلي کیږي، مگر له پخوانو خلکو څخه روایت دی چې له هغه کتابه یو څو نسخې پاته سوې او ضایع سوې نه دي د تاریخ سلطاني د دوهم جلد که کمه نسخه اوس ومیندله سي د وطن د تاریخ لپاره به ډېر غنیمت وي.

سلطان محمد په زیارت د بیت الله شریف هم مشرف سوی و او پسله (۱۳۰۰ هـ ق) غالباً له کراچي څخه تللی او د هغه عصر د تورکيې په عربي مملکتو لکه: شام، عراق او نورو ... گرزېدلی او هم هوري وفات سوی دی. خالص یو د پارسو شعر دېوان هم درلودی چې د ده تر مرگ وروسته محمد ابراهیم او د ده زوی هغه اشعار سره ټول کړي وو، له دغه کتابه فقط لومړنۍ درې پاڼې زما څخه وې، ابراهیم لیکي: زما پلار چې بیت الله ته ولاړ بیا یې احوال معلوم نه سو څو کاله وروسته د سلطان محمد خان ورور حاجي جان محمد کندهار ته راغی او وې ویل چې حاجي سلطان محمد په تورکو کې وفات سو، ابراهیم وايي: چې د پلار ډېر اشعار او منشور لیکونه زما څخه وو، هغه مي سره ټول کړل او د (دېوان خالص) په نامه مي وبلل.<sup>(۱)</sup> ما (حبیبی) د خپلي کورنۍ له لویانو څخه (خدای عزوجل دې وبخښي) اړوېدلي وو چې سلطان محمد خان عالم او خورا پوه لیکوال و، په کندهار کې به هر

(۱) د تاریخ سلطاني مقدمه او د دېوان خالص لومړنۍ قلمي پاڼې.

کله له پوهانو او علماوو سره محشور و، او د مشهور جبو اخوندزاده له زوی  
عبدالرحیم اخندزاده څخه یې استفاده او لوست کړی و، او د هغه ملگری هم  
و، چي له کندهاره فرار سو نو هم د مولوی عبدالرحیم اخندزاده د زوی  
مرحوم عبدالروف خان سره یو ځای کاکړستان ته ولاړ.  
دا دوه بیته د ده له یوه مناجاته را اخیستل کیږي<sup>(۱)</sup> :

اگر فضیلت نگرده دستگیرم  
زشر نفس خود در دم بمیرم  
زشر نفس و شیطان ده امانم  
مگر دان جز بذکر خود زبانم

## ﴿ ۴۶ ﴾

### قاسم علي خان د (محرابه کابل) ناظم

دا سړی د هند دی، په (۱۲۶۰ هـ) یې د (محرابه کابل) په نامه د  
فردوسي د شهنامې په وزن یو کتاب تخمیناً په نه زره بیته کي نظم کړی دی  
دا کتاب د فیض محمد له ماخذو څخه دی. چي د سراج التواریخ په کنبلو  
کې استفاده ځني کړې ده. قاسم علي د شاه شجاع له عصره خپل تاریخ  
شروع کوي. د افغانستان د اړو دور او انقلاب حوادث او د پزدو د حملو او  
جگړو وقایع په کندهار او کابل کي څرگندوي. که څه هم دا کتاب د  
متجاویزینو په طرفداري کنبل سوی دی خو بیا هم د وطن د تاریخ د دغي  
دورې لپاره بد نه دی، او استفاده ځني کېدای سي. د کتاب ادبي جنبه او  
شعر خوږ او روان دی په (۱۲۷۲ هـ) د اگری په لیمانی مطبعه کي چاپ سوی  
دی. مگر نسخې یې اوس لکه قلمي کتابونه ډېري نه میندلي کیږي او دغه  
کتاب هم لږ خلک پېژني، مؤلف د کتاب په سر کي لیکي: چي زه د سند په

(۱) د دېوان خالص قلمي پاني.

سفر ولاړم چي راغلم خلکو د سفر معلومات راڅخه غوښتل ما هم نظم کړل د  
نمونې په ډول د کتاب د پای څو بیتونه ولولي:

ستایش به یزدان که این نامه ام  
سراپا برار است از خامه ام  
مگر جان فردوسی پاک زاد  
ز فردوس در قالم رونهاد  
که زان همت این نامه را گفته ام  
سخن همچو سلک گهر سفته ام  
بدریای معنی شدم غوطه خور<sup>(۱)</sup>  
بسه سال اندوختم این گهر

## ﴿ ۴۷ ﴾

### رساله نسب نامه فرقه غلجي

دا رساله میا عبدالحکیم کاکړ لیکلې ده، چي دی د ۱۱۴۵ ق په  
شاوخوا کي د کندهار د خلکو لوی لارښوونکی او د میا فقیرالله جلال آبادي  
مرید او معاصرو (۱۰۷۰ - ۱۱۵۳ ق) دا عالم او متصوف مشهور سړی  
ډېر نور تالیفونه هم لري او مرقد یې د کاکړو د لورلاني په تل چوتیالی  
کي دی.

میا عبدالحکیم پسله ۱۱۵۰ ق یوه رساله د پښتنو د قبیلو او لنډ  
تاریخ په باب کي په دري ژبه وکښله، چي اوس یې یوه خطي نسخه ماته پرته  
ده. دا د پښتنو یوه لنډه تاریخچه ده چي لومړي فصلونه یې د غلجو نسب  
نامه او د دوی د پاچهانو او مشرانو احوال بیانوي لکه: د توخو مشران،  
سلطان ملخي او حاجي ایدل او د هوتکو مشران حاجي میرویس او شاه  
محمود او شاه اشرف او شاه حسین د نادر افشار تر حملې پوري.

(۱) له محاربة کابل څخه.

نور فستونه د لودي اورد او په هندوستان کي د پښتو ساهايو او د سوريانو او د شهر شاه احوال په لنډ ډول بيانوي.

د دغي رسالې په پای کي داسي کښلي دي: مؤلف رساله ملا عبدالحکيم کاکړی است بموجب ارشاد عمه زمان ... محب العلماء جناب عبدالعزيز خان غلجي توخي محمدزي برهان خيل که از کندهار بقصد سپه گری بهندوستان امده بود و به رتبه اميري رسیده و چند گاه نائب دار السلطنه لار (?) بود ... و هر افغان که از ولایت بهندوستان امدی از نوازش او محروم نرفتي ...

د ميا عبدالحکيم دغه رساله که څه هم کوچنوتې ده خو حاوي او مفیده ښکاري.

## ﴿ ۴۸ ﴾

### روزنامه غزوات هندوستان

دا کتاب د امير تېمور کورگان د فتوحاتو بيان دی، تر هغه وخته چي دی په ۸۰۱ ق کال هندوستان نيسي. مؤلف يې غياث الدين علی بن جمال الاسلام دی چي په فارسي ژبه يې دا لنډ کتابگوټی کښلی و.

د افغانستان او پښتنو په تاريخ کي دا کتاب له دې جهته گټه ور دی چي د امير تېمور سفر او جنگونه له هراته تر کابل او اباسينه رانيسي، او په اوسنۍ پختيا ولايت کي د پښتنو مشرانو نومونه او قبيلې او جغرافيا خايونه هم ذکر کوي.

د دې کتاب يوه خطي نسخه چي په ۱۰۱۵ ق کال کښلې سوې وه په پتروگراد کي وه او يوه روسي محقق ليوز بين تصحيح کړه چي بيا نو ۲۱۲ مخه متن او ۲۰ مخه فهرستونه له يوې روسي مقدمې سره واسيلي بارتولد د پتروگراد د دارالعلوم په مطبعه کي چاپ کړه ۱۹۱۵ م.

## ﴿ ۴۹ ﴾

### ائمه الافاغنه

امير افضل جدون د لاهور په هفته وارسيف ۷ سپتمبر ۱۹۹۵ م کال ليکي: ملا خانمير يوه چارمقاله لري، چي په ۱۱۵۵ ق تاليف سوې ده، او دی له بله عربي کتابه ډېر مطالب رانقل کوي. چي هغه کتاب ائمه الافاغنه دی او مؤلف يې ابو الخطيب شيرازي نومېږي چي په ۵۳۵ ق کال مړ دی.

دا کتاب هم په فارسي او هم په پښتو ترجمه سوی دی چي سيد عبد الجبار شاه د سوات معزول امير يې دواړي نسخې درلودې. فارسي مترجم يې محمد جواهر خان سواتی و. چي دغه نسخه يې امير افضل جدون ليدلي وه، او مستر الترا امريکايي په پښتو گايډ کي ليکي: چي ما هم د ائمه الافاغنه فارسي ترجمه په باجوړ کي د يوه خانه سره ليدلې ده. د ملا محمد خانمير د چارمقالې په يوه حاشيه کي داسي کښلي وه چي: "بدانيد که اکثراً اخبار حواشی از کتاب ائمه الافاغنه است و ائمه الافاغنه از ... ابوالخطيب شيرازی يوشع بن ابراهيم بن معصوم بن عبد الجبار بن سليمان شيرازی بن ليث کاکړی است ... ابوالخطيب برای تحصيل علم از شيراز به بغداد رسیده در تلامذه ابوبکر داخل شد." (سيف طبع لاهور ۱۹۵۵ م)

داسي ښکاري چي په دغه سنه ۵۳۵ ق کي به تحريف او سهوه راغلې وي. ځکه چي ابوبکر احمد بن علي مشهور په خطيب بغدادی په ۳۹۲ زوکړی او په ۴۶۳ ق کي مړ دی، نو که موږ د دغه ابوالخطيب شيرازی عمر ۸۰ کاله هم وگڼو، د بغدادی خطيب د مرگ پر وخت به دی بيخي کوچنی هلک وي. چي د بغدادی خطيب د شاگردۍ سن ته به نه وي رسېدلی. ځکه چي د ائمه الافاغنه نسخې ثقه خلکو ليدلي دي، نو د منلو وړ خبره ده. (وگورئ په وروسته بيان کي د ملا خانمير چارمقاله)

## د ملا محمد خانمير چارمقاله

لکه چي تاسي په ۴۹ عدد کي د ائمه الافاغنه تر نامه لاندې ولوستل دغه کتاب په فارسي ژبه ليکل سوی او ځيني برخي يې له ائمه الافاغنه څخه را اخيستي دي، لکه امير افضل جدون چي د راولپنډي د تعمير په ورځپاڼه ۴ فبروري ۱۹۵۶ م کي کښلي دي: چار مقاله په ۱۱۵۵ ق ملا خانمير تاليف کړې ده چي دوې خطي نسخې يې دغه سړي د ضلع هزاره په نوان شهر کي لرلې.

د چارمقالې په حاشيه کي داسي کښلي دي، چي دغه حواشي اکثر له ائمه الافاغنه څخه رانقل سوي دي، او مطالب يې هغه داستانونه وو چي پخوا د پښتنو د کسي غره او کيس نيکه لپاره، سره راجورول سوي وو او بيا د نعمت الله په مخزن افغاني او نورو تاريخي کتابو که هم رانقل سوي چي له تاريخي واقعيت سره څنگ نه لگوي.

په دغسي کتابونو کي کله کله ډيري گټوري خبري پيدا کيږي چي د اوسنيو تاريخوالو په کار ورځي خو ځيني داسي خبري هم پکښې وي چي هغه نه عقل مني او نه له تاريخي پرله پېيلو واقعيتو سره سميرې. ځکه چي ما په خپله دا چار مقاله نه ده ليدلې نو تر دې زيات څه نه سواي پر ويلای.

## اسرار الافاغنه

دا کتاب په پښتو ژبه صابر د خضر زوی کښلی و، چي دغه خضر د شاه قاسم سلېمان مريد و، مستر ډير ستارت د ايشيا ټک ريسرچز د دوهم ټوک په ۷۰ مخ کي ليکي چي دغه کتاب بيا له پښتو څخه خير الدين نومي ليکوال په فارسي ژبه خلاصه کړ. (تاريخ افاغنه ۸۹/۲)

په لوړ بيان کي خضر د شاه قاسم مريد و، لکه چي د دغه رسالې په درېيم عنوان کي ويل سوي دي دغه شيخ قاسم سلېماني د شيخ قدم زوی او د شيخ نومورکي مورخين ۷۴

متی له علمي او روحاني کورنۍ څخه و. چي په ۹۵۶ ق زېږېدلی او په ۱۰۱۶ ق د هند په چنارگره کي مړ سوی دی، نو که د اسرار الافاغنه مؤلف خضر د ده معاصر او مريد وي نو د کتاب د تاليف وخت د ۱۰۰۰ ق کال شاوخوا اټکل کولای سو. خو د دغه کتاب پښتو يا فارسي نسخه ماته نه ده معلومه.

## خواجو ملېزی د (تواریخ افاغنه) لیکوال

دا کتاب د ۱۰۳۱ ق او ۱۰۳۳ ق تر منځ په پښتو ژبه د خواجو ملېزي په قلم تاليف سوی و، چي دی د يوسفزو د لوی مشر خان کجو له مصاحبينو څخه يوسفزی ليکوال و، او په خپل تواریخ افاغنه کي يې له ۸۸۰ تر ۹۹۴ ق پوري د پښتنو قبيلو هجرتونه او جنگي او اجتماعي پيښي د خان کجو تر مرگه ليکلي وې.

د دې کتاب يوه نسخه د ۱۱۸۰ ق په شاوخوا کي د هندوستان د شهاجهان پور د پښتانه نواب بهادرخان داود زي په کتابخانه کي وه. او هغه يې د روھيل کهنډ مشهور حافظ خان برېڅ ته واستوله، کله چي دغه پښتون حکمران دغه نسخه وليدله نو يې د خپل دربار يوه پښتون ليکوال پير معظم شاه ته وويل چي دا نسخه واخله په ساده ژبه يې د عامو خلکو د کتلو لپاره ترتيب او تهذيب کړه. نو معظم شاه هم دغه کار په گډه وډه پښتو او فارسي تر سره کړ چي د تواریخ رحمت خاني تر عنوان لاندې ښودل سوی دی (نمبر ۵۳)

متاسفانه د خواجو اصل کتاب تواریخ افاغنه اوس نسته خو د دوهم مؤلف پير معظم شاه سره را اوډلی او سم کړی کتاب د تواریخ رحمت خاني په نامه چاپ سوی دی.

خواجو خورا پوخ او سترگه ور سپېڅلی مؤرخ دی چي معظم شاه يې (مؤرخ محقق قاصی این قصص) بولي او په کتاب کي يې داسي مشران او واقعي ښودلي سوي دي چي بل ځای يې نه مومو، او داسي ښکاري چي

خواجو د پښتو ژبي شاعر هم و، چي د ده د يوه نظم نمونه هم په تواريخ  
رحمت خاني کي راغلې ده. (ص ۴) خواجو په خپل تواريخ کي د خان کجو د  
مرگ يادونه هم کوي، نو ځکه ويلای سو چي د کتاب په ټولونه او ليکنه به د  
کجو خان تر مرگ وروسته پيل سوې وي. خداي دي حافظ رحمت خان او  
معظم وبخښي، چي د خواجو ورک سوې تواريخ يې موږ ته په تواريخ رحمت  
خاني کي را خوندي کړې دي.

﴿ ۵۳ ﴾

### د پير معظم شاه (تواريخ رحمت خان)

په دې کتاب کي د پښتنو قومونو د هغه هجرت وقايع راغلي دي چي  
د هجري نهم قرن په دوهمه نيمياي کي يوسفزي د کندهار او ارغسان له  
سيمو څخه د کابل له لاري ننگرهار او د پېښور سيمو ته تر اباسين او سواته  
پوري خپاره سوي وو.

د کتاب مؤلف د پېښور د پير سباک کلي پير معظم شاه ولد پير محمد  
فاضل دی، چي د حافظ رحمت خان پرېڅ په غوښتنه يې په ۱۱۸۱ ق کال په  
هندوستان کي په روانه او خوږه پښتو کښلی دی، او دغه اوه مقامه لري:

۱. د بنخي او غوري قومونو اصلي وطن
  ۲. د يوسفزو رارسېدل پېښور ته او دوايه او يا جوړ نيول.
  ۳. يوسفزي سوات ته ځي او بابر پاچا دلته راځي.
  ۴. ککيانې دوايې ته راځي.
  ۵. د ککيانو او د لازاکو جنگ.
  ۶. شېخ ملي دغه نوي نيولي سيمي سره وېشي.
  ۷. يوسفزي تر لنډي اوږي او د غور يا خيلو سره جنگ کوي.
- په دغو اوو برخو کي د ۸۸۰ هجري قمري کاله تر ۹۹۴ ق (۱۴۷۵ - ۱۵۸۵ م) پوري تاريخي پېښي بيان سوي دي.
- د دې کتاب اصلي ماخذ يو کتاب تواريخ افغانه و، د ډهلي د پښتانه  
مشر نواب بهادر خان داودزي له کتابخانې څخه حافظ رحمت خان ته

را استول سوې و. (په دغه رساله کي نمبر ۵۲) او پير معظم شاه د ده په امر  
هغه کتاب نوی تحرير او ترتيب کي او نوم يې تواريخ رحمت خاني پر  
کښېښود. دا کتاب په ۱۹۷۱ م کال د پېښور پښتو اکاډيمۍ د ښاغلي  
روشن خان په همت په ۱۸۸ مخه کي چاپ کي، چي په پښتو او فارسي  
دواړو ژبو گډ ليکل سوې دی، او په تاريخي لحاظ يو خورا دروند او گټه ور  
کتاب گڼل کيږي. (د تفصيل لپاره وگورئ د دې رسالې ۵۲ عنوان خواجو  
ملېزۍ)

دا هم زياتوم چي د تواريخ حافظ رحمت خاني په نامه يوه غټه اردو  
ترجمه هم د پېښور اکاډيمۍ په ۱۹۷۶ م په ۷۰۰ مخو کي چاپ کړېده چي  
د کتاب د متن ترجمه له نورو خورا مفصلو تعليقاتو سره د ښاغلي روشن  
خان يوسفزي په قلم ده، او ډيري گټوري خبري او شجرې پکښي زياتي کړي  
دي. چي د تاريخ خپرونکو ته په کار ورځي. (جزاء الله خيرا)

﴿ ۵۴ ﴾

### سعادت نامه افغانی

دا په پښتو ژبه د پښتنو تاريخ دی، چي مؤلف يې سعادت خان د  
هدايت الله زوی و او ښايي چي د پېښور د خيلو په تپه کي تيار سوې وي. دا  
کتاب سل کاله دمخه په پېښور کي چاپ سوې دی چي په آخر کي يې داسي  
کښلي دي: "سعادت نامه افغانی مطبوعه ۱۸۶۶ مطابق ۱۲۹۰ هـ. دا  
کتاب د پېښور د جېل چاپ خانه کي د مير اکبر د اروغه په انتظام د مستر  
هنري بکټ قايم مقام انسپکټر مدارس صوبه سرحد په اجازت چاپ شو"

ښاغلی روشن خان د يوسفزو يو سترگه ور ليکوال چی دغه نسخه يې  
ليدلې ده داسي ليکلي چي: دا کتاب د تواريخ رحمت خاني د لفظ لفظ  
تايد کوي، او د تاليف وخت يې تر تواريخ رحمت خاني وړاندي ښکاري، د  
يوسفزو حالات په تفصيل ليکي په کاتلنگ کي د يوسفزو او د لازاکو  
جنگونه شوي دي، دا کتاب يې په تفصيل بيانوي، او پښتو يې د خيلو د  
تپې له محاورې سره برابره ده.



دلته د نمونې په توگه دغه خو کرښي را اخیستلي کیږي: "پېښور ته راغلي پښتانه ټول درې کوره دي، او بعضي قبیلې د دې دریو قبیلو سره یو ځای اوسي، چې دوی ورته حصه لکه د ورور ورکړې ده، خو دغه همسایه دي، دا لویي کورونه درې دا دي:

اول :- خینې

دوهم :- غوري

درېیم :- کرلاني

(پښتو مجله - اکتوبر ۱۹۷۹م - د پېښور چاپ)

﴿ ۵۵ ﴾

## محمد امین سرپرېکړی د (جگړه د محمود افغان

### نیول د اصفهان) لیکوال

دغه مؤلف او مؤرخ محمد امین نومېږي، چې په قوم مراڼی کوچی او د مرغې د غونډان و، دی د خپل عمر په ۳۶ کال په ۱۳۳۵ ق د هوتک شاه محمود په لښکرو کې د ارسلا خان ناصر تر بیرغ لاندې اصفهان ته ولاړ، او د اېران د فتح جنگونه یې گرده په خپلو سترگو ولیدل، او یو کتاب یې په پښتو وکین.

د دې کتاب نسخه ما نه ده لیدلې، خو د ده زوی حافظ نورمحمد یوه قصه د (برېښنا او خدی) په نامه په ۱۲۰۴ ق کښلې وه، چې خطي نسخه یې سته. د دغې قصې په سریزه کې نورمحمد داسې کاري: "چې زما پلار د اصفهان په جگړه کې په ۳۵ کلنۍ برخه اخیستې وه، او کله چې بیرته راغی نو ده مبارک چې حال د دې جگړې په خپله لیدلی و، نو یې یو وړوکی کتاب په ژبه خوږه د پښتو کې په حال د دې جگړې کې لیکلی و، او نوم د دې کتاب "جگړه د محمود افغان نیول د اصفهان" دی. خو حق دا دی چې ډېر ښه او رښتیني بیان دی، او دا کتاب په زینو د پښتنو له جهته د بدلو د قومو قیمتي دی، او نروښخي او کم ولوی یې خواښتې دي."

(د برېښنا د قصې سریزه)

ځکه چې د اصفهان د فتح په کال ۱۳۳۵ ق محمد امین د ۳۶ کالو و، نو یې د تولد کال ۱۰۰۹ ق ټاکلای سواي، چې وفات یې د نورمحمد په قول ۱۱۷۴ ق کال په ۷۵ کلنۍ کې دی.

د محمد امین زوی نورمحمد د ده له خولې وايي: "زه په دې غزا د اصفهان فتح کې ۳۶ کلنۍ وم د جنگ په فنونو او فتورونو کې گړندی وم". علاوه پر نثر او وقایع لیکنو باندې محمد امین ځینې پښتو شعرونه هم درلودل چې نمونې یې تر اوسه پاته دي. (وگورئ تاریخې پلټنې ۱۶ د حبیب الله رفیع مقاله د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

﴿ ۵۶ ﴾

## عبدالغفار هوتک د کورنۍ د حالاتو لیکوال

دا لیکوال او د پښتو شاعر د حاجي میرویس هوتک د کورنۍ یو وروستنی سړی دی، چې پلار یې عبدالجبار خان د حاجي انگو زوی و، او حاجي انگو د میرویس نیکه وراړه و، چې د ژوند وخت یې په ۱۲۰۰ ق کال شاوخوا اټکلولای سو.

عبدالغفار د پښتو ډېوان او د پنج داستان (مثنوی) او د سوداگر بچه قصه لري، خو تر ټولو ارزښتمن کتاب یې د خپلې "کورنۍ حالات" دي چې په دې کتاب کې دی د خپلې کورنۍ حالات د گرگین خان گرجي له ظلمونو څخه را شروع کوي او د هوتکو د دورې وقایع لیکي، چې د ده له کتابه اوس فقط ۱۵ مخه سته، او د پای خوا یې پرې سوې ده. په موجوده وروستۍ پاڼه کې د شاه اشرف هوتک (۱۱۳۷ - ۱۱۴۲ ق) او عثمانی سپه سالار احمدپاشا د جنگ قصه راغلې ده چې دا جنگ په ۱۱۴۰ ق پېښ سوی و. عبدالغفار په خپلو اشعارو کې هم کله کله ځنې تاریخي وقایع او د خپل عصر مشاهیر یادوي، چې د تاریخ د څېړونکو په کار ورځي.

د کورنۍ حالات یوه ناقصه نسخه په سیوري کې د دغې کورنۍ له لمسو سره وه. (د تفصیل لپاره وگورئ: د پوهاند رشاد مقاله په تاریخ پلټنو کې تر ۱۱۵ مخ وروسته د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

## د باروزو جنگنامه

د باروزو قبيله د پښتنو غرغښتو ته رسېږي چي د پني له خانگي څخه ده، پخپله بارو د حسين لسمي او د پني له پښتنه څخه دی.

وايي چي د پني قبيله اصلاً د کسي له غره څخه د دره بولان له لاري د سانگان سيمي ته راغلې، چي د يوخايي او سيوي تر منځ يو ځای دی. له دوی څخه باروزي تر اوسه هم پښتو وايي او ځانونه کاکړان بولي او دغه سيمه گرده د باروزيو په نامه مشهور ده، د سدوزيو پاچهانو په وخت کي د سيوي حاکمان هم دوی وو او احمدشاه بابا د دوی يو لوی مشر عيسي خان د ښکارپور په حکومت ټاکلی و. د دغه کتاب مؤلف قاضي ملا شېخ محمد دی. چي د باروزيو اميرانو مسري خان او بختار خان په نامه د نونسم قرن په لومړيو کلو کي تاليف سوی دی ځيني برخي يې منظومي دي، او د باروزيو د خاندان شجره هم لري، د جنيد خان احوال بيانوي، چي د شاه جهان معاصر و (۱۰۵۰ ق حدود) بيا نو د مندرخان او احمدخان او بختيار خان احوالي او د دوی جنگونه د کلات د احمدزو، بلوڅو سره ليکي، او کله چي ډومر کاکړان پر سانگان باندي ورځيږي او باروزي رشيد خان يې مخي ته دريږي دغه شخړي هم په تفصيل ليکي.

د دغه کتاب يوه خطي نسخه په دري ژبه د سيوي د کرک د کلي د سردار احمد خان سره وه چي مرحوم سلطان محمد پني ځني ليدلې وه.

## تذکیر البار (حالات باروزائي)

دا کتاب د باروز پښتنو پر تاريخ باندي د ملا محمود جسکاني بلوڅ په قلم د ۱۳۰۰ ق په شاوخوا کي تاليف او کښل سوی دی. چي يوه نسخه يې د سيوي پولټکل ايجنټ ميکانگي ته په لاس ورغلې وه او دی وايي چي

له ۱۴۷۰ م کاله څخه د باروزو تاريخي واقعې لري، مگر بله خطي نسخه يې تر اوسه نه ده معلومه.

## منظومه جنگنامه

ناظم يې په دري ژبه نورمحمد کلهوږه د قلات د مير نصيرخان د وختو قاضي القضاات دی چي د علم او تقوا خاوند و او کله خان نورمحمد گنجابي هم بولي چي گنج آباد د بلوڅي قلات په کچه کي و، يوه نسخه يې د کلات د لوی خان په کتابخانه او بله يې د سکهر د مولا شيدايي څخه وه، دا کتاب د نظم او نثر برخي لري، چي د احمدشاه بابا په زمانه کي د مير نصير خان لپاره تاليف سوی دی، او کوم جنگونه چي احمدشاه بابا له سکهانو سره کړي او په خپله مؤلف هم پکښي شامل و بيان سوي دي.

د احمدشاه بابا د وختو تاريخي وقايع ډېر لري او مستند ښکاري چي د اوم هندي لام بيان تر ۱۷۶۴ م پوري راغلی دی. دا کتاب گنډاسنگه په انگريزي ترجمه او په امرتسر کي په ۱۹۳۹ م چاپ کړی دی.

## د (تذکرۃ الملوك) نومورکي ليکوال

دا کتاب لومړی پلا هغه وخت وپېژندل سو چي د يوې خطي نسخې له مخي په ۱۹۴۳ م د انگريزي ترجمې او ډيرو مفيدو تعليقاتو سره د مشهور روسي مستشرق مينورسکي په همت د انگلستان په کيمبريج کي چاپ او خپور سو.

د کتاب د مؤلف نوم چا ته نه دی معلوم، خو دوني ښکاري، چي دغه گټور کتاب د ۱۱۴۰ ق په حدودو کي د شاه اشرف هوتک په غوښتنه چا په اصفهان کي کښلی دی.

موضوع يې د هوتکو د دورې ملکي تشکيلات او د دغه مملکت د ولاياتو عايدات او بودجوي مخارج او مداخل دي. چي د افغانستان د هوتکو شاهانو په تاريخ کي ښه معلومات په لاس راکوي. د دې کتاب فارسي متن په بېل ډول په ۱۳۳۲ په تهران کي هم چاپ سو.

﴿ ٦١ ﴾

### موسی بن جرجیس د (تاریخ العجم و الافغان) لیکوال

دا يو عربي مؤلف دی چي د ۱۱۴۰ ق په شاوخوا کي ژوندی و او په لوړ نامه يې يو کتاب د اهران او افغانستان يو تاريخ وکښ. چي له ۹۰۶ ق څخه بيا تر خپله وخته پوري وقایع بيانوي او د هوتکو فتوحات په اهران کي ښيي.

يوه خطي نسخه يې ۲۴۰ مخه د مصر په تیموريه کتابخانه کي خوندي ده او چاپ سوی نه دی.  
(دکتور لطفی - فهرس المخطوطات المصوره طبع قاهره ۱۹۵۷ م)

﴿ ٦٢ ﴾

### د قاسم علي افريدي تاريخ

د کلیات افريدي په پيل کي د قاسم علي افريدي کښلی تاريخ موجود دی، دغه تاريخ په پارسي ژبه کښل سوی، ټول بابونه يې ۲۲ دي او د کلیات په لومړيو ۱۰۹ پاڼو کي خطاطي سوي دي.  
د کلیات افريدي يوه خطي نسخه د پېښور د اسلاميه کالج په کتابخانه کي خوندي ده. او د دغي کتابخانې په کتابونو کي يې نومره ۱۹۱۰ ده.

د تاريخ په پيل کي دا بيانونه سته: نواب محمد خان بنگښ، ذکر اولاد فتح خان و ميرخان و جهانهاڼ.  
باب چهارم - در ذکر اولاد جهان خان.

باب پنجم - در ذکر نيکنام خان افريدي.

بابا ششم - در ذکر وفات جد بزرگوار و احوالات ديگر سرگذشت پدر بزرگوار خود، که در شهر فن آباد چند مدت سکونت نموده، باز در کوهسار سکونت فرمودند و نیز وفات اینجا یافتند. و ديگر ذکر نواب احمد خان بهادر غالب جنگ و نواب مظفر جنگ.

باب هفتم: در ذکر يتيم شدن و سبب پرورش يافتن خود مدح راست و درست محمد سعيد خان و عبدالرحمن بهادران قندهاری.

باب هشتم - در ذکر تفرقه افتادن دفعه اول در رساله محمد سعيد خان بهادر قندهاری و رفتن در رساله مرزا عطايېگ خان و باز آمد در رساله خان موصوف و آمدن عبدالرحمن خان.

باب نهم - در ذکر آمدن متعلقان من در شهر فرح آباد و سکونت ورزیدن در شهر مذکور.

باب دهم - در ذکر ملک متعلقه موضع اخور گویا که مسکن پدر جد بزرگوار من بود و موجبات آمدن از ملک ولایت در ممالک هندوستان و سکونت ورزیدن اینجا.

باب یازدهم - در ذکر نشستن نواب سعادتخان بر مسند وزارت و استعفاء کردن من از نوکری، سرکار موصوف و رفتن باطراف ملک جنوب تا به سوات بندر.

باب دوازدهم - در ذکر حالات شهر برهانپور.

باب سیزدهم - ذکر رسیدن من در لشکر مهاراجه جسونت.

باب پانزدهم - در ذکر اوقات اسیری افواج نواب امير خان بهادر و سرگذشت ابتداء خان غفرالله و سبب مشتهر شدن به لقب نواب امير الدوله محمد امير خان بهادر دلاور جنگ.

باب شانزدهم - حالات مقابله جنگ فرنگ و هولکر و هزیمت يافتن افواج فرنگ.

باب هفدهم - در ذکر سفر کردن بجانب ملک مالوه.

باب هجدهم - در ذکر نواب امير خان که عبور از دریای جمن و گنگ نموده.

سنگ و هولکر بهادر مهاراجه دولت را و سنده.

باب بیستم - در ذکر نوکری ملازم بودن برای چند در سرکار میرجعفر.

باب بیست و یکم - در ذکر ابنای روزگار و شکایت مفارقت برادران.  
باب بیست و دوم - در ذکر معاش و حالات وفات برادر حقیقی و عقاید و ایقان معاد اهل تصوف.

### ﴿ ۶۳ ﴾

#### محمد امین گلستانه د (مجمل التواریخ) لیکوال

ابوالحسن محمد امین د مجمل التواریخ بعد نادریه مؤلف دی د دولسمی سدی په منځ کي د پارس اوسېدونکی و، چي د نادر شاه افشار د سلطنت او وروستیو واقعو بیان یې په مجمل کي کښلی او دا کتاب لومړی پلا په لیدن کي په ۱۸۹۱ م کال چاپ سو، چي په فارسي ژبه و ان سکارمن چاپ کی، او بیا د دغي طبع له رویه په تهران کي په ۱۳۲۰ ش د مفیدو تعلیقاتو سره چاپ سو. دغه کتاب د هوتکیانو او سدوزو او نادر افشار او زندیه شاهانو پر احوال باندي مفصل معلومات لري، او محمد امین د دې عهد یو مؤرخ ګانه سي.

### ﴿ ۶۴ ﴾

#### د (حقیقت بناء و عروج فرقه سکهان) لیکوال

د دې کتاب لیکوال نه دی معلوم، خو د تېمورشاه معاصر ښکاري، او د خپل وخت دیرلسمي سدی د لومړیو برخو حال یې تر هغه وخته کښلی دی چي تېمورشاه بیرته ملتان ونيو. د دې کتاب یوه انګرېزي ترجمه بنرجي په ۱۹۴۲ م کال له کلکتې څخه خپره کړه خو د لندن رایل سوسایټي د کتابخانې په فهرست کي د دغه کتاب مؤلف په غلطه تېمورشاه ګڼل سوی

دی او خطي نسخې یې ډیري دي. د احمدشاه او تېمورشاه په وختو کي چي څه له سکھانو سره پېښ سوي دي یو معتبر ماخذ یې دغه کتاب دی.

### ﴿ ۶۵ ﴾

#### حسین علي د (زیب تاریخها) لیکوال

دا کتاب د اتلسمي سدی په نیمایي کي لیکل سوی دی، او له ۱۱۶۰ ق ۱۷۴۷ م او د احمدشاه له جلوسه څخه بیا د شاه زمان تر سقوط ۱۸۵۱ م پوري یې واقعات راوړي دي چي تش یوه خطي نسخه یې اوس د ازبکستان د تاشکند د علومو د اکاډیمي په کتابخانه کي سته (۱۶۲۶ نمبر) او داسي ښکاري چي مؤلف به د شهزاده همایون سدوزي له نزدېکانو څخه وي، چي خپل تاریخ یې د ۱۲۱۸ ق د صغري په میاشت (جون ۱۸۰۳ م) کښلی دی، او دا کتاب ځکه چي تاریخ حسین شاهی (نمبر ۶۹) ته ډېر ورته دی نو ښایي چي مؤلف به له دې کتابه اخیستنه کړې وي.

### ﴿ ۶۶ ﴾

#### محمود حسيني د (تاریخ احمدشاهي) لیکوال

دغه منشي چي محمود د ابراهیم جامي زوی نومېږي، او د نادر افشار د منشي میرزا مهدي خان شاگرد و په ۱۱۶۷ ق کال په مشهد کي د محمد تقی خان شېرازي له خوا د احمدشاه بابا حضور ته معرفي سو، چي د "مجلس نویس" په کار مقرر سي، دی حسینی سید او د جام له اوسېدونکو څخه و چي د احمدشاه د خپل دربار په منشي گري او وقایع لیکلو وټاکه، او ده تاریخ احمدشاهي د دې پاچا له جلوسه ۱۱۶۰ ق بیا تر مرگه ۱۱۸۶ ق وکښ چي د هر کال وقایع بېل بېل لري، او یوه خطي خوشخطه نسخه یې اوس د لیننګراد د شرقي خپرونو په مؤسسه کي سته (۹۳) چي په ۱۹۷۴ م کال په دوه ټوکه ۱۳۹۵ مخه کي د اتحاد شوروي د علومو اکاډیمي عکسي چاپ کړه.

دا کتاب غالباً دوه تحريره لري ځکه يوه خطي نسخه يې د تهران د دانشگاه په کتابخانه کي هم سته، چي د دواړو نسخو محتويات لږ سره بېل دي، او داسي ښکاري چي د لينن گراد نسخه د مؤلف وروستنی مکمل تحرير وي، ځکه چي دغه نسخه په پای کي د مؤلف د زوی محمد اسماعيل يوه مرثيه هم لري چي د احمد شاه بابا پر مرگ يې ويلې ده.

يوه بله نسخه هم د برتانيا په موزيم کي وه (او - آر ۱۹۶) چي د ۱۱۷۱ ق پر واقعو باندې ختمېده او تر ۱۰۲ پاڼي وروسته ناقصه وه. (وگورئ د ريو فهرست ۲۱۳/۱ د لندن چاپ ۱۸۷۹ م)

﴿ ۶۷ ﴾

### عبدالرحمن بن احمد روشن خان د (تاريخ

#### احمد شاه دراني) ليکوال

دا کتاب په فارسي ژبه حسين شيرازي کربلاي د عبدالرحمن له تاريخ احمد شاهي څخه ترجمه کړی دی، چي خطي نسخه يې په برتس موزيم کي سته خو دا نده معلومه چي عبدالرحمن خپل تاريخ احمد شاهي دراني په څه ژبه کښلی دی؟

﴿ ۶۸ ﴾

### شېخ حسين الله د (فتح نامي) ناظم

دغه مثنوي د احمد شاه بابا د لومړي هندي لام پر احوال باندې په اتلسمه سدي کي نظم سوی، او احمد شاهي فتح يې ستايلې ده، خطي نسخه يې د پازيس په ملي کتابخانه کي سته.

﴿ ۶۹ ﴾

### امام الدين حسيني چشتي د (تاريخ حسين شاهي) ليکوال

دا سړی اصلاً د افغانستان د چست له اوسېدونکو څخه و، چي په هند کي يې ژوند کاوه، او له افغانانو سره محشور و، ده خپل کتاب چي مرقع شاهان درانيه هم بلل سوی دی، په ۱۲۱۳ ق کال تمام کي، چي له احمد شاه تر زمانخان پوري د افغانستان احوال ښيي، د شاهانو او د دربار د مشرانو معرفي په ښه ډول کوي، د ډهلي له دربار سره د افغاني دربارونو روابط ښيي، د سفيرانو نومونه او کارونه کاري، ځيني رسمي درباري خطونه هم کت مټ ليکي، د مشهورو ځايو او لارو فواصل ښيي او د دې وختو لپاره يو عمده او باوري ماخذ دی.

يوه خطي نسخه يې د کابل په ملي ارشيف کي او نوري خطي نسخې يې د بانکي پور د خدا بخش او د کلکتې د ايشياتک سوسايتي او د برتس موزيم په کتابخانو کي سته.

﴿ ۷۰ ﴾

### تاريخ محاربه کابل يا ظفر نامه اکبري

دا کتاب ابوالقاسم دهلوي په دري ژبه نظم کړی دی، چي نسخه يې د حيدر اباد دکن په اصفيه کتابخانه کي وه، د دغه کتاب په سريزه کي ابوالقاسم وايي چي زه د سنده د انگرېزي ريزيدنت په حکم د بلوڅو د قلات نصير خان ولد محراب خان ته واستول سوم، چي دی د کابل د پادشاه ورور ته غاړه کښېږدي او شورش بند کي نصير خان خو دا خبره ومنله، مگر د انگرېزي حکمران مطلب خو دا و چي نصير خان په يوه چم ځانته راولي او بيا يې نو نيسي، له دې جهته يې ابوالقاسم ورتاڼه.

تر دې وروسته ابوالقاسم له سنده بيرته ډهلي ته ځي او دغه خپل کتاب نظم کوي او داسي ښکاري چي د انگرېز او افغان په لومړي جنگ کي

ده په خپله ټولي واقعي په خپلو سترگو ليدلي وې او ځيني رسمي سندونه يې هم کتلي وو. (د مولوی سيد محمد حسين اغلب موهاني نيرنگ افغان - ۵۴ د لکهنو چاپ - ۱۹۰۴ م)

د هندي مؤرخانو په اصطلاح محاربه کابل د افغانستان د خلکو او انگرېزانو لومړی جنگ دی، چې له ۱۸۳۹ تر ۱۸۴۲ م پورې د انگرېزانو د هندوستان امپراتوري د افغانستان د خلکو پر اوږو راوځپاوه او خپل ټول لښکر او اعتبار يې دې بابلول، دا کتاب ظفرنامه اکبري ځکه بلل سوی دی چې په لومړي جنگ کې وزير اکبرخان د امير دوست محمد خان زوی هم د خلکو ملگری و، ظفرنامه په اردو ژبه هم شېخ ذوالفقار سجونپوري ترجمه کړې وه. (وگورئ: نمبر ۱۲۳)

## ﴿ ۷۱ ﴾

### فدا حسين د (تاريخ افغانستان) ليکوال

د دې کتاب ليکوال سيد فدا حسين ترکسواز بخاري نومېږي چې د افغانستان په لومړي جنگ کې شامل و، او د خپلو سترگو ليدلی حال يې وکيښ، وروسته دی د امير دوست محمد خان سره لودهيانې ته ولاړ او تر تقاعد وروسته په ډهلي کې اوسېدی، او خپل کتاب يې په ډهلي کې چاپ کړ. دغه کتاب د پيسه اخبار د خپرونکي محبوب عالم په لاس کې و او د تذکره اصول امير دوست محمد خان په ليکلو کې يې ډيرې خبرې ځنې را اخیستي دي. (د نيرنگ افغان ۶۴ مخ)

## ﴿ ۷۲ ﴾

### کاشي راج پنډت د (احوال جنگ بهاو و

#### احمدشاه دراني) ليکوال

دا سړی د جنوبي هند و چې د نواب صفدر جنگ او د ده د زوی نواب شجاع الدوله نوکر و، چې دغه شجاع الدوله د پاني پټ په جنگ کې د

احمدشاه ملگری و، ځکه چې کاشي راج د اوډه په دربار کې څلوېښت کاله منشي و، او رسمي سندونه يې هم کتلي سوي، نو د ده (بهاونامه) ثقه تاريخ کتاب گانه سي. او خطي نسخې يې د هند په کتابخانه کې سته، چې جيس براون په ۱۷۹۱ په کلکته کې په انگرېزي ترجمه او چاپ کړ، او بيا په اکسفورډ کې په ۱۹۱۶ م کال هم چاپ سو، او دوهمه ترجمه يې سرجادونا ته سرکار په ۱۹۳۴ م خپره کړه.

## ﴿ ۷۳ ﴾

### غلام حسين ثمين د (حالات امدن احمدشاه درانی در

#### هندوستان در سنه ۱۱۶۹ هـ) ليکوال

د دې کتاب فارسي خطي نسخه د هند د رامپور په کتابخانه او د لندن په شاهي سوسائتي کې سته.

کله چې احمدشاه په خپل څلورم لام کې د اگري او متهوري پر ډگر جنگ کاوه ثمين هلته حاضر و، او خپل ليدلی حال يې وکيښ. دی د فرح آباد نواب عماد الملک (۱۷۵۶ - ۱۷۵۷ م) ته نژدې سړی و چې کتاب يې ولیم ايروين هندي لرغون خپرونکي په ۱۹۰۷ په انگرېزي نشر کړ.

## ﴿ ۷۴ ﴾

### عبدالکریم کشمیری د (بيان واقع) مؤلف

دا مؤرخ چې په ۱۱۶۶ ق يې خپل کتاب کښلی دی، د احمدشاه بابا لومړی عسکري سفر هند ته بيانوي، چې خطي نسخه يې هم په دغه کال کښلې سوې ده او څو نورې نسخې يې هم ميندلي کيږي. په خپل موضع کې مفيد کتاب دی. (احمدشاه درانی ۴۲۶)

يادونه: دغه کشمیری عبدالکریم له علوي او بخاري عبدالکریم سره مه گډوئ. کله چې نادر افشار له هندوستانه بيرته تى، کشمیری ورسره ملگری و. او دغه احوال يې د هندوستان له تاريخه سره (له ۱۷۳۹ م څخه تر



۱۷۸۸ م پوري) وکېښ چي انگرېزي ترجمې يې په ۱۷۸۸ م په کلکته کي خپرې سوي دي. (وگورئ عبدالکريم ۹۵ عبدالکريم علوي ۳۴)

﴿ ۷۵ ﴾

## محمود الموسوي د (کتاب اقوام و فرقه های

### افغان) لیکوال

دا کتاب (احوال اقوام چهارگانه افغان) هم بلل سوی دی، چي د پښتنو د څلورو قبیلو ابدالي يا دراني، غلجي، بردراني يا روهيلي او سور او يوسفزو بيان دی، او د هري قبيلې خانگي او مشهور خلک هم د درانو له عروجه د شاه شجاع تر مرگه ښيي. دغه مؤلف ظاهراً د سدوزو د دربار د منشیانو له مشهورې موسوي کورنۍ څخه ښکاري. ځکه چي دغه کورنۍ خو د میرزا هادي عشرت د احمدشاه منشي له وخته په دربار کي وه، دغه کتاب په ۱۲۲۳ ق تالیف سوی او یوه نسخه یې په ۱۸۵۰ م کښلې سوي ده چي په برتښ موزیم کي سته.

﴿ ۷۶ ﴾

## محمد علي انصاري د (تاریخ مظفري) لیکوال

د ۱۸۱۲ م لیکلې خطي نسخه یې د پاریس په ملي کتابخانه او د حیدرآباد په آصفیه لایبریري کي سته. د هندوستان عمومي تاریخ دی چي د احمدشاه لامونه پر هندوستان بیانوي او خورا گټه ور معلومات لري او پر دغه موضوع یې بل کتاب بحر المواج هم کښلی دی چي نسخې یې په برتښ موزیم او د پاریس په ملي کتابخانه کي سته. په دې کتاب کي تر ۱۲۱۱ ق پوري وقایع لیکل سوي دي. دغه انصاري ته یو بل کتاب هم د تاریخ احمدشاهي په نامه منسوب دی چي په ۱۱۹۶ ق یې کښلی و او خطي نسخې یې په برتښ موزیم او انډیا آفس کي سته.

﴿ ۷۷ ﴾

## محمداسلم د (فرحت الناظرین) لیکونکی

دغه کتاب په ۱۱۸۴ ق د هند پر عمومي تاریخ باندي کښل سوی او د احمدشاه پر هندي لامونو باندي خورا مفید مواد لري، خطي نسخه یې د هند د کپور تلي په حکومتي کتابخانه کي سته.

﴿ ۷۸ ﴾

## محمدیوسف سدوزی د (کلیات ریاض) لیکوال

محمدیوسف د محمدحسن خان سدوزي زوی متخلص په ریاض د هرات د حکمرانو سدوزو له کورنۍ څخه دی کلیات یې بحر الفوائد هم نومېږي، په ۵۷۲ مخو کي په ۱۳۲۴ ق په مشهد کي چاپ سو او دوولس برخي دی:

۱. بیان الواقعه
۲. ضیاء المعرفه
۳. عین الوقایع
۴. دفتر دانش
۵. پاسخ و پرسش
۶. فیض روحانی
۷. منبع البکاء
۸. تخمیسات
۹. رباعیات
۱۰. پریشان
۱۱. اوضاع البلاد
۱۲. خاتمه

په دې کتاب کي تاریخي وقایع او په هرات کي د سدوزو سوابق او اوضاع او د ذرانو د وختو ډیري واقعي ضبط سوي او مؤلف یې په تاریخ

خبر دی د خپل عصر یو فعال او په اوسنی دنیا مطلع سړی و، چي د نونسمي سدی په پای کي یې په خراسان کي ډېر شهرت موندلی و، او کله چي په لومړي جنگ کي تزاری لښکر مشهد ته راغله دی په جنگ کي ووژل سو، کتاب یې د ادبیاتو او واقعه نویسی او تاریخ لیکلو یوه گډه وډه نمونه ده او ډېر اطلاعات یې سره راټول کړي او په عین الوقایع کي یې د افغانستان د ۱۲ جنگو بیان کښلی دی.

﴿ ۷۹ ﴾

### د اکماس کردي (جنگنامه)

دا کتاب په کردي ژبه په ۱۱۷۴ ق کال اکماس کرد په ایران کي کښلی او د سلطان حسین صفوي او محمود او اشرف افغان او نادر افشار حال یې بیان کړی دی. د دې کتاب یوه خطي نسخه د ایران د سنا په کتابخانه کي ۱۷۹ مخه نمبر ۱۳۶ سته چي په ۱۸ صفر ۱۲۷۷ ق ملا فرح الله بن عزیز الله کښلی دی. "وگورئ نسخه های خطی، کتابخانه مجلس سنا ۴۵۰ دفتر ۶ تهران چاپ ۱۳۴۸ ش".

﴿ ۸۰ ﴾

### محمد جعفر شاملو د (منازل الفتوح) لیکوال

دا سړی اصلاً د صفویانو نوکرو، چي د احمدشاه سره په هندي لامونو کي ملگری و، ده له کندهاره د غزني او کابل او پېښور له لاري تر ډهلي پوري د ټولو پړاوونو او د پاني پت د جنگ احوال په منازل الفتوح کي کښلی دی، چي دی په دغه جنگنامه کي په خپله حاضر و، د دغه کتاب خطي نسخې په برتښ موزیم او د امرتسر په خالصه کالج کي سته.

﴿ ۸۱ ﴾

### د (تاریخ فیض بخش) لیکوال شیوپرشاد

د هندوستان په کاتهر کي چي کوم روښانه افغانان اوسي دا د دوی تاریخ دی، چي خطي نسخه یې په ۱۷۷۶ م کښلی سوې ده او په برتښ موزیم او اشیاتک سوسایتي، لندن او د کلکتې په قومي کتابخانه کي سته.

﴿ ۸۲ ﴾

### عروج و خروج احمدشاه درانی

دا کتاب د ۱۷۸۰ م په شاوخوا کي یوه نامعلوم مولف کښلی دی چي یوه نسخه یې د جان ریلند په کتابخانه مانچستر کي وه، او د احمدشاه لامونه پر هندوستان بیانوي.

﴿ ۸۳ ﴾

### سوهن لال سوري د (عمدة التواریخ) لیکوال

سوهن لال پلار منشي کنېت رای او نیکه یې لاله حکومت رای سوري د احمدشاه درانی او د مهاراجه رنجیت سنگ د اسلافو معاصرین وو، چي دوی د خپل عصر معلومات سره راټول کړي او سوهن لال ته یې پرېښی وو، دغه لیکوال هغه ډول یاد داشتونه په پنځه ټوکه کي سره راغونډ کړل، چي کتاب یې ډېر تاریخي ارزښت لري او په لومړي دوو ټوکو کي د احمدشاه لامونه پر پنجاب باندي بیانوي، چي په لاهور کي په ۱۸۸۵ م کال چاپ سوي دي.

### (تھماس نامه) د تھماس خان لیکنه

دا سړی د احمدشاه بابا په وختو کې د معین الملک او د ده د مایني مغلانی بېگم او ضابطه خان رو هیله خدمتگار و او خپل حال یې په خپله کنبلی دی چې په هغه کې یې د پاني پت جنگ او د احمدشاه د هندوستان د لامونو په سترگو لیدلي حالات بیان کړي دي، ۱۱۹۳ ق. د امرتسر د خالصه کالج په کتابخانه کې چې یې خطي نسخه سته هغه په ۱۴۲۸ کنبلي سوي ده، په برتس موزیم کې یې هم نسخه سته.

### تاریخ احمدشاهي

د دې کتاب د لیکوال نوم نه دی معلوم خو په ۱۱۶۷ ق یې د احمدشاه رنگیلا احوال کنبلی او د احمدشاه دراني د هند د جنگي سفرونو مفید معلومات یې سره راغونډ کړي دي. خطي نسخې یې په برتس موزیم او د امرتسر په خالصه کالج کې سته، یو لنډون یې سر جادونات سرکار په انگرېزي هم چاپ کړی دی.

### مراسلات احمدشاه

دا یوه مجموعه فرامین او خطونه دي چې احمدشاه د دهلي د پادشاه دوهم عالمگیر او نورو رو هیلي افغاني مشرانو په نامه کنبلی دی، د راجپوتو خانانو په نامه هم خطونه سته چې له ۱۱۷۳ ق څخه تر ۱۱۷۶ ق پوري په واقعاتو اړه لري او خطي نسخه یې د امرتسر د خالصه کالج په کتابخانه کې وه.

### (شاهنامه احمدیه) د نظام الدین عشرت منوی

دا شاعر د احمدشاه معاصرو، چې شاهنامه یې د احمدشاه په نامه نظم کړه او د پاني پت لام یې پکښې بیان کړی. دا منوي چې عشرت سیالکوتي نظم کړی دی تقریباً ۵۰۰ بیته لري چې ۱۱۷۴ ق ويلي سوي دي لومړی عنوان یې پسله حمد و نعمته له بدقولی وزیر هند و آرایش لشکر څخه شرو کیږي. خو احمدشاه په پېښور کې د میا عمر څمکنی څخه د غزا اجازت اخلي او بیا په سر هند کې د شېخ احمد سرهندي زیارت کوي دهلي نیسي او شاهزاده والا گهر پر تخت کښيږي، د دې کتاب یوه نسخه ما د پېښور د بالامانی په کتابخانه کې لیدلې وه په برتس موزیم او د حیدر آباد په آصفیه کتابخانه کې هم سته.

### د قدرت الله صدیقی (جام جهان نما)

د مغولو د پاچهۍ تاریخ دی، چې د ۱۱۹۱ ق تر ۱۱۹۹ ق پوري وقایع لیکي، په دې کتاب کې یې د رو هیلو او نورو افغانانو احوال په تفصیل کنبلي دي، چې خطي نسخې یې د لندن د ایشیاټک سوسایټي په کتابخانه او د هند د پتیاې په آرشیف کې وي.

### د شېر محمد خان (زبدة التواریخ)

دا کتاب وقایع ملتان هم نومېږي چې د ملتان پر تاریخ یې کنبلی او مخصوصاً یې د دغه ولایت پر افغانانو حکمرانانو باندې ښه معلومات سره راټول کړي دي، خطي نسخې یې د لندن د شاهي ټولني په کتابخانه او د امرتسر په خالصه کالج کې وي.

## تاریخ بلوچستان

دا د اخوند ملا محمد صدیق تالیف دی، چي د ملا فتح محمد زوی او د فتح محمد پلار ملا حیات د ملا شهداد زوی و، چي دغه ملا شهداد له خپل ورور سره د اتلسم قرن په اولو وختو کي د بلوڅو قلات ته راغی او په مهري کي اوسېدی.

ځکه چي دغه دواړه وروڼه د فضیلت خاوندان وو، نو یې د قلات د خانانو دربار ته لار وموندله او د خان قلات میر احمد خان تر وفات وروسته له دغي کورنۍ څخه صالح محمد وزیر و، بیا نو د میر نصیر خان په وختو کي ملا حیات د ملا شهداد زوی او بیا فتح محمد وزیران وو، د دوهم میر نصیر خان تر وختو او ۱۸۴۵ م پوري وزیران له دغي کورنۍ څخه وو.

اخواند محمد صدیق په مستونگ کي زوکړی او خپل تاریخ یې په ۱۱ رمضان ۱۲۷۶ ق ختم کړ، چي سل مخه لري او یوه خطي نسخه یې د کوټي د سید عبدالمجید شاه سره او بله نسخه یې د بلوڅو د کلات په کتابخانه کي ده.

هیتورام په خپل کتاب تاریخ بلوچستان کي له دغه کتابه نقل کوي چي د بلوڅو د قبیلو خپل داخلي جنگونه بیانوي او بیا د هوتک شاه حسین حملې پر شال او مستونگ او قلات باندې ښیي، او د میر محبت خان او نصیر خان احوال تر میر محراب خان او ۱۸۴۵ م کاله په دري ژبه لیکي.



## د میرزا احمد علي کتابچه

دا هم یو خطي کتابگوټی دی چي یوه نسخه یې د قلات په کتابخانه کي وه مټلف یې احمد علي د خداداد خان د وختو د شاغاسي ولي محمد د مخ سړی دی. (۱۸۵۷ - ۱۸۹۳ م) دغه کتابچه له ۱۸۱۷ تر ۱۸۹۳ پوري د

کلات د خانانو محراب خان او دوهم میر نصیر خان او خداداد خان احوال لري، مټلف یې په سندھ کي ملازم و، په فارسي یې شعر هم وایه خطي دېوان لري. دا کتاب د قلات د بلوڅو خانانو روابط له افغانستانه سره هم نيسي.

## اندراام د (بدایع وقایع) لیکوال

دا سړی چي مخلص یې شعري تخلص دی، د احمد شاه په وختو کي د هند د لاهور اوسېدونکی و، او د بدایع وقایع په نامه یې د خپل عصر واقعات په فارسي وکښل. چي په هغو کي اکثر د احمد شاه بابا د هند د جنگي سفرونو بیان راغلی دی، او یوه برخه یې په ۱۹۵۰ م د لاهور په اورینتل کالج میگزین کي چاپ سوې ده.

مخلص د ډهلي او لاهور په دربارو کي محشور سړی و. وقایع یې تر ۱۷۴۸ م پوري کښلي دي او په ۱۷۵۱ م په ډهلي کي مړ دی. د ده کتاب د احمد شاه پر لومړي هندي لام باندې مفید ماخذ دی.

## هانوي جونس د (انقلاب پارس) لیکوال

هانوي جونس یو انگرېز سیاح دی. چي د اتلسم قرن په نیمایي کي هغه وخت په ایران کي و چي اصفهان د پښتنو هوتکو شاهانو په لاس کي و. ده په انقلاب ایران کي چي څلور ټوکه دی د افغانانو د حملو او جنگو حال په تفصیل په ۱۷۵۳ کال کښلی دی او بیا یې خپله دوه ټوکه د ایران سیاحت نامه په ۱۷۵۴ ولیکله، چي دغه دواړه د افغانستان د تاریخ ښه منابع دي.

(وگورئ: بېلوگرافي پرشیا ص ۹۱ د لندن چاپ)

### د محمد حسن مستوفي (زبدة التواريخ)

دا کتاب يې په ١١٥٤ ق کښلی دی چې خطي نسخه يې د برتانيا په موزيم کي په نمبر ٣٤٩٨ (او - آر) سته له ١٩٦ پاني څخه يې د ميرويس او شاه محمود حال شروع کړی دی.  
(وگورئ: د ريو تکمله ٢٤ لور نمبر)

### مير عبدالکريم نديم د افغان او بخارا مؤرخ

دا ليکوال د ديرلسم هجري قرن له مؤرخانو څخه دی، چې د اسماعيل افغان زوی او اصلاً د کابل د شاه محمود سدوزي د دربار سرې و په خپله وايي (از بلاد کابل در خدمت محمود شاه).

دی په ١٢١٩ ق کال د بخارا په دربار کي و او د بخارا د سفير امير علاء الدين سره يو ځای روس ته وليږل سو، نه مياشتي په پترسبورگ او مسکو کي او بيا اته مياشتي په استرخان کي و.

کله چې شاه محمود سدوزي لومړۍ پلار له کابل بخارا ته وتښتېدی نو دی له شاه محمود سره يو ځای و او د بخارا په دربار کي يې د قراول بيگۍ منصب هم درلود.

په ١٢١٢ ق ١٨٠٧ م عبدالکريم د بخارا د يوه بل سفيره سره د روس له لاري استانبول ته ولاړ او هلته يې يوه ترکه ماینه وکړه، تر ١٢٣٣ ق ١٨١٨ پوري هلته د بخارا د سفارت منشي و او د گانکوفسکي په قول په ١٨٣٠ م کال په استانبول کي مړ سو (د درانو امپراتوري ١٣ مقدمه د کابل چاپ ١٣٥٧ ش)

د عبدالکريم له خپلو ليکنو څخه ښکاري چې دی ١٨ کلن کشمير ته تللی او دوهمه پلا يې بيا کشمير ليدلی و په فارسي يې شعر هم وايه.

د نديم مهم کتاب په اوزبکي ژبه (افغان و کابل د بخارا و خيوق و خوقند خانگريگ احوال و حکايات) دی چې له ١١٥٣ ق څخه بيا تر ١٢٢٣ ق پوري چې د کتاب د تکميل کال دی، د دغو هيوادو تاريخي واقعي او گټه ور اطلاعات پکښي ليکل سوي دي چې يوه د ١٢٦٤ ق کال مخطوطه يې د استانبول د عارف باي په کتابخانه کي وه او اوزبکي متن يې په ١٢٤٢ ق په استانبول کي چاپ سوی و. داسي ښکاري چې د دغه کتاب فارسي متن هم په خپله مؤلف کښلی و چې لومړی ټوک يې د مصر په بولاق کي په ١٨٧٣ م کال چاپ سو، بيا يې فرانسوي ترجمه د تعليقاتو سره چارلس شيفر په پاریس کي په ١٨٧٦ کال نشر کړه (گنډاسنگ، احمدشاه دراني ٤٢٦).

يادونه: دغه بخاري عبدالکريم (نديم يا نادم) له علوي عبدالکريم (نمبر ٣٤) او کشميري عبدالکريم (نمبر ٧٤) سره مه گډوئ

### محمدرحيم بخش د (دولت درانيه) ليکوال

دا کتاب په اردو ژبه ١٤٤ مخه د ډهلي په قومي پريس کي په ١٣٢١ ق چاپ سو، چې مؤلف يې مولوي محمدرحيم بخش و. او د احمدشاه دراني احوال يې تر شاه زمانه (١١٦٠ - ١٢١٣ ق) پوري کښلي دي. دغه وقايع دمخه لا د ډهلي په قومي اخبار رفيق کي له ٢٥ اکتوبر څخه تر ٢٥ نومبر ١٩٠٣ م نشر سوي وو، چې د رفيق اخبار د سيد ظهور الحسن په مدیریت خپرېدی.

### د مير محمد باقر ياد دابستونه

دا مؤلف هغه وخت په اصفهان کي و چې په ١١٣٥ ق هوتکو پښتنو پر دې ښار حمله وکړه د صفويانو د سقوط حال يې په سترگو وليد او هغه يې

﴿ ۹۸ ﴾

### محمد طاهر وحید قزوینی د (عباس نامې) مؤلف

ده خپل کتاب د دوهم شاه عباس صفوي په نامه کښلی دی او د صفویانو په وروستیو کې د هرات او کندهار ځینې تاریخي واقعې ښيي. د اهران په اراک کې په ۱۳۲۹ ق یې نسخه کښل سوې ده.

﴿ ۹۹ ﴾

### د محمد علي حزين تذکره

دا سړی د شاه محمود هوتک د حملې پر وخت ۱۱۳۵ ق په اصفهان کې و او له دغه ځايه هند ته وتښتېدی او د سترگو لیدلي واقعې یې په خپله تذکره کې وکښلې. چې د هوتکي دورې لپاره یو ماخذ ګاڼه سي. دا کتاب څو واره چاپ سوی دی آخرنۍ طبع یې د تهران ده، په ۱۳۳۴ شمسي کال.

﴿ ۱۰۰ ﴾

### د بصیرت نامې لیکوال

دا کتاب عبرتنامه هم بللی سي. یوه اروپايي گرزندوی د هوتکو د فتح په کال په اصفهان کې وکښلی او خپل د سترگو لیدلي احوال یې پکښي تصویر کړي دي.

دا کتاب ابراهیم په ترکي او عبدالرزاق په فارسي ترجمه کړی دی. چې خطي نسخې یې په اهران کې سته او د یغما مجلې د ۷ کال په ۴ مه شماره کې له دې کتابه احوال افغان رانقل سوي دي.

﴿ ۱۰۱ ﴾

### عبدالنبی بهباني د (بدایع الاخبار) لیکوال

دا کتاب په دوولسم قرن کې په فارسي تالیف سوی او موضوع یې د افغانانو حمله پر اهران ده چې د هوتکو پښتنو په دوره اړه لري. خطي نسخه یې په برتښ موزیم کې سته.

﴿ ۱۰۲ ﴾

### تاریخ خاندان سدو و میر افغان

دا کتاب په فارسي ژبه د سدوزو د کورنۍ پر تاریخ باندې کښل سوی او مؤلف یې معلوم نه دی. خطي نسخه یې د لندن په انډیا آفس کې سته.

﴿ ۱۰۳ ﴾

### عبدالله د (تاریخ داودي) لیکوال

دا سړی د ۱۰۱۰ ق په شاوخوا کې د جانگیر په وختو کې ژوندی و او دغه کتاب یې د لودیانو او سوریانو پر تاریخ باندې د سلطان بهلول لودي څخه تر (۹۸۳ ق) پورې کښلی دی، چې په کلکته کې د بنگال ایشیاټک سوسایټي چاپ کړی، خطي نسخې یې په برتښ موزیم او بانکي پور کې سته.

﴿ ۱۰۴ ﴾

### ملا اختر د تاریخ لیکوال

دا سړی له کومه بله ځايه هیڅ ما نه دی پېژندلی خو بیلو انگرېزي طبیب چې په ۱۸۵۷ م کال د سیاسي فد سره کندهار ته راغلی و داسي لیکي: چې ماته د کندهار حکمران سردار غلام حیدر خان د امیر دوست



محمد زوی اوه ټوکه تاریخي کتابونه راکړل او په هغو کې یو د ملا اختر تاریخ و چې په ۱۱۶۳ ق ۱۷۴۱ م کال تالیف سوی دی، او په دې کتاب کې داسې کښلي دي چې تر قیس دمخه درې وروڼه وه: بلو (د بلوڅو پلار) ازبک او افغنه.

بیلیو خو د پښتنو پر نژاد او قبيله شناسي باندې ډېر مطالب لري خو د نورو هغو کتابو نومونه یې نه دي کښلي، کوم چې سردار غلام حیدر ده ته بڅښلي وو. (وگورئ د ۱۸۵۷ م د سیاسي وفد رویداد په افغانستان کې د لندن چاپ ۱۸۶۲ م)

## ﴿ ۱۰۵ ﴾

### محمد کاظم مروی د (نامه عالم آرا) لیکوال

دا سړی اصلاً د مرو وزیر و، او نامه عالم آرا نادري یې د نادر افشار لپاره وکښله چې په هغه کې یې د هوتکانو د پاچهۍ احوال د میرویس خان له غورځنګه بیا د شاه محمود او شاه اشرف احوال د نادر افشار تر جلوسه کښلي دي. لومړی ټوک یې په عکسي ډول په ۱۹۶۰ م کال له مسکوه څخه طبع او خپور سو.



## ﴿ ۱۰۶ ﴾

### احمد علي خان وزيري د تاريخ کرمان لیکوال

دا سړی د قاجاري دورې د ۱۳۰۰ ق کال د کرمان اوسېدونکی و چې د کرمان تاریخ یې کښلی او په ۱۳۴۰ ش په تهران کې چاپ سوی دی. په دې کتاب کې د افغانانو د جنگو او د دوی د کورنیو احوال د شاه محمود هوتک له وخته تر ۱۱۳۵ ق څخه بیا د قاجاري دورې تر آخر وختو پورې راغلي دي او د افغانانو داسې کورنۍ او اشخاص یې هم ذکر کړي دي، چې تر هوتکیانو وروسته یې د زندیانو او قاجاریانو په وختو کې د کرمان او پارس پر سیمو سرداري کوله.

## ﴿ ۱۰۷ ﴾

### د ایران او اروپا روابط د صفویانو په وختو کې

دا کتاب له اروپایي ژبي څخه د (تاریخ ایران و اروپا در عهد صفویه) په نامه عباس پرویز ترجمه کړی او په ۱۳۱۷ ش کال یې په تهران کې چاپ کړی دی، چې په ایران کې د هوتکیانو د وختو ډېر سیاسي واقعات بیانوي.

## ﴿ ۱۰۸ ﴾

### ظفرنامه خسروی

په دې نامه یوه خطي نسخه د تاجکستان د ختیځ پوهنې په څانګه کې سته، چې مؤلف یې معلوم نه دی خو ښایي چې د بخارا امیر نصرالله خان د دربار یو منشي وي، چې د (۱۸۲۶ تر ۱۸۶۰ م) کاله یې وقایع کښلي او د دغه امیر دربار یې په مفصله توګه ښوولی دی، دا کار د بل چا له لاسه نه و پوره، مګر د داسې چا چې په دربار کې به محشور و، په دې کتاب کې د بخارا او افغانستان سیاسي روابط او د شمالي افغانستان ځینې اوضاع ښوول سوي دي.

(د نظراف د بخارا او افغانستان روابط د تاجکستان چاپ)

## ﴿ ۱۰۹ ﴾

### خاینکوف د بخارا د خانۍ او علمي تحقیقاتو لیکوال

ن. و. خاینکوف د روس د تزاري دورې یو مشهور عالم او سیاح دی چې په ۱۸۴۱ م کال د بوتنیف له سفارتي ډلې سره بخارا ته راغی او د بخارا د خانۍ هیواد پراحوال یې خپل مشهور کتاب وکښ. بیا په ۱۸۵۷ م کال دی د افغانستان پر خوا د یوې علمي ډلې مشر و، چې امیر دوست محمد خان دوی کابل او کندهار ته نه پرېښوول او دې ډلې خپل علمي سفر

په هرات کي ختم کي. د دې سفر مشاهدات هم گرده په علمي ډول ترتيب سوي او په هغو وختو کي په روسي ژبه خپاره سوي دي، او د افغانستان د هغه وخت ځني اوضاع ښه رانښيي.

﴿ ۱۱۰ ﴾

### نور محمد د (تاريخ سلېماني) ليکوال

مولف يې د پنجاب د ميانوالی له پښتنو څخه حاجي نور محمد سلېماني دي چي د تولد تاريخ يې ۲۶ رمضان ۱۲۵۰ ق و، دی ځيني نور تاليفونه هم لري. ارشاد نوري يې د تصوف او طريقت بيان کوي او زاده الاعوان يې تاريخ دی.

دی په تاريخ سلېماني کي د افغان اولياوو احوال ليکي، چي له هغو څخه د خواجه سلېمان او مکي خان او ابراهيم او موسی او ملا يوسف احوال شهاب الدين خان په خپل تاريخ کي راوړي دي.

(تاريخ افغانه ۲ - ۹۰)

داسي ښکاري چي تاريخ سلېمان د پښتنو د تاريخ يو کتاب و، ځکه چي اکثر عرب او عجم پښتانه سلېماني بولي.

﴿ ۱۱۱ ﴾

### شاه محمد د (تاريخ خاندان سدوزايي) ليکوال

دا کتابگوټی شاهزاده شاه محمد سدوزايي د سنده په تېلی کي په دري ژبه تاليف کړی او په ۳۰ نومبر ۱۹۱۳ م غره محرم ۱۳۳۳ ق يې پای ته رسولی دی. په خپله دغه مولف ولد جان محمد بن خداداد بن تاج محمد بن پير محمد بن ايوب شاه بن تېمور شاه بن احمد شاه و. چي په لومړي فصل کي د ايوب شاه په دوهم فصل کي د ايوب شاه زامن په درېيم فصل کي د شهزاده پير محمد سفر شکارپور ته په څلورم فصل کي د دغه شهزاده مرگ په ۱۸۸۴ م کي ښيي. په پنځم فصل کي د پير محمد زامنو او شپږم فصل د

شهزاده شاه محمد د ميرې بيان او اووم فصل د شاه محمد تکاليف اتم فصل د نورجهان او نهم فصل د شاهزاده دين محمد يادوني دي. د دغه کتاب خطي نسخه ما د شکارپور گري ياسين د دراني بدر عالم په کتابخانه کي ليدلې وه، او د سدوزو د کورنۍ د ايوب شاه د تېر شجره نسب په دې دوو سوو کلو کي ځني معلومېږي.

﴿ ۱۱۲ ﴾

### محمد حسن خان مراغی د (مطلع الشمس) ليکوال

دا سړی د ايران د قاجاري دربار يو مهم رکن و، چي د صنايع الدوله او اعتماد السلطنه لقب يې درلود (متوفي ۱۳۱۳ ق) او خپل کتاب يې د مطلع الشمس يعني خراسان په نامه درې ټوکه کښلی دی. چي دوهم ټوک يې د دې سيمي تاريخ له ۱۰۳۶ څخه تر ۱۸۸۵ م پوري بيانوي او ځيني واقعات يې په سترگو هم ليدلي دي.

دا کتاب د افغانستان د درانو شاهانو روابط د خراسان له يوې قديمې برخي طوس او نساپور سره بيانوي او د احمدشاه فوجي لامونه پر دې سيمه په تفصيلي ډول ليکي. (د تهران چاپ ۱۳۰۱ ق)

د ده بل تاريخي کتاب منتظم تاريخ ناصري دوه ټوکه په تهران کي چاپ سوی و، چي په دې کتاب کي هم د درانو شاهانو د وختو واقعات په هرات او غربي افغانستان کي بيان سوي او په دوهم ټوک کي د صفويانو د سقوط احوال او پر اصفهان د افغانانو قبضه بيانوي، چي د هوتکو د وختو لپاره ښه منبع کېدای سي، کله کله ځيني رسمي اسناد او فرامين هم رانقل کوي.

﴿ ۱۱۳ ﴾

### فريه فرانسوی گرزندوی د افغانانو د تاريخ ليکوال

دا سړی يو فرانسوی سياح او پلټونکی ليکوال دی، چي د نونسمي پېړۍ په لومړۍ برخه کي په افغانستان کي گرزېدلی، او مخصوصاً يې

هرات او د افغانستان غربي سيمي ليدلي دي. د ده (تاريخ افغانان) له لندنه په ۱۸۵۸ م کي خپور سو، چي هم تاريخي مواد هم د عمومي بشر پېژندنې او جغرافيا او جامعه شناسۍ ښه ذخيره لري.

## ﴿ ۱۱۴ ﴾

### فارسي اخبارات و مراسلات

د شرقي هند کمپنۍ چي د اتلسمي سدي څخه بيا تر نونسمي سدي پوري د خپلو استعماري غرضو لپاره په افغانستان کي کوم جاسوسان يا خبريلان مقرر کړي وو او هغو به د دې ځای د رسمي او اقتصادي او اجتماعي احوالو رپورټونه خپلو مرکزونو ته ورکول داسي مواد خورا ډېر دي چي د دې سيمي د تاريخي واقعو هنداري دي.

د ډهلي په ملي ارشيف کي چي څه مواد سته له هغو څخه ۲۳۱ هغه خطونه دي چي له ۱۷۷۶ څخه تر ۱۸۰۳ م پوري د کمپنۍ او د هندوستان او افغانستان په روابطو پوري اړه لري. او دغه مجموعه ډاکټر پرماتماشرن په ۱۹۶۶ م کال له ډهلي يونيورسټي څخه خپره کړه چي فارسي متن يې ۵۲۲ مخه او مقدمه او فهرستونه يې ۱۰۴ مخه دي، نقشي او تصاویر هم لري.

په دغو سندونو کي د افغانستان د تېمورشاه او شاه زمان د وختو ډېر پاڅه اطلاعات سته چي زموږ تاريخ ښه را روښانه کوي او د دې عصر پر سياسي اوضاعو باندې کافي رڼا اچوي.

## ﴿ ۱۱۵ ﴾

### د فارسي ژبي د اطلاعاتو کالنۍ

دا هم يوه د خطونو او مراسلاتو مجموعه ده چي د کمپنۍ د مامورانو او هندوستانيو حکمرانانو او نوابعانو تر منځ مخابره سوي دي، او د دراندو د سلطنت واقعات ښه روښانه کوي. د دغسې خطونو يوه مجموعه په نه ټوکه کي له ۱۹۱۱ څخه تر ۱۹۱۳ م پوري له کلکتې او ډهلي څخه نشر سوي ده.

## ﴿ ۱۱۶ ﴾

### بگدان اسلانوف د افغاني راپور ليکوال

دا سپړي په ۱۷۶۴ م کال عسکري کيټان و، او د روسي حکومت له خوا افغانستان ته راواستول سو چي د احمدشاه بابا د سلطنت روابط د روس د پترسبورگ له سلطنته سره وښلوي، دا وغواړي چي د کندهار دربار دي خپل يو سفير پترسبورگ ته واستوي. خو په دغه وخت کي چي اسلانوف راځي احمدشاه په هندوستان کي و، او ده نه وکړای سواي چي له احمدشاه سره وگوري.

بگدان اسلانوف د دې سفر راپور خپل حکومت ته وړاندي کړي دی. چي اوس د روسيې د خارجي سياست په آرشيف کي (اوغاني کارونه ۱۷۶۳ - ۱۷۶۶ م) خوندي دي.

دی د احمدشاهي دولت د خراساني توابعو او ځينو نورو سياسي اوضاعو ښه معلومات ورکوي، چي ځيني گزارشات يې گانکوفسکي د شوروي د ختيځ پوهني په مجله ۸۲ گڼه ۱۹۵۸ م کي نشر کړي دي.

## ﴿ ۱۱۷ ﴾

### د يفریموف ياد داشتونه په روسي ژبه

ف. س. يفریموف يو روسي درباري مشاور د خپل سفر ياد داشتونه په ۱۷۸۴ - ۱۷۹۶ - ۱۸۱۱ م کلو کي خپاره کړل دي درباري مشاور د بخارا او خيوا له لاري فارس او هند ته سفرونه وکړه چي له دې ځايه بيا انگلستان او خپل وطن ته ولاړ. د ف. يفریموف نه کلن سفر په نامه يو کتاب چي دغه سيمه د احمدشاهي امپراتورۍ يوه وړوکې برخه وه نو د يفریموف معلومات د دغسې دورې د سياسي او اقتصادي اوضاعو د روښانولو لپاره گټه ور دي.

## د جان فاستر د سفر یادداشتونه

دا سړی د شرقي هند د کمپنۍ یو منصبدار و، چي د معلوماتو لپاره په ۱۷۸۳ م د درانو پاچهانو په وختو کي د گرجي سوداگرانو په لباس له کلکتې څخه د کشمیر پر لار پېښور، کابل، کندهار او هرات ته راغی او دلته یې پر سیاسي واقعاتو او د ښارونو پر حال او تجارت او کسبونو او مالیاتو او گمرکي محصولاتو او د ولایتونو پر حاکمانو او مرکزي حکومت او د تېمورشاه پر عسکري قواوو باندې مفصل معلومات ټول کړل او په دوه ټوکه کي یې په لندن کي په ۱۷۹۸ کال چاپ کړل. چي الماني ترجمه یې په ۱۷۹۹ م او فرانسوي په ۱۸۰۸ م له پاریسه خپره سوه.

## راورتي د پښتو او افغان پېژندنې ستر لیکوال

دا سپاهي او افغان پېژندونکی انگرېز مؤلف په ۱۸۲۵ م د انگلستان د پالموت د پیتېر راورتي په کور کي وزېږېدی او تر زده کړو وروسته په عسکري ضابطاتو کي هند ته راغی.

چي په ۱۸۴۳ م د بمبي په پیاده لښکرو کي و. او په ۱۸۴۸ م یې د ملتان په محاصره کي برخه درلوده. په ۱۸۵۰ م د سوات په جنگو کي شامل و. بیا له ۱۸۵۲ څخه تر ۱۸۵۹ م پوري په پنجاب کي د کمشنر معاون و. خو یې په ۱۸۶۳ م د میجرۍ په رتبه متقاعد سو. ده د هندوستان ډیرې ژبي زده کړي وې. پر پښتو او فارسي ژبو باندې هم حاوي و، د هندوستانی اصطلاحاتو لوی قاموس یې په ۱۸۵۹ م خپور کړی، او ډېر کتابونه یې کښلي دي.

چي دلته یې تش هغه کتابونه ښیو چي په افغان پېژندنې پوري اړه لري. وفات یې په لندن کي په (۲۰) اکتوبر ۱۹۰۶ میلادي دی.

(۱) پر افغانستان او د بلوچستان پر یوه برخه باندې یادداشتونه :

دا کتاب د جغرافیا او بشر پېژندنې او تاریخ یو غټ کتاب دی چي راورتي د افغاني او تاجیکو مؤرخانو او جغرافیا لیکونکو او شجره پوهانو د ناپېژندلو لیکونو په حواله سره راټول کړی دی، چي د افغانستان د خلکو د پېژندنې لپاره یو غټ تحقیقي کتاب گانه سي او په ۱۸۸۰ م لومړی ځل له لندنه خپور سوی دی.

(۲) د پښتو گرامر درې واره بشپړ سوی او چاپ سوی دی. او د پښتو او پښتنو پر تاریخ یوه مفصله او گټه وړه مقدمه لري. درېیم چاپ ۱۸۶۷ م.

(۳) پښتو ډکشنري په انگرېزي. دوهم چاپ ۱۸۶۷ م.

(۴) گلشن روه - د پښتو ادب غورچاڼ ۲۱۲ مخه لومړی چاپ هرتفورډ ۱۸۶۰ م، درېیم چاپ کابل ۱۳۵۶ ش.

(۵) د افغان شاعرانو له کلامه منتخبات چي له ۱۶ تر ۱۹ سدی پوري شاعران پکښي شامل دي. د انگلیسي ترجمې سره د لندن چاپ ۱۸۶۴ م.

(۶) د منهاج سراج جوزجاني د طبقات ناصري دوه ټوکه په انگرېزي ترجمه د تعلیقاتو سره د ۱۸۸۱ م چاپ.

(۷) د هرات تاریخ له قدیمه تر اوسه چي چاپ سوی نه دی او نسخه یې په انډیا آفس کي ده.

(۸) د افغانانو تاریخ او د دوی هیواد - چي له ډېرو خطي منابعو څخه راټول سوی و او د ده د مرگ پر وخت یې قلمي نسخه وه.

## پاترکرو سینسکی د (انقلاب ایران) لیکوال

دغه سړی یو نصراني کشیش و، چي د هوتکو په وختو کي د اصفهان اوسېدونکی و او د شاه محمود او اشرف د عصر واقعې یې په سترگو لیدلي او کښلي دي.

انگرېز مشهور ختیز پوهاند براون وایي چي د ده کتاب انقلاب ایران په انگرېزي هم ترجمه او نشر سوی و. (د عباس نامې مقدمه ز).

## میرزا محمد خلیل صفوي د (مجمع التواريخ) لیکوال

دا مؤرخ په خپله صفوي او د ايران يو بصير مؤرخ دی چې د صفويانو د وروستنيو وختو احوال او د افغانانو فتوحات او واقعي په خپل کتاب مجمع التواريخ کې تر ۱۲۰۷ ق پوري بيانوي. دا کتاب په ۱۳۲۴ ش په تهران کې چاپ سو، او د هوتکو د دورې يو مستند ماخذ دی. د مولف وفات ۱۳۲۰ ق کال دی.

## میر احمد شاه رضواني د (تحفة الاولياء) لیکوال

دغه مؤلف د پښتو ژبې يو تکړه لیکوال او د پېښور د اکبر پورې اوسېدونکی و، چې د خورلسم هجري قرن په لومړيو وختو کې ژوندی او د شمس العلماء لقب يې هم گټلی و. (۱۲۷۹ - ۱۳۵۳ ش) د پښتو گرامر وافيده او شکرستان افغاني، بهارستان افغاني د ده چاپ سوي آثار دي. د ده يو بل کتاب تحفة الاولياء هم په لاهور کې په ۱۳۲۱ ق چاپ سوی دی، چې د خټکو د شېخ رحمکار د کورنۍ او د هغو سيمو د نورو وليانو احوال لري او د يوسفزو او خلیلو او مومندو د ټپو ځیني تاريخي واقعي يې هم راوړي دي.

## تاريخ افغانستان

د دې کتاب مرتب او چاپوونکی په اردو ژبه میر اشرف علي د مجمع الاخبار موسس دی چې د بمبئی د افضل الدين په چاپخانه کې په ۱۲۶۱ ق ۱۸۴۵ م کال ۳۴۰ مخه چاپ سو. په دې کتاب کې له لومړي مخه تر ۹۰

مخه د سيد فدا حسين ترکسوار بخاري حيدري له کتابه چې په ډهلي کې چاپ او خپور سوی و (وگورئ: ۷۱) را اخيستل سوي مطالب دي. له ۹۲ تر ۱۴۰ د انگرېز او افغان د لومړي جنگ او اکبرخان د وختو واقعي بيان سوي دي، چې دغه برخه هم د شېخ ذوالفقار الدين سجونپوري له اردو تاريخ افغانستانه اقتباس ښکاري. له ۳۲۰ تر ۳۳۱ مخه پوري تر لومړي جنگ را وروسته د افغانستان او سند واقعي بياني سوي دي، چې په خپله میر اشرف علي سره راټولي کړي دي.

داسي ښکاري چې همدغه کتاب به د ميرزا عظامحمد ښکارپوري په لاس کې و چې د نوای معارک په ليکلو کې به يې گټه ځني اخيستې وي. (وگورئ: ۴۳)

توضيح: لکه د دې رسالې تر نمبر (۷۱) عنوان لاندي چې وليکل سوه سيد فدا حسين عرف نبی بخش بخاري حيدري د تراکسوارانو جمعهدار په ۱۸۳۹ م کال د انگرېزانو د متجاوز لښکرو سره افغانستان ته راغلی و ده خپل مشاهدات په ۱۸۴۲ م په ډهلي کې چاپ کړل چې د میر اشرف علي د کتاب د لومړۍ برخې ماخذ و.

تر دې علاوه د ابوالقاسم دهلوي ظفرنامه (د دې رسالې نمره ۷۰) چې په فارسي منظومه تاريخچه وه شېخ ذوالفقار الدين سجونپوري په اردو ترجمه کړې وه، چې دغه هم د میر اشرف علي د تاريخ افغانستان په دوهمه برخه کې له ۹۲ تر ۱۴۰ مخه ځای سوې ده. (د تفصيل لپاره وگورئ: نوای معارک د حبيبي چاپ د ۳۶۶ - ۳۶۷ مخ لمنليک)

## د ملتان د سدوزو د تاريخ لیکوال احمد نبی خان

تر احمد شاه بابا دمخه لا د سدوزو يوه څانگه چې د مودود خان او بهادر خان او زعفران خان کهولونه وو په ملتان کې اوسېدل او د هغه ځای مقامي مشران وو.



په دغو سدوزو باندي يو کتاب په لوړ عنوان په انگرېزي ژبه د دغو  
سدوزو يوه کړوسي احمدنبي خان کښلی او په ۱۹۷۷ م کال په لاهور کې  
چاپ سوی دی چې عکسونه او شجره هم لري.

﴿ ۱۲۵ ﴾

علي قلي ميرزا د (تاريخ وقايع و سوانح افغانستان) مؤلف

دا سړی د قاجاري شهزادگانو څخه و چې په اعتضاد السلطنه ملقب  
او د پوهني وزير و، په لوړ نامه يې د افغانستان يو تاريخ ليکلی دی، چې په  
۱۸۵۶ م په تهران کې پر دېره چاپ سوی دی.

﴿ ۱۲۶ ﴾

بهاري لال د (احوال نجيب الدوله و علي محمدخان

و دوندي خان) ليکوال

دا سړی د بدري داس زوی او د نجيب الدوله منشي و، چې په ۱۲۰۱  
ق يې دغه کتاب کښلی او د پښتنو سردارانو نجيب الدوله او علی محمد  
خان او دوندي خان احوال پکښي ليکلي دي په دې کتاب کې د نجيب الدوله  
روابط د احمدشاه بابا سره په تفصيل راغلي دي او خطي نسخه يې د  
حيدرآباد د نواب سالار جنگ په کتابخانه کې وه، چې يو نقل يې د امرتسر  
خالصه کالج په کتابخانه کې خوندي دی.

﴿ ۱۲۷ ﴾

فقير محمد د (جامع التواريخ) ليکوال

دا د اسلام يو عمومي تاريخ دی چې يو باب يې د احمدشاه د هندوستان پر  
لامونو باندي کښل سوی دی، د کلکتې چاپ ۱۸۳۶ م د کانپور چاپ ۱۸۷۴ م.

﴿ ۱۲۸ ﴾

عبدالقادر خان کابلي د (اويماق مغل) ليکوال

ميرزا محمد عبدالقادر خان چې په شاه محمدخان کابلي مشهور و د  
ده نيکه له کابله ولاړ، او د هند په گواليار کې اوسېدی، او عبدالقادر په  
۱۸۵۷ م هلته وزېږېدی، ده يو غټ کتاب په فارسي ژبه په ۱۹۰۰ م د  
مغولو د قبيلو پر احوال باندي وکښ چې په ۱۳۱۹ ق يې په امرتسر کې  
چاپ کړی دی.

دا کتاب د افغانستان د سدزو او محمدزو پر وختو باندي ډېر تاريخي  
گټه ور مطالب لري او د هزاره او اوزبکو قبيلو نومونه او څانگي راښيي.

﴿ ۱۲۹ ﴾

محمود بن اميرولي د (بحر الاسرار) مؤلف

دا سړی د بخارا د خانانو کتابدار مؤرخ او واقعه نگار و، چې تر  
۱۰۳۴ ق وروسته يې په افغانستان او هند کې سفرونه وکړل او يو غټ  
کتاب يې د بحر الاسرار في مناقب الاخبار په نامه وکښی، چې بخارا د  
خانۍ حال يې له ۱۰۰۶ ق څخه تر ۱۰۵۰ ق پوري په تفصيل کښلی دی.  
په دې کتاب کې د افغانستان تاريخ او جغرافيا او بشر پېژندنې او  
اجتماعي احوال مفصل معلومات سته چې خطي نسخې يې د تاشکند او  
پاریس په کتابخانو کې سته.

﴿ ۱۳۰ ﴾

ميرزا سنگ محمد بدخشي د (تاريخ بدخشان) مؤلف

دا مؤلف د بدخشان و چې په لوړ تاريخ کې يې د بدخشان تاريخي  
واقعي له ۱۰۶۸ ق څخه تر خپله وخته ۱۳۲۳ ق پوري کښلي دي، يوه



تکمله هم لري چي ملا فضل بهگ روشاني په شلم قرن کي پوري نښلولې ده.  
عکسي نسخې يې په ماوراء النهر کي وې چي يوه نسخه يې عکسي هم  
چاپ سوې ده.

﴿ ۱۳۴ ﴾

### عصمت الدين د (خلاصة الاخبار) خاوند

دا سړی د محمد اسماعيل زوی او د مير محمد لمسی و چي د امير  
دوست محمد خان لنډ احوال يې تر ۱۲۵۴ ق پوري په فارسي کښلی و او  
دوې خطي نسخې يې د بنگال په ايشياټک سوسايتي کي وي. چي په نهم  
قرن کي ليکل سوي وې.

﴿ ۱۳۵ ﴾

### سيد محمد طباطبايي اصفهاني د (نسب نامه افغانه) مؤلف

دا مؤلف په ديرلسم قرن کي د ايران اوسېدونکی و چي د انگرېزانو د  
سفیر هنري ايليس په خواهش يې په ۱۲۲۴ ق يو کتابگوټی د (نسب نامه  
افغانه و کیفیت حکومت آنها) په نامه وکښ، چي د افغانانو لنډ تاريخ او د  
دوی حکومت پر پاریس باندي بيانوي او د افغانستان د ښارو او اقوامو او  
قبيلو شرح لري، چي يوه خطي نسخه يې د بنگال د ايشيايي ټولني په  
کتابخانه کي وه، د ۱۲۲۴ ق کال ليک.

﴿ ۱۳۶ ﴾

### ثاقب د (تاريخ افغانه) ليکوال

مؤلف يې محمد شهاب الدين خان ثاقب دی، چي د ۱۹۰۰ م په  
شاوخوا کي د هند له پښتني کورنيو څخه يو ليکوال و او دا کتاب يې په دوه  
ټوکه کي په اردو ژبه د لاهور په حميديه پريس کي په ۱۳۲۳ ق کال چاپ  
کی. لومړی ټوک - ۱۲۴ مخه، دوهم ټوک - ۲۱۴ مخه.

دغه کتاب هم د افغانانو د اسرائيليت عنعنوي داستانونه لري خو ډيري  
داسي خبري هم پکښي سته، چي تاريخي اړخ يې ټينگ ښکاري او د

﴿ ۱۳۱ ﴾

### هنورام د (تاريخ بلوچستان) مؤلف

دا سړی د شلم قرن په ابتداء کي د انگرېزي بلوچستان يو مامور و.  
چي د بلوچستان يو تاريخ يې په اردو په کوټه کي وکښ. چي ۱۹۰۷  
م کال په لکنهو کي چاپ سو.

دا کتاب د افغانستان او بلوڅو روابط او تاريخي واقعي د بلوڅو د  
شجرو او انسابو سره ښه راښيي. کله جغرافي او رجالي برخي هم لري.

﴿ ۱۳۲ ﴾

### تاريخ قندهار در عصر درانی

په لوړ نامه يو فارسي کتاب د لندن په انډيا آفس نمبر ۳۷۶۹ سته  
چي د مؤلف نوم يې نه دی معلوم.

﴿ ۱۳۳ ﴾

### رای چنرس د (چهار گلشن) مؤلف

دا سړی په هند کي اوسېدی په ۱۱۷۳ ق کال يې خپل کتاب تاليف  
کي چي بيا نو د ده لمسي رای بهان منشي په ۱۳۰۴ ق تکميل کړی دی.  
خطي نسخې يې د هند په علي گډ او بانکي پور او برتس موزيم کي سته او  
خورا گټه ور کتاب دی چي د هند د پښتنو شاهانو تاريخي معلومات لري او  
د افغاني درانو د وختو دولتي عايدات هم په شرقي ولاياتو، لکه لاهور او  
ملتان کي ښيي.

افغانانو د اولياوو احوال يې د نعمت الله له مخزن افغاني څخه را اخيستي دي.

﴿ ۱۳۷ ﴾

### احمد د (معدن اخبار احمدي) ليکوال

احمد بن بهبل د جانگير په وختو د ۱۰۲۸ ق په حدودو کي دغه کتاب په دوه ټوکه کي کښلی او د شرق عمومي تاريخ دی، چي د هند د افغاني شاهي کورنيو لوديانو او سوريانو احوال هم پکښي سته، د کابل په ارشيف کي يې هم يوه خطي نسخه سته، د برتس موزيم او انډيا آفس نسخې يې هم معلومي دي.

﴿ ۱۳۸ ﴾

### محمد بدر الرحمن د (واقعات دراني) مؤلف

دا کتاب د درانو د سلطنت تاريخ دی، له احمدشاهه د شاه شجاع تر قتل ۱۲۵۷ ق پوري چي د افغان او انگرېز لومړۍ جنگ پيل جاري و. د هند په کانپور کي چاپ سوی دی او د طبع تاريخ نه لري.

